

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Інститут філології та суспільствознавства
Кафедра української мови та методики її навчання

**В. О. КОВАЛЬ,
К. А. МАСЛЮК**

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Умань – 2014

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Інститут філології та суспільствознавства
Кафедра української мови та методики її навчання

В. О. КОВАЛЬ
К. А. МАСЛЮК

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів
(Лист 1/11-8045 від 28/05.2012 р.)

Умань – 2014

УДК 37.091.32; 811.161.2 (075.8)
ББК 74.261
0-76

Коваль В. О., Маслюк К. А.

Методика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах : навчально-методичний посібник для студентів філологічних факультетів / Валентина Олександрівна Коваль, Катерина Анатоліївна Маслюк; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2-ге вид., переробл. і допов. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2014. – 268 с.

Методика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах
Навчально-методичний посібник для студентів філологічних спеціальностей

Навчально-методичний посібник підготовлено для студентів філологічних спеціальностей, який включає у себе програму іспиту з методики навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах, список основної навчальної літератури та джерел для конспектування, тематику практичних і лабораторних занять (основні питання, практичні завдання, схеми аналізу уроків рідної мови, необхідний матеріал для виконання певних завдань), методичні поради до кожного заняття, а також словник лінгводидактичних термінів.

ББК 74.261
0-76

© Коваль В. О., Маслюк К.А.2013

ISBN 978-966-580-310-2 (серія)
ISBN 978-966-580-354-6

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Рідна мова – основа інтелектуального і духовного розвитку особистості.
2. Методика навчання української мови як наука і навчальна дисципліна.
3. Предмет і завдання методики навчання рідної мови.
4. Наукові основи і джерела розвитку методики навчання української мови.
5. Історичні умови зародження та розвиток мовної освіти в Україні.
6. Основні аспекти навчання рідної мови.
7. Комунікативне спрямування у навчанні рідної мови.
8. Закономірності навчання рідної мови у середній ЗОШ.
9. Формування мовленнєвих умінь і навичок учнів.
10. Зміст і принципи побудови курсу «Рідна мова» для 5–9, 10–11 класів.
11. Програми з української мови (короткий огляд).
12. Проаналізуйте чинну програму з української мови для 5–9, 10–11 класів ЗОШ (2013).
13. Підручники та посібники з української мови.
14. Лінгвістичні основи навчання мови.
15. Психологічні основи навчання рідної мови.
16. Дидактичні основи навчання рідної мови.
17. Особливості уроку рідної мови у школах нового типу.
18. Поглиблений курс рідної мови.
19. Факультативні та спеціальні курси рідної мови.
20. Поняття про методи і прийоми навчання рідної мови.
21. Урок як основна форма організації навчання мови.
22. Класифікація методів навчання рідної мови.
23. Характеристика методу усного викладу вчителем матеріалу (розповідь, пояснення, шкільна лекція) та методу бесіди.
24. Характеристика методів: спостереження учнів над мовою, метод вправ.
25. Програмоване навчання. Метод роботи з підручником.
26. Засоби навчання (дидактичний матеріал, наочність, ТЗН).
27. Індивідуалізація і диференціація навчання української мови.

28. Блокове компонування програмованого матеріалу з української мови.
29. Комп'ютеризоване навчання рідної мови.
30. Наукові основи змісту уроку мови у загальноосвітніх навчальних закладах.
31. Сучасний урок української мови.
32. Типи уроків з української мови.
33. Мета і зміст уроку. Методика визначення мети уроку.
34. Структура уроку, структурні елементи уроку (загальна характеристика).
35. Методика проведення уроків вивчення нового матеріалу та уроків формування умінь і навичок.
36. Методика проведення уроку перевірки та обліку якості засвоєних знань.
37. Методика проведення уроків аналізу контрольних робіт.
38. Методика проведення уроків узагальнення і систематизації вивченого.
39. Методика проведення уроків повторення певної теми або розділу.
40. Уроки розвитку зв'язного мовлення (загальна характеристика).
41. Методика проведення уроку навчального переказу.
42. Методика проведення уроку контрольного переказу.
43. Методика проведення уроку-переказу.
44. Методика проведення уроку навчального твору.
45. Методика проведення уроку підготовки до контрольного твору.
46. Методика уроку проведення контрольного твору.
47. Особливості методики проведення нестандартних уроків мови.
48. Планування програмного матеріалу з української мови. Види планування.
49. Методика вивчення фонетики в середній ЗОШ (зміст розділу, завдання).
50. Методи і прийоми вивчення орфоєпії і графіки, формування орфоєпічних умінь і навичок.
51. Методика вивчення лексики і фразеології в середній ЗОШ.

52. Словникова робота на уроках рідної мови (зміст, форми словникової роботи, словникові вправи).
53. Методика вивчення будови слова.
54. Методика вивчення словотвору.
55. Місце граматики у шкільному курсі, її пізнавальне і практичне значення.
56. Основні принципи і прийоми вивчення граматики в школі.
57. Значення, завдання, зміст і принципи вивчення частин мови в шкільному курсі рідної мови.
58. Методика вивчення синтаксису в середній ЗОШ.
59. Методика вивчення речення. Зв'язок у навчанні синтаксису і пунктуації.
60. Принципи навчання пунктуації. Методи і прийоми навчання пунктуації. Види вправ з пунктуації.
61. Місце орфографії у шкільному курсі української мови. Система вправ з орфографії.
62. Охарактеризуйте орієнтовні вимоги до усного і писемного мовлення школярів.
63. Диктанти в середній ЗОШ. Методика проведення диктантів.
64. Види вправ з пунктуації і методика їх проведення.
65. Види орфографічних вправ. Система роботи над орфографічними помилками.
66. Опрацювання стилів мовлення у 5–8 класах і 9–11 класах (приклади стилістичних вправ).
67. Складіть план-конспект уроку вивчення нового матеріалу (на вибір – 6 клас).
68. Розробіть план-конспект уроку контрольного і творчого переказу в 11 класі.
69. Змоделюйте план-конспект уроку навчального твору-розповіді у 8 класі.
70. Розробіть план-конспект уроку формування умінь і навичок (на вибір – 5 клас).
71. Розробіть план-конспект уроку перевірки і обліку якості знань (тематична перевірка у 9 класі).
72. Розробіть план-конспект уроку аналізу контрольних робіт.
73. Складіть план-конспект уроку узагальнення і систематизації вивченого у 10 класі.

74. Розробіть план-конспект уроку повторення теми або розділу в 7 класі.
75. Розробіть план-конспект уроку навчального твору-опису зовнішності людини у 8 класі.
76. Методика і техніка виправлення помилок у контрольних диктантах, переказах, творах (на власних прикладах).
77. Система позакласної роботи з рідної мови (сценарій мовного свята).
78. Факультативні заняття. Скласти план роботи факультативних занять з української мови у 10 класі.
79. Методична робота вчителя-словесника. Скласти план роботи кабінету української мови в середній ЗОШ.
80. Використання наочності з ТЗН на уроках української мови у 5–11 класах (підготувати комплект наочності на вибір студента).
81. Методика опрацювання ділових паперів на уроках української мови в 5–11 класах (розписка, доручення, автобіографія, протокол тощо).
82. Методика вивчення загальних відомостей про мову (5–11 класи).

СПИСОК ОСНОВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О.М., Коваленко Л.Т. Українська мова та література. Довідник. 1700 завдань у тестовій формі. I частина. – К.: грамота, 2009. – 480 с.
2. Авраменко О.М., Коваленко Л.Т. Українська мова та література. Збірник завдань у тестовій формі. II частина. – К.: грамота, 2009. – 480 с.
3. Біляєв О. М. Культура мовлення учителя-словесника // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 37–44.
4. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К.: Радянська школа, 1981. – 167 с.
5. Глазова О.П. Українська мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2014.
6. Глазова О.П., Кузнецов Ю.Б. Українська мова. Академічний рівень. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Зодіак-Еко, 2010.
7. Дика Н. Робота над граматичними (синтаксичними) помилками // Дивослово. – 2002. – № 12. – С. 40 – 42.
8. Дмитренко Г. Займенник (6 клас) // Урок української. – 2000. – №10. – С. 30 – 35.
9. Дубовик С. Застосування методики взаємного навчання на уроках української мови в школі (вивчення тем «Прислівник» і «Дієприслівник») // Українська мова і література в школі. – 2004. – №4. – С. 6 – 8.
10. Єрмоленко С.Є., Сичова В.Т., Жук М.Г. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Грамота, 2014.
11. Заболотний В.В., Заболотний О.В. Українська мова: Навчальний посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. К.: Генеза, 2009. – 272 с.
12. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова. Рівень стандарту. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2010.
13. Заболотний В.В., Заболотний О.В. Українська мова. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Генеза, 2014.
14. Збірник курсів за вибором і факультативів з української мови / За загальною редакцією Таранік-Ткачук К.В. – К.: Грамота, 2010.

15.Інтерактивні технології при вивченні української мови / Укладання Раїси Опришин, Людмили Залюбавської. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 80 с.

16.Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти: – К.: Ленвіт, 2000.

17.Кашук А. Будова слова в українській мові (у завданнях, запитаннях і відповідях) // Українська мова та література в школі. – 2002. – №7. – 216 с.

18.Коваль В. Безмежний як думка (Система комбінованих уроків із вивчення фразеологізмів) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – № 6. –С. 6 – 11.

19.Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – №8. – С.59 – 70.

20.Лаврінчук І. Аналіз диктанту. Алгоритм роботи над помилками // Українська мова і література. – 2005. – №6. – С. 1 – 13.

21.Масальський В. І. Питання методики, граматики, правопису і розвитку мови учнів. – К.: Радянська школа, 1953. – 76 с.

22.Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. – К.: Радянська школа, 1984. – 222 с.

23.Методика вивчення української мови у школі / О.М. Біляєв, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилюк. – К.: Радянська школа, 1987. – 364 с.

24.Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія): Навчальний посібник. – К.: Освіта України, 2009. – 464 с.

25.Методика викладання української мови в середній школі / І.С. Олійник, В.К. Іванченко, Л.П. Рожило, О.С. Скорик. – К.: Вища школа, 1989. – 429 с.

26.Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах / За ред. Дороз В.Ф. – К., 2008. – 386 с.

27.Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. – 285 с.

28.Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах // Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2009. – 400 с.

29.Новосьолова В. Вивчення дієприкметника на уроках рідної мови у 7 класі // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 4. – С. 12 – 16.

30.Новосьолова В.І., Скуратівський Л.В., Плетньова Л.В. Українська мова. Збірник тестових завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання 11 клас. – К.: Генеза, 2009. – 118 с.

31.Ободянська Н. Діагностика й викорінювання орфографічних помилок у письмових роботах учнів // Українська мова і література. – 2005. – № 6. – С.8 – 10.

32.Омельчук С. Формування навичок стилістичного аналізу складних синтаксичних конструкцій // Дивослово. – № 2003. – № 12. –С. 33 – 35.

33.Пентилюк М. І. Питання стилістики в шкільному курсі мови // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 6. – С. 57–61.

34.Плющ М. Я. Вивчення морфології в 5–6 класах. – К.: Радянська школа, 1988. – 92 с.

35.Плющ М.Я., Тихоша В.І., Караман С.О., Караман О.В. Українська мова. Профільний рівень. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Освіта, 2010.

36.Програми з української мови для 5–11 класів загальноосвітньої школи. – К.: Шкільний світ, 2010.

37.Програми спецкурсів та факультативів з української мови / упор. В. Федоренко, Т. Федяй. – К.: Вид. дім «Шкільний світ», 2006. – 120 с.

38.Українська мова. Підручник для 5 класу / С. Єрмоленко, В. Сичова. – К.: Грамота, 2005. – 293 с.

39.Українська мова. Підручник для 6 класу / С. Єрмоленко, В. Сичова. – К.: Грамота, 2006. – 254 с.

40.Українська мова. Підручник для 7 класу / С. Єрмоленко, В. Сичова. – К.: Грамота, 2007. – 268 с.

41.Українська мова. Підручник для 8 класу / С. Єрмоленко, В. Сичова. – К.: Грамота, 2008. – 312 с.

42.Українська мова. Підручник для 9 класу / С. Єрмоленко, В. Сичова. – К.: Грамота, 2009. – 304 с.

43.Українська мова. Підручник для 10 класу / С. Єрмоленко, В. Сичова. – К.: Грамота, 2010. – 304 с.

44. Рідна мова. Підручник для 8 класу загальноосвітніх закладів / О.В. Заболотній, В.В. Заболотній. – К.: Генеза, 2008. – 237 с.
45. Сучасний урок української мови. / М.І. Пентилюк, Т.Т. Окунович. – К.: Основа, 2007. – 169 с.
46. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н.Б. Голуб, Л.М. Дяченко, Н.М. Остапенко, В.В. Шляхова. – Черкаси: Відлуння, 2011. – 248 с.
47. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилюк, Л.П. Рожило. – К.: Радянська школа, 1982. – 206 с.
48. Українська мова і література. Програми факультативних і спеціальних курсів: 7-11 класи. Вип. 1. – К.: Ред. журн. «Дивослово», 2007.
49. Українська мова і література. Програми факультативних та спеціальних курсів: 8-11 класи. Вип. 2. – К.: Видавництво «Дивослово», 2008.
50. Шелехова Г.Т. Використання вправ з аудіювання і читання на уроках рідної мови в 6 класі. // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 4. – С. 2 – 6.
51. Шелехова Г.Т. Інноваційні підходи до укладання нової програми з української (рідної) мови для 5 – 12 класів / Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти навчання. – Черкаси: Брама–Україна, 2005. – С. 55 – 59.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ КОНСПЕКТУВАННЯ

1. Бондаренко Н. Формування правописної компетентності учнів 5–7 класів на уроках розвитку зв'язного мовлення / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 8. – С. 2–6.
2. Галаєвська Л. Функції діалогічного мовлення учнів 5–7 класів на уроках і в позаурочний час / Л. Галаєвська // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 6. – С. 36–40.
3. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі / Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 7. – С. 18–24.
4. Гнаткович Т. Методичні аспекти формування мовної й мовленнєвої компетентності школярів у процесі вивчення

складносурядного речення / Т. Гнаткович // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 6. – С. 2–8.

5. Дроздова І. Проблеми навчання усного й писемного професійного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ / І. Дроздова // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 4. – С. 42–46.

6. Кузнєцова Г. Наукові основи професійної вправності вчителя-словесника від ретроспекції до сьогодення / Г. Кузнєцова // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 5. – С. 42–51.

7. Кулик О. Добір оптимальних методів і прийомів навчання (на прикладі засвоєння учнями 6 класу способів словотворення іменників) / О. Кулик // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 3. – С. 8–13.

8. Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики / О. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 3. – С. 10–15.

9. Литвин Т. Використання гри на уроках української мови для активізації пізнавальної й розумової діяльності учнів / Т. Литвин // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1. – С. 7–12.

10. Новосьолова В. Методи, прийоми й засоби навчання в процесі формування лексичної компетентності учнів 5–7 класів / В. Новосьолова // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 3. – С. 19–23.

11. Пентилюк М. Варіативні форми проведення сучасного уроку української мови / М. Пентилюк, Т. Окуневич // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 1. – С. 2–7.

12. Симоненкова Т. Формування творчих здібностей учнів засобами української мови / Т. Симоненкова // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 7. – С. 6–11.

13. Словник української мови: В 11 томах / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

14. Ярмолюк А. Роль навчального тексту у формуванні ціннісно-сміслових орієнтацій учнів 5-х класів / А. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 8. – С. 11–16.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

Професійно методична підготовка сучасного вчителя-словесника складається із засвоєння ним традиційної методики навчання рідної мови, її теоретичних положень, практичних рекомендацій та оволодіння новими науково практичними надбаннями, яких набула ця наука за час відродження національної школи і перебудови освіти в Україні.

Мета дисципліни: полягає в тому, що кожний студент має оволодіти цілим арсеналом методів і прийомів успішного навчання рідної не тільки у школі, а й у гімназії, коледжі, уміннями й навичками їх творчо застосовувати.

Завдання дисципліни:

- підготувати майбутніх учителів української мови до педагогічної діяльності в умовах реформування сучасної школи, реалізації концепції мовної освіти в Україні;
- забезпечити засвоєння студентами системи теоретичних знань і професійних умінь, які допоможуть їм формувати в учнів мовну і мовленнєву компетенції, виховувати свідомих громадян України;
- учити студентів співвідносити теоретичні знання з практичними потребами сучасної школи, втілювати нові методичні ідеї у практику вивчення предмета;
- розвивати в студентів пізнавальні інтереси, прагнення до вдосконалення своєї професійної підготовки, уміння працювати з навчально-методичною літературою;
- формувати в майбутніх учителів-словесників дослідницькі навички, розвивати уміння, проводити самостійні наукові пошуки й експериментальні дослідження.

Студенти повинні знати:

– найважливіші завдання освіти в Україні на сучасному етапі є залучення молоді до національної культури на основі рідної мови.

– методи і прийоми успішного навчання рідної мови не тільки в школі, а й у гімназії, ліцеї, коледжі, уміннями й навичками їх творчо застосувати;

– чинні програми, підручники, психологічні основи і загально дидактичні принципи навчання мови.

Студенти повинні **вміти**:

– співвідносити теоретичні знання з практичними потребами сучасної школи, втілювати нові методичні ідеї у практику;

– розвивати в учнів пізнавальні інтереси, прагнення до вдосконалення своєї професійної підготовки, вміння працювати з навчально-методичною літературою;

– формувати в майбутніх учителів-словесників дослідницькі навички, розвивати вміння, проводити самостійні наукові пошуки й експериментальні дослідження.

**ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»**

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 7	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки	Нормативна (за вибором)	
Модулів – 2	Напрямок підготовки 6.020303 Філологія. Українська мова та література	Рік підготовки	
Змістових модулів – 6		3,4-й	3,4-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат		Семестр	
Загальна кількість годин – 252		5,6,7-й	5,6,7-й
		Лекції	
		22/20/4 год.	6/6/2 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: 3/3/1,5 аудиторних – 50/48/26 самостійної роботи студента – 40/60/37	Освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»	Практичні, семінарські	
		20/20/14 год.	4/4/2 год.
		Лабораторні	
		8/8/8 год.	2/2/2 год.
		Самостійна робота	
		32/52/29 год.	70/88/49 год.
		Індивідуальні завдання:	
		8 год.	
		Вид контролю:	
		залік/екз./ залік	залік/екз./ залік

Програма навчальної дисципліни «Методика навчання української мови»

Змістовий модуль I. Організація навчального процесу з методики навчання української мови

Тема 1. *Роль рідної мови у реалізації концепції національної освіти в Україні*

Шкільна освіта в Україні. Рідна мова як засіб пізнання дійсності. Концепція мовної освіти та її роль у підготовці вчителя – словесника. Завдання курсу методики навчання української мови.

Тема 2. *Методика підготовки студентів до лекцій, практичного та лабораторного заняття*

Як готуватися до лекції та сприймати її. Як конспектувати лекції. Як готуватися до практичного та лабораторного заняття. Методичні рекомендації до написання реферату, контрольних робіт. Основні завдання та вимоги щодо написання курсової роботи з методики навчання української мови.

Тема 3. *Методика української мови як наука і навчальна дисципліна*

Предмет і завдання методики навчання української мови. Зміст і побудова курсу методики. Лінгводидактика і методика мови. наукові засади методи мови. Особливості зв'язку методики мови з філологічними і нефілологічними науками. Структура і зміст методичної підготовки учителя – словесника. Короткий огляд історії методики української мови. Аналіз наукового здобутку сучасних учених – методистів.

Тема 4. *Зміст навчання і структура шкільного курсу української мови*

Місце української мови як освітньої галузі у структурі освіти в Україні. Значення шкільного курсу української мови та його місце серед інших навчальних дисциплін. Мета і завдання української мови (рідної й нерідної) у шкільній освіті. Мовна особистість – наслідок реалізації мовної освіти в Україні. Рідна мова як основа інтелектуального і духовного розвитку особистості. Зміст і принципи побудова шкільного курсу. Комунікативна спрямування у навчанні мови.

Тема 5. Програми і підручники з української мови

Зміст і структура шкільної програми з української мови. Основні положення «Пояснювальної записки». Принципи побудови програми. Наступність і перспективність у навчанні мови від початкових до старших класів. Структура розділів програми. Реалізація принципів систематичності й доступності. Місце повторення, систематизації й узагальнення вивченого матеріалу в програмі. Методичні рекомендації щодо використання тестових технологій у процесі вивчення української мови у ЗНЗ. Співвідношення між теоретичними знаннями й практичними вміннями й навичками. Змістові лінії програм та шляхи їх реалізації. Основні розділи підручника, зв'язок між його теоретичною і практичною частинами. Система вправ, особливості комплексних завдань. Система орфограм і пунктограм у підручнику. Характер ілюстративного матеріалу, його призначення. Структурні компоненти підручника, текстові й поза текстові завдання. Сигнали – символи, апарат орієнтації підручника.

Тема 6. Лінгвістичні, психологічні та дидактичні основи навчання рідної мови

Функції мови і мовлення. Мовленнєва діяльність. Літературна мова. Усне та писемне мовлення. Основні аспекти навчання рідної мови (лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний, українознавчий, етнопедагогічний, культурологічний). Комунікативне спрямування у навчанні рідної мови. Закономірності навчання мови. Дидактичні та психологічні засади навчання української мови. Основні психічні процеси під час навчання мови. Принципи та технології навчання мови.

Змістовий модуль II. Загальні питання методики навчання української мови

Тема 1. Методи, прийоми і засоби навчання української мови

Поняття про методи і прийоми навчання української мови. Класифікація методів навчання мови як лінгводидактична проблема. Характеристика методів навчання. Специфічні прийоми навчання мови. Дидактичні вимоги до вибору методів навчання для реалізації освітньо – виховних завдань уроку рідної

мови. Поняття засобу навчання мови. Вимоги до дидактичного матеріалу. Наочність на уроках української мови. Технічні засоби навчання (інформаційні технології).

Тема 2. Типи уроків української мови, їх структура і методика проведення

Основні завдання сучасного кроку української мови. Мотиви і мета уроку. Зміст уроку української мови (науковість, оптимальність, виховний потенціал). Реалізація аспектів навчання на уроках української мови. Дидактичні основи класифікації уроків. Нові підходи до класифікації уроків мови. Класифікація уроків мови О. Біляєва. Особливості структури кожного типу уроку. Нові технології навчання мови. Текстова основа уроків (розвивальний потенціал). Між предметні зв'язки на уроках мови. Нестандартні уроки з української мови та методика їх проведення. Календарне та модульне планування уроків. Спостереження й аналіз уроку української мови.

Змістовий модуль III. Особливості засвоєння лінгвістичної теорії

Тема 1. Методика навчання фонетики, орфоенії та графіки

Аналіз змісту розділу «Фонетика» у чинних програмах і підручниках з рідної мови. Прийоми формування в учнів орфоепічних дій. Шляхи подолання фонетичних діалектизмів у мовленні учнів. Прийоми з'ясування співвідношення між вимовою і написанням у словах. Особливості роботи над розділом «Графіка» у середніх та старших класах. Зв'язок занять з фонетики з вивченням графіки, орфографії, орфоенії і розвитком мовлення.

Тема 2. Наукові засади методики навчання лексикології й фразеології

Психологічні, лінгвістичні, методичні засади навчання лексикології й фразеології. Мета і завдання навчання лексикології та фразеології. Зміст шкільного курсу лексикології й фразеології. Аналіз чинних програм. Принципи методики, лексикології й фразеології. Лексико-стилістичний аналіз тексту та його роль у формуванні мовленнєвих умінь і навичок.

Тема 3. *Методика вивчення будови слова і словотвору*

Мета і завдання вивчення будови слова і словотворення у школі. Чинні програми щодо вивчення будови слова й словотвору у школі (наступність і перспективність). Прийоми вивчення морфемної будови слова. Значення, завдання, принципи вивчення словотвору в школі. Ознайомлення учнів із способами словотворення. Використання наочності й ТЗН під час вивчення будови слова і словотворення.

Тема 4. *Методика вивчення граматики у школі (частин мови та синтаксису)*

Місце і значення граматики в шкільному курсі мови. Предмет і завдання методики граматики. Значення сучасних лінгвістичних теорій і граматичних концепцій для методики навчання граматики. Лінгводидактичні і власне методичні принципи навчання граматики. Розвиток мислення і мовлення учня на основі проблемного підходу у навчанні граматики, ефективні методи і прийоми навчання граматики. Значення, завдання, зміст і принципи вивчення частин мови у шкільному курсі. Вивчення частин мови у зв'язку з іншими розділами мовознавства. Особливості іменних частин мови. Методика вивчення дієслова і дієслівних форм. Актуальні проблеми методики вивчення службових частин мови. Методи і прийоми теоретично-практичного вивчення частин мови. Лінгвістичні основи методики вивчення словосполучення і речення в школі. Методика ознайомлення з поняттям «словосполучення» і «речення». Вивчення типів речення за метою висловлювання. Шляхи подолання труднощів у вивченні головних і другорядних членів речення. Сучасні підходи до вивчення односкладних та не повних речень (з урахуванням різноманітних шкіл). Особливості вивчення ускладнених речень. Методика вивчення складносурядного речення. Методика вивчення складнопідрядного речення. Методика вивчення безсполучникового речення. Робота з розвитку зв'язного мовлення учнів на різних етапах засвоєння синтаксичної теорії.

Тема 5. *Методика навчання орфографії та пунктуації*

Орфографія в шкільному курсі української мови (зміст, мета, завдання). Основні напрями в розвитку методики навчання орфографії. Загальні принципи навчання орфографії. Свідомість і

автоматизм у процесі оволодіння правописом. Роль граматики, орфографічних правил, читання під час вивчення орфографії. Принципи українського правопису, залежність від них навчання орфографії. Поняття про орфограму. Основні правописні терміни. Методи й прийоми навчання орфографії. Система орфографічних вправ і види робіт у навчанні орфографії. Наочність на уроках орфографії. Робота над формуванням орфографічних навичок. Подолання помилок інтерферентного характеру. Місце диктанта як прийому організації навчальної діяльності у засвоєнні орфографії. Критерії класифікації диктантів. Основні види диктантів. Методика проведення різних видів диктантів та робота над орфографічними помилками. Місце і значення розділу «Пунктуація» в шкільному курсі мови. Завдання пунктуації відповідно до вимог чинних програм. Принципи навчання пунктуації. Методичні прийоми навчання пунктуації. Види тренувальних вправ з пунктуації.

Змістовий модуль IV. Методика роботи у процесі вивчення окремих розділів шкільного курсу української мови

Тема 1. Методика зв'язного мовлення

Зв'язне мовлення як методичне поняття. Значення й завдання роботи з розвитку зв'язного мовлення. Уміння й навички усного та писемного мовлення. Діалогічне мовлення. Монолог. Аудіювання. Читання. Говоріння. Письмо. Наукові основи методики роботи з текстом. Методичне поняття тексту. Аналіз тексту на уроках зв'язного мовлення та вивчення лінгвістичних тем. Редагування тексту. Моделювання фрагменту уроку аналізу тексту. Види переказів та їх місце у системі розвитку зв'язного мовлення. Методика проведення переказу. Підготовка до переказу, складання плану, мовний аналіз тексту. Робота над попередженням лексичних, граматичних, стилістичних, правописних помилок. виправлення й аналіз помилок та норми оцінювання переказів. Місце творів у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення, класифікація творів. Методика проведення твору - розповіді, твору - опису, твору - міркування або роздуму. Методика перевірки й оцінювання творів.

Тема 2. Методика роботи із стилістики

Зміст і місце стилів мовлення у шкільній програмі. Функціонально-стилістичний підхід до навчання української

мови. Особливості уроків вивчення стилів мовлення у 5 – 7 класах. Основні стилістичні уміння й навички. Система вправ із стилістики. Систематизація і узагальнення знань зі стилістики у старших класах. Зв'язок риторики зі стилістикою. Елементи риторики на уроках мови в 5-9 класах. Уроки риторики в 10 – 11 класах. Методи і прийоми формування ораторської майстерності в учнів 5 – 11 класів. Стилiстичний аналіз як методичне поняття. Вправи на аналіз текстів різних стилів.

Тема 3. Методика удосконалення мовних умінь і навичок та культури мовлення у старших класах

Особливості уроків української мови в старших класах. Вимоги до сучасного уроку мови в старших класах. Нетрадиційний урок. Типи нетрадиційних уроків. Індивідуальна робота з учнями на уроці української мови. Нові інформаційні технології на уроках української мови. Лекція, семінар, залік, дидактична гра як форми навчання української мови у старших класах. Лексикографічні видання на уроках української мови в старших класах. Робота над мовленням учнів старших класах у зв'язку з вивченням історії української літератури.

Тема 4. Факультативні заняття та позакласна робота з української мови

Впровадження факультативних занять з української мови у навчальне -виховний процес. Програми факультативів. Форми і методи навчання на факультативних заняттях з української мови. Завдання позакласної роботи та принципи її організації позакласної роботи. Види позакласної роботи та методики їх проведення. Організація й методика роботи мовного гуртка. Елементи дослідницького характеру в позакласній роботі з мови. Робота в МАН.

Тема 5. Методична робота вчителя - словесника. Кабінет української мови

Вивчення державних документів з актуальних питань освіти й національного виховання. Самостійне опрацювання наукової психолого- педагогічної, методичної, лінгвістичної літератури, тобто самоосвіта. Вивчення досвіду роботи вчителів-словесників та самоаналіз власного досвіду. Участь у конкурсах «Учитель року». Участь у роботі методичних об'єднань (школи, району, міста). Участь у педагогічних конференціях та педагогічних

читаннях. Підвищення кваліфікації, заняття у школі передового педагогічного досвіду. Взаємо відвідування уроків, організація відкритих уроків. Роль методкабінету у вдосконаленні роботи вчителів-словесників. План роботи кабінету української мови в школі. Матеріально-методична база шкільного кабінету української мови.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усь о го	у тому числі					ус ьо го	у тому числі				
		л	п	ла б.	ін д.	с. р.		л	п	ла б.	ін д.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль I. Організація навчального процесу з методики навчання української мови												
Тема 1. Роль рідної мови у реалізації концепції національної освіти в Україні	6	2			2	2	8				4	4
Тема 2. Методика підготовки студентів до лекцій, практичного та лабораторного заняття	10	2		4	2	2	12	2			4	6
Тема 3. Методика української	8	2	2		2	2	10				4	6

мови як наука і навчальна дисципліна												
Тема 4. Зміст навчання і структура шкільного курсу української мови	8	4			2	2	8				4	4
Тема 5. Програми і підручники з української мови	8	2	2		2	2	10		2		4	4
Тема 6. Лінгвістичні, психологічні та дидактичні основи навчання рідної мови	12	4	4		2	2	10		2		4	4
Разом за змістовим модулем 1	52	16	8	4	12	12	58	2	4		24	28
Змістовий модуль II. Загальні питання методики навчання української мови												
Тема 1. Методи, прийоми і засоби навчання української мови	12	2	4	2	2	2	12	2		2	4	4
Тема 2. Типи уроків української	18	4	8	2	2	2	14	2	2		4	6

мови, їх структура методика проведення	їх і												
Разом за змістовим модулем 2		30	6	1 2	4	4	4	26	4	2	2	8	10
Змістовий модуль III. Особливості методики вивчення основних розділів шкільного курсу української мови													
Тема 1. Методика навчання фонетики, орфоєпії та графіки		8	2	2		2	2	10	2			4	4
Тема 2. Наукові засади методики навчання лексикології й фразеології		10	2	2		2	4	10		2		4	4
Тема 3. Методика вивчення будови слова і словотвору		8	2	2		2	2	10			2	4	4
Тема 4. Методика вивчення граматики у школі (частин мови та синтаксису)		16	4	6		2	4	14	2			4	8

Тема 5. Методика навчання орфографії та пунктуації	12	2		4	2	4	8				4	4
Разом за змістовим модулем 3	54	12	1 2	4	10	16	52	4	2	2	20	24
Змістовий модуль IV. Методика роботи у процесі вивчення окремих розділів шкільного курсу української мови												
Тема 1. Методика зв'язного мовлення	16	2	4	4	2	4	12	2			4	6
Тема 2. Методика роботи із стилістики	8	2		2	2	2	8				4	4
Тема 3. Методика удосконаленн я мовних умінь і навичок та культури мовлення у старших класах	8	2	2		2	2	10		2		4	4
Тема 4. Факультативні заняття та позакласна робота з української мови	8	2	2		2	4	8				4	4
Тема 5. Методична	8				2	4	10				4	6

робота вчителя- словесника. Кабінет української мови													
Разом за змістовим модулем 4	48	8	8	6	10	16	48	2	2		20	24	

№ п/п	ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	Кількість годин
V семестр		
1.	Методика української мови як науки і навчальна дисципліна	2
2.	Програма і підручник з рідної мови	2
3.	Лінгвістичні та психологічні основи навчання рідної мови.	2
4.	Дидактичні основи навчання української мови.	2
5.	Методи і прийоми навчання української мови	2
6.	Характеристика методів навчання мови.	2
7–8.	Типи уроків з української мови.	4
9–10	Методика проведення різних типів уроків	4
	Контрольна робота.	
	Аналіз контрольної роботи. Підсумкове заняття	
VI семестр		
11.	Методика вивчення фонетики, орфоєпії.	2
12.	Методика вивчення лексики і фразеології.	2
13.	Методика вивчення будови слова і словотвору.	2
14.	Загальні питання методики вивчення граматики у школі.	2
15.	Методика вивчення частин мови.	2
16.	Методика вивчення синтаксису.	2
17–18	Методика роботи з розвитком зв'язного мовлення.	4
19.	Методика роботи зі стилістики. Лінгвістика тексту в школі.	2
20.	Факультативні заняття та позакласна робота з рідної мови. Методична робота вчителя-словесника.	2
	Контрольна робота.	
	Аналіз контрольної роботи. Підсумкове заняття	

ТЕМИ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
V семестр		
1-2	Спостереження та аналіз уроку вивчення нового матеріалу	4
3	Проведення та аналіз уроку контролю та корекції знань, умінь і навичок	2
4	Нетрадиційні форми навчання рідної мови	2
VI семестр		
1	Методика вивчення орфографії та пунктуації.	4
2	Складання плану-конспекту уроку навчального переказу	4

Змістовий модуль I

Організація навчального процесу з методики навчання української мови

Лекції

1. Роль рідної мови у реалізації концепції національної освіти в Україні.
2. Методика підготовки студентів до лекцій, практичного та лабораторного заняття.
3. Методика української мови як наука і навчальна дисципліна.
4. Зміст навчання і структура шкільного курсу української мови.

Змістовий модуль II

Загальні питання методики навчання української мови

Лекції

1. Програми і підручники з української мови.
2. Лінгвістичні, психологічні та дидактичні основи навчання рідної мови.
3. Методи, прийоми і засоби навчання української мови.
4. Типи уроків української мови, їх структура і методика проведення.

Змістовий модуль III

Особливості засвоєння лінгвістичної теорії

Лекції

1. Методика навчання фонетики, орфоепії та графіки.
2. Наукові засади методики навчання лексикології й фразеології.
3. Методика вивчення будови слова і словотвору.
4. Методика вивчення граматики у школі (частин мови та синтаксису).
5. Методика навчання орфографії та пунктуації.

Змістовий модуль IV

Методика роботи у процесі вивчення окремих розділів шкільного курсу української мови

Лекції

1. Методика зв'язного мовлення
2. Методика роботи із стилістики
3. Методика удосконалення мовних умінь і навичок та культури мовлення у старших класах
4. Факультативні заняття та позакласна робота з української мови
5. Методична робота вчителя-словесника. Кабінет української мови

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I

Організація навчального процесу з методики навчання української мови

Практичне заняття № 1

Тема: Методика української мови як наука і навчальна дисципліна.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Предмет і завдання методики викладання української мови.
2. Наукові основи і джерела розвитку методики викладання української мови.
3. Система методів наукового дослідження.
4. Зв'язок методики викладання української мови із суміжними дисциплінами.
5. Короткий огляд розвитку методики викладання української мови.
6. Зміст і побудова курсу методики викладання рідної мови.
7. «Українська мова» як навчальна дисципліна в загальноосвітній школі.

II. Виконати завдання:

1. Підготуйте повідомлення на тему: «Концепція навчання державної мови в школах України».
2. Випишіть основні поняття, з якими ви зустрілись у цьому розділі (мета викладання мови, принципи навчання, закономірності засвоєння мови, педагогічний експеримент, лінгвістичний аналіз мовного матеріалу, мовленнєва діяльність, аналіз, синтез, уміння, навички). Користуючись тлумачним словником лінгвістичних, психологічних, педагогічних термінів, дайте визначення цим поняттям.

Питання для самоконтролю

1. Що вивчає методика викладання української мови? 2. Які завдання вирішує методика викладання української мови як наука? 3. З'ясуйте значення методики для практики викладання української мови. 4. Розкажіть про наукові основи і джерела розвитку методики викладання української мови. 5. Які методи

наукового дослідження використовує методика викладання української мови? 6. Яку допомогу подають суміжні дисципліни методиці викладання української мови? 7. У чому полягає освітньо-виховне значення навчання рідної мови у школі? 8. Що становить зміст шкільного курсу «Рідна мова»? 9. Які основні завдання вивчення української мови у школі?

Практичне заняття № 2

Тема: Програми і підручники з рідної мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Програми з української мови.
2. Структура нової програми з рідної мови.
3. Норми оцінювання знань і вмінь учнів 5–9, 10–11 класів з української мови (оцінювання усних відповідей).
4. Вимоги до усного та писемного мовлення школярів. Оцінювання навчальних робіт.
5. Підручники з української мови й обсяг матеріалу: визначення граматичних понять, формулювання орфографічних, пунктуаційних та інших правил, дидактичний матеріал тощо.
6. Дидактичні вимоги до підручників і посібників.
7. Назвати чинні підручники з рідної мови для 5–9, 10–11 класів і дати їм характеристику.

II. Виконати завдання:

1. Скласти календарний план роботи з рідної мови для 5–9, 10–11 класів (клас на вибір студента) на I півріччя.
2. Проаналізувати посібники з української мови (на вибір студента) і дати їм характеристику.
3. Проаналізувати теоретичний та дидактичний матеріал одного з підручників і дати йому оцінку (на вибір студента).

Схема аналізу підручника та посібника

1. Відповідність до програм кожного року навчання.
2. Забезпечення виховних вимог, розвиток логічного мислення.
3. Подання матеріалу підручника відповідно до сучасних вимог мовознавчої науки, чіткість системи, доступність для учнів відповідного класу.
4. Підбір дидактичного матеріалу. Зразки різних стилів української літературної мови.

5. Збагачення лексики учнів та забезпечення розвитку зв'язного мовлення у процесі вивчення всіх програмових тем курсу.
6. Різноманітність тренувальних вправ, їх створення на багатому й цікавому дидактичному матеріалі, забезпечення освітньо-виховних завдань вивчення рідної мови.
7. Орієнтація на використання різних типів словників у процесі вивчення всього шкільного курсу мови.
8. Реалізація принципів взаємозв'язку і наступності між виучуваними розділами і темами, між класами; забезпечення систематичного повторення матеріалу.
9. Здійснення міжпредметних зв'язків.
10. Доступність викладу матеріалу.
11. Апарат орієнтування.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте програми з рідної мови для 5–9, 10–11 класів ЗОШ (за розділами). 2. Про що розповідається в «Пояснювальній записці» до програми? 3. Які доповнення, зміни, на ваш погляд, слід внести до програми з рідної мови у світлі сучасних вимог, концепції національної школи? 4. У чому полягає сутність спеціальних і загальнопредметних умінь і навичок? 5. Яким вимогам повинен відповідати підручник з рідної мови? 6. Чи є в підручниках апарат орієнтування? Якою мірою він допомагає учням працювати з підручником? 7. Якою мірою реалізовано в підручнику міжпредметні зв'язки? 8. Яка роль підручника у формуванні мовної особистості, національно свідомого громадянина України, загальнолюдських цінностей?

Практичне заняття № 3

Тема: Лінгвістичні та психологічні основи навчання рідної мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Одиниці мови і мовлення.
2. Взаємозв'язок мислення і мовлення, види мовлення.
3. Функції мови і мовлення.
4. Структура мовленнєвої діяльності.
5. Усне і писемне мовлення.
6. Психічні процеси уваги, пам'яті, мислення.

7. Знання, уміння та навички.

II. Виконати завдання:

1. Проаналізуйте програми для ЗОШ «Рідна мова» (5–9,10–11 класи).
2. Оформіть сторінку класного журналу на 1 семестр (клас на вибір студента).
3. Складіть тести і завдання для тематичної перевірки учнів (20 тестів по 4 відповіді).

Питання для самоконтролю

1. Розкажіть про одиниці мови та одиниці мовлення. 2. Розкажіть про три аспекти мовних явищ і завдання вивчення мови у школі. 3. Що ви знаєте про взаємозв'язок мислення і мовлення, про види мовлення? 4. З'ясуйте питання про структуру мовленнєвої діяльності. 5. Яке значення мають для навчання мови психічні процеси уваги і пам'яті? 6. Розкрийте суть дидактичних понять «уміння» і «навичка». 7. Назвіть уміння, що формуються на уроках української мови. Структура уміння.

Практичне заняття № 4

Тема: Дидактичні основи навчання української мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Загальнодидактичні принципи навчання.
2. Лінгводидактичні принципи навчання.
3. Формування мовних умінь і навичок.
4. Основні критерії оцінювання усних відповідей учнів.
5. Види письмових робіт.
6. Критерії письмового монологічного висловлювання (твір, переказ).
7. Оцінювання орфографічних і пунктуаційних умінь учнів.
8. Виведення семестрового балу.

II. Виконати завдання:

1. Складіть таблицю основних підручників та посібників для середніх навчальних закладів.
2. Складіть таблицю загальнонавчальних умінь та спеціальних умінь з рідної мови.

3. Наведіть приклади дидактичних матеріалів, що використовуються на уроках української мови. Яка роль опорних таблиць (конспектів) на уроках мови?

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте значення принципів активності, свідомості і міцності знань для викладання мови. 2. Розкрийте основні вимоги до навчального процесу, що пов'язані з вихованням дидактичних принципів науковості, систематичності і послідовності, наступності і перспективності, доступності, наочності. 3. Дайте характеристику загальнодидактичним принципам зв'язку теорії з практикою, навчання з життям, навчання з вихованням. 4. Назвіть обов'язкові дії, що ведуть до формування мовних навичок. 5. Коли і як слід оцінювати учнів за роботу на уроці? 6. Назвіть нормативи оцінювання диктантів за класами.

Практичне заняття № 5

Тема: Методи і прийоми навчання української мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Поняття про методи навчання.
2. Прийоми навчання рідної мови.
3. Класифікація методів навчання мови.
4. Практична спрямованість методів і прийомів навчання.
5. Засоби навчання.

II. Виконати завдання:

1. Розробіть орієнтовний план бесіди до теми «Дієслово».
2. Складіть алгоритм-схему вивчення теми «*Не* з дієсловами».
3. Доберіть оптимальні методи і прийоми навчання для опрацювання на уроці теми «Ступені порівняння прислівників» учнями 7 класу: а) основної школи; б) гімназії.
Обґрунтуйте обрані вами методи

Питання для самоконтролю

1. Що входить у поняття методу, прийому і засобу навчання? 2. Які функції властиві методам навчання? 3. Чим зумовлюється специфіка методів навчання мови? 4. Як класифікують методи навчання? Назвіть основні методи навчання мови. 5. Чим зумовлюється вибір того чи іншого методу навчання мови? Коли

доцільно застосовувати метод розповіді, бесіди, спостереження учнів за мовою?

Змістовий модуль II

Загальні питання методики навчання української мови

Практичне заняття № 6

Тема: Характеристика методів навчання мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Характеристика методів навчання мови:
 - а) метод усного викладу учителем матеріалу (розповідь, пояснення, шкільна лекція);
 - б) метод бесіди;
 - в) метод спостереження учнів над мовою;
 - г) метод роботи з підручником;
 - ґ) програмоване навчання;
 - д) метод вправ.
2. Дидактичний матеріал. Наочність. Технічні засоби навчання.

II. Виконати завдання:

1. Розробіть систему вправ до вивчення теми «Головні і другорядні члени речення».
2. Назвіть відомі вам методи і прийоми зацікавлення учнів новою темою.
3. Виготовте комплект роздавальних програмованих карток розгалуженої системи до розділів «Будова слова» і «Словотвір».

Питання для самоконтролю

1. Чому на сьогодні є актуальним метод роботи з підручником? 2. Вправи як практичний метод навчання. Класифікація вправ у дидактиці і методиці викладання української мови. 3. Програмоване навчання. Роль алгоритмів, схем, зорових опор, таблиць, матриць, пам'яток у процесі формування предметних умінь і навичок. 4. Метод вправ. Класифікація вправ з мови (за В.О. Онищуком). 5. Засоби навчання. Яким вимогам має відповідати дидактичний матеріал на уроках мови? 6. Яка наочність і які ТЗН використовуються на уроках мови?

Практичні заняття № 7–8

Тема: Типи уроків з української мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Основні завдання сучасного уроку української мови.
2. Особливості уроку рідної мови в школах нового типу.
3. Наукові основи змісту уроку мови в середніх навчальних закладах.
4. Вибір методів, прийомів і засобів навчання на уроках.
5. Виховна спрямованість уроків мови.
6. Методика визначення мети уроку.
7. Зміст уроку та його організація.
8. Типи уроків з рідної мови.
9. Структура уроку. Характеристика основних структурних елементів уроку.

II. Виконати завдання:

1. Сформулюйте мету уроку вивчення нового матеріалу до теми «Дієприкметник як особлива форма дієслова» (7 клас) та «Розділові знаки в складносурядних реченнях» (9 клас).
2. Розробіть план-конспект уроку вивчення нового матеріалу (6 клас).

Питання для самоконтролю

1. Які основні вимоги ставляться до сучасного уроку з мови?
2. Чому підготовка до уроку починається з науково обґрунтованого визначення його навчально-виховної мети?
3. Які вимоги ставляться до змісту уроку?
4. У чому полягає виховна спрямованість уроків з мови?
5. Що лежить в основі класифікації уроків?
6. Чим зумовлена структура уроків?

Практичні заняття № 9–10

Тема: Методика проведення різних типів уроків.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Методика проведення різних типів уроків з української мови:
 - а) урок вивчення нового матеріалу;
 - б) урок формування умінь і навичок;
 - в) урок перевірки набутих знань і навичок;
 - г) урок аналізу контрольної роботи;
 - г) урок повторення теми і розділів;

- д) урок узагальнення і систематизації вивченого;
 - е) уроки з розвитку зв'язного мовлення.
2. Аналіз уроків мови.
 3. Види самостійної роботи на уроці.
 4. Нетрадиційні форми проведення уроків.

II. Виконати завдання:

1. Складіть план-конспект уроку узагальнення і систематизації вивченого (10 клас).

Схема аналізу уроку

1. Тип уроку.
2. Структура уроку.
3. Якою була мета уроку, чи правильно вона відображала особливості вивчення теми, як була сформульована?
4. Чи правильно визначений тип уроку відповідно до теми і матеріалу, що вивчався, якою й була його структура?
5. Наскільки науково обґрунтованими були етапи уроку відповідно до його завдань?
6. Чи мали місце якісь відхилення у проведенні уроку, наскільки вони були виправданими?
7. Зміст уроку: а) відповідність до вимог програми, його науковість, оптимальність, виховна спрямованість; б) використання зв'язків з раніше вивченим; в) співвідношення теорії і практики на уроці.
8. Методи і прийоми, застосовані на уроці, що сприяли якісному засвоєнню знань, формування умінь і навичок.
9. Активізація пізнавальної діяльності на уроці рідної мови.
10. Елементи проблемного навчання.
11. Які пізнавальні завдання ставилися на уроці перед учнями?
12. Які завдання і вправи використовувалися для формування умінь і навичок?
13. Використання підручника на уроці.
14. Робота з розвитку зв'язного мовлення (чи вдало поєднує вчитель розвиток мовлення з темою уроку).
15. Які види словникової, лексико-стилістичної роботи проводилися, їх доцільність?
16. Чи мали місце на уроці творчі завдання?

17. Чи реалізувалася виховна мета уроку, якими шляхами, який матеріал, які форми роботи були використані для цього?
18. Оцінювання знань, умінь і навичок учнів на уроці.
19. Поведінка вчителя на уроці: а) вміння володіти класом; б) організація роботи; в) бути зразком мовної культури.
20. Результативність уроку.

Питання для самоконтролю

1. У чому доцільність планування системи уроків? 2. Якою є структура уроку вивчення нового матеріалу? 3. Як правильно побудувати бесіду на етапі перевірки домашнього завдання? 4. Як часто практикують уроки формування умінь і навичок? 5. Коли і з якою метою проводяться уроки повторення? 6. Які вимоги ставляться до практичних завдань, що виконуються на уроках узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок? 7. Що таке тематичний контроль? 8. З'ясуйте норми оцінювання контрольних диктантів. 9. Яка структура уроку контролю і корекції знань? 10. У чому полягає дидактична цінність і методична сутність уроків аналізу контрольних робіт?

Лабораторне заняття № 1-2

Тема: Спостереження та аналіз уроку вивчення нового матеріалу.

I. Основні теоретичні питання:

1. Мета уроків вивчення нового матеріалу.
2. Структура уроку.
3. Добір методів і прийомів, засобів навчання.
4. Розділ «Фонетика» у шкільному курсі мови.

II. Практичні завдання:

1. Підготувати на вибір один з етапів уроку «Звуки мови і звуки мовлення»:
 - а) пояснення нового матеріалу;
 - б) вправи на закріплення отриманих знань.
2. Проілюструйте на конкретних прикладах, як методи навчання виконують освітню, виховну, розвивальну та мотиваційну функції.

III. Запитання для бесіди:

1. У чому особливості класифікацій уроків за О.М. Біляєвим?

2. Які види самостійної роботи можна проводити під час перевірки домашнього завдання?
3. Коли і як слід оцінювати учнів за роботу на уроці?
4. Назвіть відомі вам методи і прийоми зацікавлення учнів новою темою.
5. За допомогою яких методів проводиться вивчення нового матеріалу?
6. Що слід враховувати при доборі вправ для закріплення вивченого матеріалу?
7. Психологічні передумови засвоєння знань і формування мовленнєвих умінь.
8. Роль методів і прийомів у навчанні української мови.
9. Як трактується поняття «мовленнєва діяльність»?
10. Яке уявлення ви маєте про змістові лінії програми, їх суть і принципи реалізації?

Лабораторне заняття № 3

Тема: Проведення та аналіз уроку контролю та корекції знань, умінь і навичок.

I. Основні теоретичні питання:

1. Види і форми контролю.
2. Зв'язок між рівнями засвоєння навчального матеріалу і змістом та характером контрольних завдань.
3. Контрольний диктант, методика його проведення і норми оцінювання.
4. Творчий переказ як засіб контролю знань і вмінь з української мови.

II. Практичні завдання:

1. Розробити завдання до уроку контролю та корекції знань на будь-яку тему для 8 класу до кожного з рівнів засвоєння:
 - а) усвідомлене сприйняття й запам'ятання, яке виявляється у точному або приблизному відтворенні;
 - б) застосування знань за зразком або в подібній ситуації;
 - в) творче застосування в новій, раніше не відомій ситуації (5 завдань).

III. Запитання для бесіди:

1. Чим відрізняється підсумковий контроль від поточного?
2. Що таке тематичний контроль?

3. У чому виявляється зв'язок між навчальним змістом та змістом і методикою контролю?
4. Назвіть форми контролю за рівнем засвоєння теоретичного матеріалу (лінгвістичних понять, норм, закономірностей, правил)?
5. Які завдання практикують для контролю навчально-мовних умінь?
6. Які уміння контролює диктант? Які вимоги має задовольняти дібраний текст?
7. Як класифікують орфографічні і пунктуаційні помилки?
8. З'ясуйте норми оцінювання контрольних диктантів.
9. Назвіть форми контролю за рівнем сформованості мовленнєвих умінь учнів.
10. Охарактеризуйте критерії оцінювання творчих переказів.
11. Яка структура уроку контролю і корекції знань?

Лабораторне заняття № 4

Тема: Нетрадиційні форми навчання рідної мови.

I. Основні теоретичні питання:

1. Сутність поняття «нетрадиційна (нестандартна) форма навчання» в дидактиці й методиці викладання рідної мови.
2. Класифікація нетрадиційних уроків.
3. Особливості методики проведення нестандартних уроків мови.
4. Теоретичні основи модульного навчання.

II. Практичні завдання:

1. Побудувати план-конспект нетрадиційного уроку-подорожі до теми «Займенник» (6 клас).

III. Запитання для бесіди:

1. Дайте визначення інтегрованим урокам. Чи можна їх вважати нетрадиційними? Відповідь обґрунтуйте.
2. Що ви знаєте про власне нестандартні уроки? Назвіть їх різновиди.
3. Які методи й прийоми використовуються під час проведення нестандартних уроків?
4. Чому в структуру нестандартних уроків частіше включають організаційний момент, ніж до складу традиційних?
5. Що спільного й відмінного в методиці проведення нестандартних форм та мовних позакласних заходів?

Змістовий модуль III

Особливості засвоєння лінгвістичної теорії

Практичне заняття № 11

Тема: Методика вивчення фонетики, орфоєпії.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Шкільний курс фонетики та його значення.
2. Завдання вивчення фонетики й орфоєпії.
3. Методи і прийоми вивчення фонетики й орфоєпії.
4. Фонетичний розбір.
5. Вивчення норм орфоєпії на уроках фонетики.
6. Наочність і ТЗН на уроках вивчення фонетики й орфоєпії.

II. Виконати завдання:

1. Сформулюйте мету (навчальну, розвиваючу, виховну) уроку вивчення нового матеріалу «Вимова приголосних звуків та позначення їх на письмі».
2. Підготуйте 5 вправ, які повинні бути обов'язковими на кожному уроці відповідно до нових підходів у вивченні рідної мови.
3. Виконайте вправи № 413, 416 за підручником Єрмоленко С. Я, Сичової В. Т. «Рідна мова» для 5 класу (2013 р.).
4. Складіть план-конспект уроку формування умінь і навичок до теми «Приголосні звуки» (5 клас).

Питання для самоконтролю

1. Яке значення має вивчення фонетики в середній школі? Для чого вона вивчається?
2. Розкрийте зміст і завдання вивчення фонетики й орфоєпії у шкільному курсі мови.
3. Назвіть теоретико-практичні методи вивчення фонетики й орфоєпії.
4. Основні вимоги до повного фонетичного розбору. Наведіть приклади усного і письмового розбору.
5. Розкажіть про застосування ТЗН під час вивчення фонетики й орфоєпії.
6. Визначте особливості вивчення української орфоєпії у школах з російською мовою навчання.

Практичне заняття № 12

Тема: Методика вивчення лексики і фразеології.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Значення і завдання вивчення лексики в школі.
2. Робота над збагаченням словникового запасу учнів.
3. Методика вивчення окремих питань лексики.
4. Лексичний розбір.
5. Методика вивчення фразеології.
6. Використання словників у процесі лексичної роботи.
7. Наочні посібники з лексики і фразеології.

II. Виконати завдання:

1. Складіть таблицю «Групи лексики за походженням».
2. Назвіть відомі вам методи і прийоми зацікавлення учнів новою темою (на матеріалі розділу «Лексикологія» (5 клас)).
3. Підготуйте на вибір один з етапів уроку «Лексичне значення слова. Багатозначні слова»: а) пояснення нового матеріалу; б) вправи на закріплення одержаних знань.
4. З'ясуйте суть поняття «лексичне значення слова», «однозначні і багатозначні слова», «синоніми», «антоніми», «омоніми» (приклади вправ).
5. Виписати 10 фразеологічних зворотів (тлумачення).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть і вмотивуйте основні теоретичні методи вивчення лексики. 2. Як пояснюється значень слів? Наведіть з'ясування значення слів різними способами. 3. Назвіть основні види тренувальних вправ з лексики (приклади). 4. Схема повного лексичного розбору слова (приклади). 5. Яке значення вивчення фразеології? 6. Назвіть основні види вправ з фразеології. 7. Які наочні посібники слід використовувати у процесі вивчення лексики і фразеології? 8. У чому полягає відмінність таких понять, як «вивчення лексики», «словникова робота»? 9. Які основні шляхи збагачення словникового запасу?

Практичні заняття № 13

Тема: Методика вивчення будови слова і словотвору.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Зміст шкільного курсу «Будова слова» і «Словотвір».
2. Методика вивчення будови слова.

3. Методика вивчення словотвору.
4. Морфемний і словотвірний розбір.
5. Наочні посібники і ТЗН.

II. Виконати завдання:

1. Складіть план-конспект уроку повторення розділів «Будова слова», «Словотвір» (5 клас).
2. Виконайте завдання № 136, 137, 139, 141 за підручником О.І. Потапенко «Методика викладання української мови. Практикум».
3. Виготовте комплект роздавальних карток розгалуженої системи до розділів «Будова слова» і «Словотвір».

Питання для самоконтролю

1. Яке значення має вивчення розділу «Будова слова»? 2. Розкрийте зміст і значення розділу «Словотвір» у шкільному курсі мови. 3. Визначте співвідношення між морфемним і словотвірним розборами. З'ясуйте вимоги до кожного з них. 4. Яким методам і прийомам навчання надають перевагу на уроках при вивченні будови слова? 5. Яка роль під час вивчення будови слова і словотворення відводиться етимологічному розбору? 6. Які наочні посібники можна використати під час вивчення будови слова і словотворення? 7. Коли і з якою метою проводяться уроки повторення теми або розділу?

Практичне заняття № 14

Тема: Загальні питання методики вивчення граматики в 5–9 класах.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Місце граматики у шкільному курсі мови.
2. Короткий огляд основних напрямків у методиці викладання граматики.
3. Основні принципи методики вивчення граматики у школі.
4. Єдність значення слова і його граматичної форми.
5. Методика формування граматичних понять.
6. Прийоми роботи над граматичним матеріалом.

II. Виконати завдання:

1. Складіть план-конспект уроку узагальнення і систематизації знань, умінь та навичок (на матеріалі теми «Іменник» (6 клас)).
2. Проаналізуйте моделі таблиць № 43–109 до розділу «Морфологія» за довідником «Українська мова в таблицях» (В.В. Лобода, Л.В. Скуратівський).

Питання для самоконтролю

1. Яке значення і місце граматики у шкільному курсі мови?
2. Охарактеризуйте основні напрями в методиці вивчення граматики.
3. Назвіть основні принципи методики вивчення граматики в школі і дайте їм характеристику.
4. Охарактеризуйте методику формування граматичних понять.
5. Які ви знаєте прийоми роботи над граматичним матеріалом?
6. Яке практичне значення має правильне розуміння єдності значення слова і його граматичної форми?
7. З якими іншими розділами шкільного курсу мови пов'язана граMATика?

Практичне заняття № 15

Тема: Методика вивчення частин мови.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Значення і завдання вивчення частин мови.
2. Наступність у вивченні частин мови в початкових і 5–6 класах.
3. Методика вивчення загальних питань про частини мови.
4. Методи вивчення частин мови.
5. Морфологічний розбір.
6. Проблемний підхід до вивчення частин мови.

II. Виконати завдання:

1. Розробіть методичні поради до складання плану-конспекту уроку навчального детального переказу в 6 класі.
2. Перевірте контрольні диктанти студентів I курсу, написані ними на занятті з практичного курсу української мови.
3. Розробіть завдання до уроку контролю та корекції знань на тему «Правопис прислівників» для 7 класу до кожного з рівнів засвоєння:

- а) усвідомлення сприйняття й запам'ятовування, яке виявляється у точному або приблизному відтворенні;
- б) застосування знань за зразком або в подібній ситуації;
- в) творче застосування в новій, раніше невідомій ситуації.

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте значення і завдання вивчення частин мови в школі.
2. Розкрийте зміст понять про наступність у вивченні частин мови.
3. Особливості методики навчання морфології. 4. З'ясуйте вимоги до морфологічного розбору за частинами мови. 5. Яка роль при вивченні частин мови належить морфемному і словотвірному розбору? 6. Визначте, які засоби наочності застосовуються у підручнику для опрацювання однієї з частин мови.

Практичне заняття № 16

Тема: Методика вивчення синтаксису.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Значення і місце занять із синтаксису у шкільному курсі мови.
2. Методика вивчення словосполучення.
3. Методика вивчення речення.
4. Теоретико-практичні методи вивчення синтаксису (словосполучення і речення).
5. Синтаксичний розбір речення.

II. Виконати завдання:

1. Підберіть тексти для різних видів диктантів.
2. Проведіть роботу над аналізом диктантів, пунктуаційними помилками (практично).

Питання для самоконтролю

1. Яке значення має вивчення синтаксису у школі для розвитку мови і мислення учнів? 2. Назвіть етапи вивчення синтаксису у школі. З'ясуйте зміст понять із синтаксису на кожному з них. 3. Чому вивчення синтаксису потрібно поєднувати з повторенням морфології? 4. З'ясуйте вимоги до розбору словосполучень у 5-х і 8-х класах. 5. Якою має бути послідовність повного синтаксичного розбору речення?

Лабораторне заняття № 5

Тема: Методика вивчення орфографії та пунктуації.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Основні принципи методики навчання орфографії.
2. Методи і прийоми навчання орфографії.
3. Види орфографічних вправ та методика їх проведення.
4. Робота над орфографічними помилками.
5. Завдання навчання пунктуації.
6. Принципи навчання пунктуації.
7. Методи і прийоми навчання пунктуації.
8. Види вправ з пунктуації.
9. Методика обліку, виправлення і класифікація пунктуаційних помилок.

II. Виконати завдання:

1. Перевірте контрольні перекази учнів одного класу і зробіть їх аналіз.
2. Розробіть систему завдань для індивідуальної роботи над помилками.
3. Виготовте картку обліку помилок у переказах одного класу.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте найважливіші принципи навчання пунктуації. 2. Які види вправ слід використовувати для вироблення пунктуаційних навичок? 3. Як проводити роботу над пунктуаційними помилками? 4. Назвіть основні принципи методики навчання орфографії. 5. Розкажіть, як проводиться орфографічний розбір. Наведіть зразки розбору. 6. Назвіть основні види вправ з орфографії. Охарактеризуйте різні види списування.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV

Методика роботи у процесі вивчення окремих розділів шкільного курсу української мови

Практичне заняття № 17-18

Тема: Методика роботи з розвитку зв'язного мовлення.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Значення і завдання роботи з розвитку зв'язного мовлення у школі.
2. Основні принципи методики розвитку зв'язного мовлення.
3. Перекази, їх значення, види і методи проведення.
4. Твори, їх класифікація і методика проведення.
5. Стили мовлення.
6. Перевірка робіт з розвитку зв'язного мовлення.
7. Орієнтовні вимоги до усного і писемного мовлення школярів.

II. Виконати завдання:

1. Доберіть 2–3 тексти для стилістичного аналізу у 10–11 класах.
2. Доберіть з учнівських творів тексти для редагування.
3. З'ясуйте методику опрацювання розписки, доручення, автобіографії, заяви.
4. План уроку проведення аналізу помилок у переказах і творах.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні принципи методики розвитку зв'язного мовлення, розкрийте суть і значення кожного з них. 2. У чому значення написання переказів? 3. Основні види переказів. Які вимоги до текстів для переказів? 4. Дайте характеристику різних видів творів, що виділяються за типами й стилями мовлення. 5. Яка методика і техніка виправлення помилок у переказах і текстах? 6. Які критерії і норми оцінок переказів і творів? 7. Як класифікують помилки у переказах і творах? 8. Які ділові папери вивчають на уроках рідної мови у 5–9 класах? 9. У чому полягає значення орієнтовних вимог до усного і писемного мовлення учнів? 10. Які завдання ставляться перед вивченням стилістики у 5–9 класах?

Практичне заняття № 19

Тема: Методика роботи із стилістики. Лінгвістика тексту в школі.

I. Опрацювати теоретичні питання;

1. Завдання і зміст вивчення матеріалу із стилістики у школі.
2. Зміст і місце стилів мовлення у шкільній програмі.
3. Особливості уроків вивчення стилів мовлення у 5–7 класах.
4. Основні стилістичні уміння й навички.

5. Лінгвістика тексту у школі.

II. Виконати завдання:

1. Змодельуйте фрагмент уроку з використанням стилістичних завдань (будь-який тип уроку).
2. Знайдіть і выпишіть у підручниках 5-7 класів 4-5 вправ на застосування стилістичного аналізу і складіть методичні поради до його проведення.
3. Підготуйте реферат на тему «Особливості вивчення лінгвістики тексту в школі».

Питання для самоконтролю.

- 1) Розкрийте основні завдання і зміст вивчення матеріалу із стилістики в школі.
- 2) Назвіть методичні принципи вивчення стилістики.
- 3) Які форми, методи і прийоми є найбільш ефективними для навчання стилістики в школі?
- 4) У чому полягають особливості вивчення стилістики у 6-8 класах?
- 5) Визначте місце і значення вивчення лінгвістики тексту у школі.
- 6) Розкажіть про методику лінгвістичного аналізу художнього тексту.
- 7) Що входить у поняття «стилістичного аналізу»?
- 8) Назвіть види стилістичних помилок і дайте характеристику.
- 9) У чому полягає проблема формування стилістичних умінь і навичок?

Практичне заняття № 20

Тема: Факультативні заняття та позакласна робота з рідної мови. Методична робота вчителя-словесника.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Факультативні заняття з української мови.
2. Значення позакласної роботи.
3. Зміст і завдання роботи над мовним матеріалом у 10–11 класах.
4. Мовна компетенція учнів.
5. Методична робота вчителя-словесника.
6. Кабінет української мови.

II. Виконати завдання:

1. Підготуйте розробку факультативного заняття на тему «Стилістичне використання безсполучникових речень».
2. Підготуйте завдання, тексти для проведення олімпіади з української мови.
3. Напишіть сценарій шкільного ранку або мовного вечора, присвяченого певній темі.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте програми факультативів з мови. 2. Назвіть основні форми позакласної роботи в школі. 3. Назвіть форми методичної роботи вчителя-словесника. 4. Розкажіть, як обладнується й оформляється кабінет української мови.

Лабораторне заняття № 6

Тема: Складання плану-конспекту уроку навчального переказу.

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Види переказів та вимоги до них.
2. Структура уроку навчального переказу.
3. Методика проведення уроку навчального переказу.
4. Норми оцінювання і вимоги до перевірки переказів.

II. Виконати практичні завдання:

1. Доберіть текст і завдання для проведення докладного переказу в 10 класі.
2. Розробіть план-конспект уроку навчального переказу з творчим завданням в 11 класі.

III. Питання для бесіди:

1. З'ясуйте суть поняття «переказ».
2. Охарактеризуйте перекази за навчальною метою.
3. Як поділяються перекази залежно від типу мовлення?
4. Розкажіть про вимоги, що ставляться до вибору тексту для переказу.
5. Що ви знаєте про норми оцінювання письмових переказів?
6. Назвіть складові частини структури уроку навчального переказу.
7. З якою метою проводяться перекази?
8. Як і скільки разів слід читати текст для переказу?

9. Для чого проводиться бесіда за змістом тексту?
10. Який план називається простим, а який – складним?
11. Як слід проводити мовний аналіз тексту?
12. Які завдання сприяють удосконаленню орфографічної і пунктуаційної грамотності?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Зміст і форми самостійної роботи

Самостійна робота студентів – це одна з організаційних форм навчання, яка регламентується робочим навчальним планом. Зміст самостійної роботи визначається у навчальній програмі кожної дисципліни з орієнтацією на вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця.

Навчальний матеріал, передбачений для самостійного опрацювання студентом, підлягає підсумковому контролю нарівні з матеріалом, який опрацьовується під час навчальних занять.

Самостійна робота студентів передбачає:

- опрацювання окремих тем теоретичного курсу «Методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах»;
- підготовку до практичних і лабораторних занять;
- підготовку до різних форм контролю;
- виконання індивідуальних науково-дослідних завдань.

Змістом самостійної роботи студентів є:

- опрацювання рекомендованої літератури;
- ознайомлення із зразками методичних матеріалів;
- розробка уроків, позакласних заходів і методичних рекомендацій;
- аналіз програм навчальних предметів (обов'язкових і за вибором), факультативів, спецкурсів, рекомендованих Міністерством освіти і науки України до використання у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів;
- аналіз календарного планування;
- аналіз шкільних підручників;
- повторення та систематизація навчального матеріалу;
- написання рефератів, тез, статей, рецензій тощо;
- анотування наукових джерел;
- добір та опрацювання фахової літератури;
- пошук інформації в мережі Інтернет (використання web-браузерів, баз даних, користування інформаційно-пошуковими, інформаційно-довідковими системами, автоматизованими бібліотечними системами, електронними журналами);

- організація діалогу в мережі Інтернет (використання електронної пошти, синхронних телеконференцій);
- створення тематичних web-сторінок і web-квестів.

Теми для самостійного опрацювання

1. Джерела розвитку методики навчання української мови. Методи наукового дослідження в методиці навчання української мови.
2. Сучасні підходи до навчання української мови: комунікативно-діяльнісний, культурологічний, проблемний, особистісно зорієнтований, крос-культурний, когнітивний.
3. Особливості програм для шкіл нового типу. Додаткові посібники для навчання української мови в основній школі.
4. Інтерактивні методи навчання. Засоби активізації навчального процесу на уроках української мови.
5. Нетрадиційні форми проведення уроків української мови.
6. Оновлення сучасної шкільної мовної освіти. Нові підходи до трансформації змісту шкільної мовної освіти. Компетентісний підхід до навчання української мови в школі. Шкільна мовна освіта: від загальних орієнтирів до стандартів.
7. Питання розвитку мовлення в історії методичної науки.
8. Формування норм літературної вимови. Розвиток мовного слуху школярів.
9. Стилістичний аналіз тексту. Критерії добору художньої словесності для лінгвоаналізу.
10. Формування норм літературної вимови. Розвиток мовного слуху школярів.
11. Наочні та технічні засоби з розвитку усного мовлення, методика їх застосування.
12. Методика формування в учнів навичок різних видів читання у процесі вивчення шкільного курсу мови.
13. Робота над комунікативними вміннями, що формуються у процесі роботи над переказами та творами.
14. Значення тестових завдань для перевірки рівня сформованості аудіативних умінь.
15. Зміст та методика роботи мовного гуртка.
16. Інтеграція факультативних занять з основним курсом української мови.
17. Наукова робота учнів, її організаційно-педагогічне забезпечення та підтримка. Науково-дослідницька робота старшокласників.

- 18.Значення науково-методичних конференцій в удосконаленні професійної кваліфікації учителів української мови.
- 19.Формування орфоепічних навичок, удосконалення дикції й розвиток умінь володіти голосом (змінювати його за висотою, силою, темпом, тембром).
- 20.Зіставлення діалектної й літературної вимови. Подолання фонетичних діалектизмів.
- 21.Особливості вивчення шкільного курсу фонетики, орфоепії та графіки української мови в умовах близькоспорідненої двомовності.
- 22.Формування фонематичного слуху шляхом зіставлення та розрізнення класифікаційних характеристик звуків в українській і рідній мові учнів.
- 23.Методика засвоєння учнями багатозначності, прямого та переносного значення слів, їх уживання в мовленні, синонімів, омонімів, антонімів, архаїзмів та інших лексичних категорій, вивчення яких передбачене чинною програмою.
- 24.Робота з тлумачним словником, словниками синонімів, фразеологізмів, іншомовних слів.
- 25.Словникова робота у зв'язку з вивченням інших розділів шкільного курсу мови.
- 26.Лексична робота у системі занять з розвитку мовлення.
- 27.Наступність і перспективність у вивченні матеріалу, шляхи подолання труднощів у виділенні основи (похідної, непохідної), кореня, префікса, суфікса.
- 28.Уточнення та збагачення лексичного запасу учі ІВ у процесі вивчення морфологічної будови слова.
- 29.Ознайомлення учнів із способами словотвору: труднощі у засвоєнні словотворчих понять; система вправ; словотворчий аналіз, методика його проведення.
- 30.Використання наочності та технічних засобів навчання під час вивчення будови слова, словотвору.
- 31.Місце граматики у шкільному курсі української мови. Пізнавальне та практичне значення граматики, її роль у формуванні вмінь і навичок (мовленнєво-розумових, орфографічних, пунктуаційних), попередженні та подоланні граматичних помилок, збагаченні мовлення.

- 32.Короткий огляд основних напрямків методики навчання граматики. Наукові засади та принципи методики навчання граматики в школі.
- 33.Історія методики навчання орфографії (граматичний, анти-граматичний напрями в розвитку методики навчання орфографії).
- 34.Методика розвитку орфографічної пильності в учнів. Робота над орфографічними помилками.
- 35.Історія методики навчання пунктуації.
- 36.Методика обліку та класифікації пунктуаційних помилок.
- 37.Стан формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей психолого-педагогічній літературі.
- 38.Методологічні основи формування фахової компетентності майбутнього учителя.
- 39.Проблема компетентності підходу у сучасній професійній освіті.
- 40.Концепція професійної підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей у ВНЗ.
- 41.Сутність і мета, завдання формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей.
- 42.Особливості професійної підготовки майбутнього вчителя – філолога.
- 43.Становлення і розвиток мовної освіти у навчальних закладах України.
- 44.Модель формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей.
- 45.Соціально-педагогічні умови формування лінгводидактичної компетентності майбутнього вчителя – філолога.
- 46.Організація дослідного навчання та методика проведення констатувального експерименту з проблеми формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей.
- 47.Теоретичне моделювання змісту і структури лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів-філологів у ВНЗ.
- 48.Обґрунтування моделі формування лінгводидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Модуль № 1-2 Загальні питання методики навчання української мови	<p>Напишіть реферат на одну з тем:</p> <ul style="list-style-type: none">- Перспективні дослідження на сучасному етапі розвитку методики навчання мови.- Необхідність врахування статусу української мови у процесі її вивчення учнями загальноосвітньої школи.- Місце та значення української мови серед інших навчальних предметів в загальноосвітніх школах України.- Мовна особистість - наслідок реалізації мовної освіти в Україні.- Комунікативне спрямування у навчанні мови.- Мовна особистість - міф чи реальність?;- Реалізація діяльнішої змістової лінії (на основі аналізу програми «Рідна мова»).- Особливості формування лінгвістичної компетенції у школах з українською та російською мовами навчання.- Особливості формування комунікативної компетенції у школах з українською та російською мовами навчання.- Специфіка формування соціокультурної компетенції у школах із українською мовою навчання.- Вивчення державної мови в полімовній школі.- Шлях від Концепції мовної освіти до уроку української мови.- Комунікативна україномовна компетенція школярів у контексті сучасної мовної освіти.- Крос-культурне навчання мови - вимога сьогодення.- Система інноваційних методів як засіб реалізації диференційованого навчання української мови.- Роль ігрових моментів на уроках української мови.- Реалізація дослідницького методу в процесі формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів.- Методи навчання української мови як другої.- Інноваційні прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів 5-6-х класів на уроках мови. <p>Особистісно-орієнтоване навчання української мови <u>учнів-білінгвів</u>.</p>
---	--

Завдання теоретико-практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Проаналізуйте зміст теми «Стили літературної мови» (9 клас). Яка мета і завдання цієї теми в системі стилістичної підготовки учнів? Які методи, форми та прийоми, на вашу думку, були б найбільш оптимальними для його опрацювання?

2. Проаналізуйте одну з поданих методичних праць і напишіть на неї рецензію:

- Гамрецький І. Мовленнєво-публіцистична культура учнів: один з аспектів // Дивослово. - 1999. - № 12. - С. 14-15.

- Дідук Г.І. Лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи у 5-7 класах. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. - 80с.

- Кучеренко І. Робота над розвитком стилістичних умінь і навичок учнів старших класів // Українська мова і література в школі - 2000. - №3. - С. 14-16.

- Кучеренко І. Психологічні умови засвоєння стилістики учнями старших класів // Українська мова і література в школі. - 2004. - №4. - С. 9-12.

3. Як реалізується комунікативно-діяльнісний принцип навчання мови та розвитку мовлення учнів. Покажіть це на прикладі кількох розділів програми.

Завдання практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Підготувати розгорнутий конспект уроку за однією з тем розділу «Стилїстика» (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).

Підготувати розгорнутий конспект уроку з аналізом тексту та розробити методичні поради до його проведення (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).

Завдання теоретико-практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Обґрунтуйте, як має бути пов'язана робота з розвитку зв'язного мовлення з вивченням окремих розділів курсу рідної мови в 5-9 класах?

2. Проаналізуйте одну з поданих методичних праць і напишіть на неї рецензію:

- Донченко Т. Формування в учнів поняття про типи мовлення і типологічну структуру тексту // Дивослово. - 2004. - №4. - С. 23-25.

- Палихата Е- Культура українського діалогічного мовленнєвого спілкування. 5-9 класи: Навчальний посібник для учнів. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2003. - 104с.

- Шелехова Г. Система вправ і завдань з формування діалогічного і монологічного мовлення учнів 7 класі на уроках рідної мови. // Укр. мова в школах, ліцеях, гімназіях. -2004.-№5.-С.8-12.

- Гулько Ю. Шкільний твір як індикатор творчого потенціалу // Українська мова і література. - 2006. - № 19. -СЛ1-13.

-Данильчук О., Калініченко Л. Написання творів-мініатюр // Українська мова і література. - 2006. - № 19. -С.14-17.

Завдання практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Складіть конспект уроку написання навчального твору (клас і тему оберіть самостійно).

2. Складіть конспект уроку написання навчального переказу (клас і тему оберіть самостійно).

Складіть план-конспект уроку аналізу письмової роботи(клас і тему оберіть самостійно). Зверніть увагу на мето-дику оцінювання учнівських робіт і добір завдань для вправляння у написанні роботи.

Завдання теоретико-практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. М.І.Тарасенко у статті «Щоб стінгазета була цікавою» зазначає: «У стінгазеті взагалі небажані довгі статті, а в шкільній - особливо. Тут якнайкраще мають бути використані найрізноманітніші жанри-мініатюри: поради і побажання, поздоровлення, оголошення, казки, загадки, байки-переспіви, частівки, пародії, гуморески, маленькі фейлетони. Важливе місце в замітках і статтях повинні посісти прислів'я і приказки, крилаті слова». Підготуйте матеріали для одного з номерів стінгазети з урахуванням порад методиста.

2. Підготуйте запитання і завдання для проведення шкільної олімпіади серед 5-6; 7-9; 10-12 класів. За своїм змістом і матеріалом ці запитання та завдання не повинні виходити за межі програми з української мови, але мають передбачати перевірку як теоретичних знань і практичних умінь, так і кмітливості, начитаності, винахідливості.

3. Для учасників факультативу передбачено домашні групові, індивідуальні завдання. Підготуйте такі завдання для факультативного курсу (тема заняття факультативу за вибором студента).

Завдання практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Підготуйте конспект проведення факультативного заняття на одну з тем, передбачивши в роботі з учнями специфічні методи роботи:

- проблемний метод (частково-пошуковий, дослідницький);
- спонукально-пошуковий;
- інтерактивний;
- метод проектів.

Завдання теоретико-практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1.3 якою метою в школі вивчається фонетична транскрипція? Розробіть по 4 завдання з використанням фонетичної транскрипції у 5, 10 класах. Чи відрізнятиметься навчальний матеріал для транскрипції у зазначених класах? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Розробіть мультимедійну презентацію, або публікацію (інформаційний бюлетень чи буклет), або вебсайт. Опишіть методику застосування таких мультимедійних засобів під час навчання фонетики, орфоєпії, графіки (клас, тему уроку з вивчення фонетики, орфоєпії, графіки студенти обирають самостійно).

3. Ознайомтеся з методичною статтею В.М.Андреєвої «Інновації на уроках: Методична пам'ятка для вчителя (Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – № 29 (33). – С. 1-8.), зверніть увагу на технологію ігрового навчання. На основі класифікації ігор за різними ознаками, розробленою В.М.Андреєвою, запропонуйте свою систему ігор для 5 класу, яку можна було б використати під час вивчення фонетики, орфоєпії, графіки. Під час розробки ігрових завдань ураховуйте структуру гри, яка включає: ігровий задум, правила гри, дидактичне завдання, обладнання, результати гри.

Завдання практичного характеру (одне завдання за вибором студента).

1. Змоделюйте конспект уроку тематичного контролю з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія» (5 клас), використавши тести або контрольну роботу.

2. Змоделюйте конспект уроку узагальнення і систематизації вивченого з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія» (5 клас), використовуючи методи програмованого навчання.

3. Змоделюйте конспект уроку вивчення нового матеріалу з розділу «Фонетика. Графіка. Орфографія» (5 клас).

**Завдання теоретико-практичного характеру
(одне завдання за вибором студента)**

1. Екстралінгвістичний принцип вивчення лексикології та фразеології у школі вимагає врахування зв'язку значень слів з тими реаліями, які вони називають. На цьому принципі ґрунтується вивчення всіх лексичних понять. Проаналізуйте, як реалізується цей принцип у чинних підручниках з української мови під час вивчення лексикології в 5-6 класах? На вашу думку, в основі вивчення якого матеріалу лежить цей принцип? Доберіть вправи, що допомагають його реалізувати на уроці мови?
2. Чинна програма спрямовує вчителя на реалізацію міжпредметних зв'язків під час вивчення матеріалу з лексикології та фразеології. Під час вивчення яких тем найбільш доцільно використати матеріал інших предметів. Які завдання і на якому етапі навчання лексикології та фразеології ви запропонуєте їх учням?
3. Чим відрізняються лексико-стилістичний і стилістико-лексичний аналіз текстів, яке їх лінгводидактичне значення. Доберіть по 2 тексти (уривки з художньої літератури) і підготуйте запитання та завдання для лексико-стилістичного аналізу (1 текст) і для стилістико-лексичного аналізу (1 текст) у 5 або 6 класі на уроках зв'язного мовлення.

**Завдання практичного характеру
(одне завдання за вибором студента)**

1. Підготуйте розгорнутий конспект уроку за однією з тем розділу «Лексикологія» (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).
2. Підготуйте розгорнутий конспект уроку за однією з тем розділу «Фразеологія» (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).

Підготуйте розгорнутий конспект уроку з аналізом тексту та розробити методичні поради до його проведення (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).

Завдання теоретико-практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Підготуйте наочність (3 схеми, 3 таблиці) для закріплення знань про будову слова й словотвір. Напишіть методичні рекомендації щодо використання цієї наочності на уроках мови.
2. Обґрунтуйте, як має бути пов'язана робота з розвитку зв'язного мовлення з вивченням розділів «Будова слова», «Словотвір» у 5 класі? Наведіть приклади методів, прийомів, засобів такого навчання.
3. Охарактеризуйте види тестів і поясніть методику проведення тестового контролю з української мови. Розробіть контрольні тести для тематичної атестації знань з розділів «Будова слова. Орфографія», «Словотвір. Орфографія».
4. З'ясуйте, у чому полягає інноваційний підхід до вивчення української мови. Доберіть інноваційні методи та прийоми навчання словотвору й поясніть їх застосування на уроці.

Завдання практичного характеру (одне завдання за вибором студента)

1. Підготуйте розгорнутий конспект уроку за однією з тем розділу «Будова слова. Орфографія» (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).
2. Підготуйте розгорнутий конспект уроку за однією з тем розділу «Словотвір. Орфографія» (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно). Підготуйте розгорнутий конспект нетрадиційного уроку за однією з тем розділів «Будова слова. Орфографія» або «Словотвір. Орфографія» (клас, тему, тип уроку студент обирає самостійно).

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Метою контролю успішності науково-теоретичної та практичної методичної підготовки майбутніх вчителів української мови є виявлення рівня засвоєння студентами знань теорії методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах, розуміння важливості теорії для планування та проведення навчально-виховної роботи в загальноосвітніх закладах й обсягу вмінь поєднувати набуті знання для вирішення практичних завдань навчання української мови.

Завдання контролю полягає у визначенні рівня теоретичної, методичної підготовки, студентів: глибини та міцності теоретичних знань, володіння термінологією, здатності творчо використовувати знання для вирішення конкретних методичних завдань, володіння основними професійно-методичними вміннями (гностичними, комунікативно-навчальними, конструктивно-планувальними, організаційними).

Система контролю з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах охоплює поточний, рубіжний і підсумковий контроль.

Об'єктами поточного контролю є:

1. Успішність виконання студентами завдань до практичних і лабораторних занять (опрацювання літератури, тексту лекції, виконання практичних завдань).

Форми контролю: усне або письмове опитування, тестування.

2. Успішність самостійного вивчення студентами тем курсу методики.

Форми контролю: виконання контрольних завдань, написання рефератів, підготовка конспектів уроків, розроблення виховних заходів і позакласних занять з української мови.

3. Відвідування студентами лекційних, практичних і лабораторних занять.

Форми контролю: облік відвідування.

Об'єктом рубіжного контролю є рівень засвоєння теоретичних і практичних питань розділів: «Загальні питання методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах»;

«Мовленнєвознавчі дисципліни як лінгвістична основа розвитку мовлення учнів»; «Методика розвитку мовлення учнів в

загальноосвітніх закладах», «Лозакласна та факультативна робота з української мови», «Методична робота вчителя-словесника» та володіння професійно-методичними вміннями, сформованими у студентів протягом семестру.

Форми контролю: тестування у письмовій формі (див. додаток А); виконання індивідуального науково-дослідного завдання (див. додаток Б).

Об'єктом підсумкового контролю є рівень засвоєння теоретичних знань і володіння професійно-методичними вміннями, сформованими в студентів у результаті вивчення «Методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах».

Таблиця №3

Оцінювання (визначення рейтингу) навчальної діяльності студента з дисципліни «Методика навчання української мови» V семестр

Поточне тестування та самостійна робота													ІНДЗ	Підсумковий	Сума
Змістовий модуль I							Змістовий модуль II						10	10	100
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Лб. 1-2	Тест	Т 6	Т 7-8	Т 9-10	Лб. 3	Лб. 4	Тест			
5	5	5	5	5	5	10	5	5	10	5	5	10			

VI семестр

Поточне тестування та самостійна робота														ІНДЗ	Підсумковий контроль	Сума
Змістовий модуль III								Змістовий модуль IV						5	10	100
Т 1	Т 1	Т 1	Т 1	Т 1	Т 1	Лб. 5	Тест	Т 1	Т 1	Т 1	Т 2	Лб. 6	Тест			
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1			
1	2	3	4	5	6	5	10	7	8	9	0	5	10			
5	5	5	5	5	5	5	10	5	5	1	5	5	10			
										0						

Шкала оцінювання:

- 90 – 100 балів – *відмінно* (A);
- 82 – 89 балів – *дуже добре* (B);
- 75 – 81 балів – *добре* (C);
- 69 – 74 бали – *задовільно* (D);
- 60 – 68 балів – *задовільно (достатньо)* (E);
- 35 – 59 балів – *незадовільно* з можливістю повторного складання (FX);
- 1 – 34 бали – *незадовільно* з обов'язковим повторним курсом (F).

Критерії оцінювання:

Оцінка «**відмінно**» (A/ 90-100 балів) виставляється за:

- правильне та повне розкриття змісту матеріалу з поставленого питання;
- те, що у відповіді на теоретичне питання висвітлюється не тільки теоретичний матеріал, різні погляди вчених на певну проблему, а й влучні приклади;
- вільне володіння професійною термінологією;
- самостійну впевнену та творчу діяльність;
- послідовний, логічний, обґрунтований, безпомилковий виклад матеріалу;
- уміння аналізувати, зіставляти, узагальнювати;
- уміння використовувати отриманні теоретичні знання.

Оцінки «**добре**» (B/ 82-90); «**дуже добре**» (C/75-81) виставляється за:

- правильне та повне розкриття змісту матеріалу з поставленого питання;
- правильну творчу діяльність щодо застосування окремих темі розділів дисципліни;
- те, що у відповіді на теоретичне питання висвітлюється не тільки теоретичний матеріал, різні погляди вчених на певну проблему, а й влучні приклади;
- вільне володіння професійною термінологією;
- послідовний, логічний, обґрунтований, безпомилковий виклад матеріалу;
- уміння аналізувати, зіставляти, узагальнювати;
- уміння використовувати отриманні теоретичні знання;
- незначні, негрубі фактичні, граматичні помилки.

Оцінки «задовільно» (D/ 69-74); «достатньо» (E/ 60-68) виставляється за:

- знання і розуміння тільки основного програмового матеріалу;
- те, що у відповіді на теоретичне питання висвітлюється тільки теоретичний матеріал, не розкриваються різні погляди вчених на певну проблему, або не наводяться влучні приклади;
- спрощений виклад матеріалу;
- суттєві помилки.

Оцінка «незадовільно» (F/ 1-59) виставляється за:

- незнання і нерозуміння основного програмового матеріалу;
- спрощений виклад матеріалу;
- те, що у відповіді на теоретичне питання висвітлюється не повністю теоретичний матеріал, не розкриваються різні погляди вчених на певну проблему, не наводяться влучні приклади;
- суттєві помилки.

Методичне забезпечення: опорні конспекти лекцій, підручники, збірники вправ, ілюстративні матеріали, інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НАВЧАЛЬНИХ ТЕМ

Тема. Методика української мови як науки і навчальна дисципліна

Мета: допомогти студентам усвідомити відомості про методику української мови як науку і навчальну дисципліну; формувати вміння самостійно працювати з навчально-методичною літературою.

Опорні поняття: методика навчання української мови як наука, методика української мови як навчальна дисципліна, зв'язок лінгвометодики із суміжними дисциплінами, джерела розвитку методики мови, лінгводидактика, методи дослідження в методиці української мови, методична спадщина.

Методичне орієнтування

В умовах відродження гуманітарної освіти в Україні відтворення і зміцнення інтелектуального потенціалу нації чільне місце належить вивченню української мови – як рідної, так і державної. Маючи статус державної мови, вона є засобом міжособистісного й міжнаціонального спілкування, єднання громадян України в суспільно-історичну спільноту – народ.

Учителям-словесникам відведена важлива роль – зберегти рідну мову, без якої немає народу, немає нації, навчити прийдешнє покоління любити і цінувати все те, чим багата українська культура. Учні повинні усвідомити, що рідна мова – це та духовна скарбниця, яку треба розвивати й примножувати повсякчасно.

У статті «Слово рідної мови» В.О. Сухомлинський з великим натхненням пише про рідну мову як про найбільше багатство, завдяки якому народ передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, батьківські традиції, історичний і культурний досвід.

Рідну мову як важливий засіб впливу на людину, як знаряддя освіти і виховання високо оцінив К.Д. Ушинський. Він називав її «дивним педагогом», що «навчає напрочуд легко, за якимось недосяжно полегшеним методом». Обслуговуючи суспільство, мова виконує різні функції, життєво необхідні для цього суспільства, окремих його груп і кожної людини. Для методики навчання рідної мови важливе врахування всіх її функцій –

комунікативної, експресивної, гносеологічної, естетичної, мислеоформлюючої та ін.

Методика української мови як педагогічна наука, що визначає мету й завдання, принципи, зміст, методи і прийоми формування в учнів засобами предмета мовно-мовленнєвих умінь і навичок, спирається на здобутки суміжних дисциплін: мовознавства, дидактики, психології, логіки.

Методика навчання української мови постійно розвивається, поступ зумовлюється низкою джерел: передовим досвідом учителів-словесників, критичним використанням методичної спадщини, даними наукових досліджень, пов'язаними з визначенням оптимального змісту занять з мови, їх ефективних форм і методів.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Методика української мови як наука вирішує завдання: а) визначає мету викладання мови; б) розробляє шляхи засвоєння учнями мовних та мовленнєвих умінь і навичок; в) ваш варіант.

2. Методика української мови як навчальна дисципліна допомагає вчителю: а) критично оцінювати методичну спадщину; б) узагальнювати передовий досвід сучасної школи; в) ваш варіант.

3. Методика української мови як наука спирається на суміжні дисципліни: а) мовознавство; б) філософію; в) математику; г) ваш варіант.

4. Джерелами розвитку методики української мови є: а) постанови уряду про школу; б) передовий досвід вітчизняної та зарубіжної шкіл; в) дані наукових досліджень з методики української мови; г) ваш варіант.

5. Від чого, на вашу думку, залежить якість навчання української мови? а) від вікових особливостей учнів; б) від дослідницької роботи вчителя-словесника; в) ваш варіант.

6. Хто з учених займався визначенням предмета методики української мови як науки? а) О.П. Блик; б) І.П. Ющук; в) І.С. Олійник; г) С.Х. Чавдаров; д) О.М. Біляєв.

Тема. Рідна мова – в рідній школі. Концепція освіти. Програми й підручники з української мови

Мета: ознайомити студентів із провідними положеннями «Пояснювальної записки» до чинної програми з української мови для загальноосвітньої школи, змістом і структурою розділів програми, шкільним підручниками з мови, а також з методичною літературою; розвивати фахові вміння і навички роботи з навчально-методичними джерелами.

Опорні знання: програма з української мови, Концепція мовної освіти, державний стандарт мовної освіти, підручник з мови, методичний посібник, пріоритети мовної освіти, технології навчання, тематичне планування, поурочне планування.

Методичне орієнтування

Українська мова в середній загальноосвітній школі – важливий навчальний предмет, опанування якого сприяє формуванню національне свідомої, духовно багатой мовної особистості. Вивчення рідної мови має освітнє, виховне і розвивальне значення.

Пріоритетні напрями мовної освіти, зміст і структуру шкільного курсу мови, технології його засвоєння визначено в Концепції мовної освіти. Практична спрямованість навчання мови зумовлює чотири наскрізні змістові лінії цього курсу: культурологічну, комунікативну, лінгвістичну і діяльнісну.

Важливою умовою вивчення теоретичного матеріалу з мови і розвитку мовлення учнів є врахування міжпредметних зв'язків (з літературою, історією, математикою, образотворчим мистецтвом). На їх основі в практиці роботи вчителя-словесника поступово впроваджуються інтегровані уроки, що значно посилюють пізнавальну активність учнів.

Шкільний курс рідної мови єдиний з 1-го по 11-й клас, тому словесник, працюючи в середніх і старших класах, має знати відомості про мову і мовлення та вміння, набуті учнями в 1–4-х класах. На послідовність вивчення тем зазначеного курсу, на взаємозв'язок його розділів указується в програмі з української мови.

Програма Міністерства освіти і науки України «Рідна мова» (5–11-й класи) – державний документ, у якому стисло викладено основний зміст української мови як навчального предмета, обсяг знань, умінь і навичок, обов'язкових для засвоєння на різних етапах навчання в загальноосвітніх закладах України. Чинна

програма з української мови, яку підготували співробітники лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН України В.І. Новосьолова, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, порівняно з попередніми досконаліша за змістом і структурою, вона може бути одночасно календарним планом. Ця програма побудована з урахуванням принципів науковості, системності, наступності, перспективності. Значне місце в ній відводиться повторенню відомостей, набутих у попередніх класах, що забезпечує міцне засвоєння матеріалу. Робота за цією програмою передбачає широке використання інтерактивних методів навчання мови.

Реалізації змісту рідномовної освіти в школі сприяє система доопрацьованих підручників для 5–11-х класів, що ґрунтуються на діяльнісно-комунікативному підході до навчання. У їх основу покладено методику вивчення української мови укрупненими частинами з допомогою узагальнюючих таблиць і схем, методику розвивального навчання з допомогою пізнавальних, творчих, проблемно-ситуативних завдань. Заслуговує на увагу, наприклад, підручник «Рідна мова» для 5-го класу (2000 р.) Л. Скуратівського, Г. Шелехової, В. Новосьолової, Я. Остаф. У ньому пояснення мовних фактів, явищ починається методом спостереження над текстовим матеріалом, для закріплення вивченого відповідно до культурологічного принципу подаються практичні завдання і вправи з розвитку мовлення.

Внесення істотних змін до змісту і структури шкільного курсу мови дасть змогу підвищити рівень навчальних занять.

І. Огієнко про місце рідної мови в системі шкільних курсів

«Найважливішою з шкільних наук, головною підвалиною шкільної освіти, безумовно, і поперед була і завше буде рідна мова»

Огієнко І. Рідна мова в українській школі. – К., 1917. – С. 3.

В. Сухомлинський про навчання мови

«Викладання мови – найважливіша справа. Викладати цей предмет повинні найздібніші і найталановитіші. Бо цей предмет

просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітне різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини».

Сухомлинський В. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 7. – С. 52.

Опорна схема заняття

Пріоритетні напрями мовної освіти

- особистісна орієнтація в навчанні
- світоглядна основа мовної освіти
- демократизація й гуманізація навчання мови і мовлення
- диференціація навчання мови і мовлення
- органічне поєднання навчання мови і мовлення
- реалізація діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку
- посилення практичної спрямованості шкільного курсу мови
- забезпечення наступності змісту мовної освіти
- використання у навчанні мови педагогічних технологій

Змістові рівні мовної освіти

- дошкільна мовна підготовка
- зміст навчання рідної мови в початковій школі
- базовий компонент змісту курсу рідної мови (5–9-ті класи)
- навчання рідної мови у старшій школі

Зміст шкільного курсу мови

Змістова лінія	Основні завдання
Культурологічна	Формування в учнів цілісного гуманістичного світогляду, ознайомлення їх з основним культурним рідного народу і людства в цілому, виховання патріотизму, моральних переконань, почуття прекрасного.
Комунікативна	Формування в учнів умінь створювати усні й письмові висловлювання різних жанрів, адекватно сприймати на слух діалог і монолог, використовувати різні прийоми фіксації почутого (прочитаного), користуватися різними видами, оцінювати сприйнятий текст.
Лінгвістична	Формування в учнів базового лінгвістичного кругозору, правильного уявлення про структуру рідної мови.
Діяльнісна	Розвиток розумових здібностей учнів

Перспективні технології навчання рідної мови

- особистісно зорієнтовані технології;
- інформаційні технології;
- технології модульного навчання;
- технології саморозвитку;
- технології життєтворчості;
- технології інтегрованого навчання.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Мета шкільного курсу мови: а) навчити учнів грамотно писати; б) дати учням знання про мовну систему; в) ваш варіант.

2. Рідномовна політика – це... : а) наука про рідномовні обов'язки; б) надання школам методичної літератури з української мови; в) ваш варіант.

3. Основу культурологічної лінії шкільного курсу рідної мови становлять: *а) міжпредметні зв'язки; б) тексти у країнознавчій тематики; в) життєвий досвід учнів.*

4. Яка змістова лінія шкільного курсу мови допомагає учням оволодіти мислительними прийомами? *а) комунікативна; б) діяльнісна; в) культурологічна.*

5. Технологія навчання – це ... : *а) методика навчання; б) сукупність форм, методів, прийомів, які забезпечують ефективне поєднання теорії і практики у процесі навчання; в) використання технічних засобів.*

6. Комунікативна змістова лінія шкільного курсу мови містить: *а) відомості про мову і мовлення; б) відомості про мовлення, перелік основних видів робіт; в) перелік культурологічних тем, які орієнтують учителя на добір відповідних текстів.*

7. На якому змістовому рівні засвоєння рідної мови в школі має систематичний характер? *а) 1–4-ті класи; б) 5–9-ті класи; в) 10–11-ті класи.*

8. Лінгвістичний компонент мовної освіти в школі спрямований: *а) на формування гуманістичного світогляду учнів; б) на розвиток духовної культури учнів; в) ваш варіант.*

Тема. Загальнодидактичні і власне методичні принципи навчання мови

Мета: донести до свідомості студентів, що в основі навчання рідної мови лежать загальнопедагогічні і власне методичні принципи; розвивати професійні вміння та навички добирати шляхи реалізації принципів навчання мови.

Опорні поняття: загальнодидактичні принципи, закономірності навчання мови, лінгводидактичні принципи.

Методичне орієнтування

Методика навчання української мови включає широке коло питань. Одне з них стосується найбільш загальних положень – принципів, дотримання яких у практиці роботи вчителя-словесника зумовлює ефективність навчально-виховного процесу.

Розрізняють принципи загальнодидактичні (міцності знань, активності, свідомості, науковості, наочності та ін.), які в лінгводидактиці конкретизуються на матеріалі рідної мови, і

принципи власне методичні, що впливають з особливостей самого предмета, визначають правила вибору конкретних засобів навчання мови.

Опанування рідної мови – поступовий і безперервний процес, в основі якого лежать певні закономірності: залежність удосконалення орфоепічних навичок від тренування мовленнєвого апарату, взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою, вплив потенціалу мовленнєвого середовища на навчання мови, залежність засвоєння мови від цілісності емоційного і раціонального пізнання її, а також від використання філологічного підходу до слова тощо.

Спроби визначити методичні принципи на основі названих закономірностей засвоєння рідної мови простежуються у працях Ф.І. Буслаєва, К.Д. Ушинського, С.Х. Чавдарова, В.О. Сухомлинського, Л.П. Федоренко та ін.

Автори Концепції мовної освіти 12-річної школи в розробці змісту мовної освіти спираються переважно на загальнодидактичні принципи. Відповідно шкільний словесник у навчанні рідної мови має дотримуватися принципу реалізації особистісного і діяльнісного підходу, принципу взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, принципу диференціації, принципу забезпечення єдності форми і змісту мовних одиниць, мови і мовлення, принципу народності, культуровідповідності.

У практиці навчання мови принципи виступають не ізольовано один від одного, а в тісному взаємозв'язку. Врахування її допоможе словеснику визначити і реалізувати зміст уроків рідної мови в школі, створити таку методику, яка б забезпечила ефективне формування мовної особистості.

Опорна схема заняття

Загальнодидактичні принципи – основні вихідні положення теорії навчання, що визначають дії вчителя і характер пізнавальної діяльності учня.

Закономірності навчання рідної мови:

- залежності удосконалення орфоепічних навичок від тренування мовленнєвого апарату;
- взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою;
- залежність засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища;
- залежність опанування мови від поєднання лінгвістичного та літературознавчого підходів до слова;
- цілісність емоційного і раціонального пізнання мови з опорою на виражальні засоби.

Лінгводидактичні принципи

Шляхи реалізації принципів:

- методи навчання мови;
- прийоми навчання мови;
- допоміжні засоби навчання мови.

Софія Русова і Василь Сухомлинський про важливість принципу емоційності

«Без емоційного елемента навчання мови не можна мати успіху».

Русова С. Вибрані педагогічні твори:

У 2-х кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С. 249.

«Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини».

Сухомлинський О. Вибрані твори:

В 5-ти т. Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 47.

Тести для контролю й самоконтролю

1. Закономірність – це ...: а) об'єктивно існуючий, постійний взаємозв'язок між предметами явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи; б) шлях взаємодії суб'єктів діяльності; в) ваш варіант.

2. Принципи навчання мови – це ...: а) основоположні ідеї, на яких ґрунтується діяльність учителя-словесника й учнів у процесі опанування мови; б) спосіб діяльності вчителя й учнів, спрямованої на засвоєння мовних знань, умінь і навичок; в) методичні поради.

3. Який загальнодидактичний принцип спрямовує увагу вчителя на зв'язок вивченого з новим матеріалом? а) принцип наступності; б) принцип науковості; в) принцип систематичності.

4. Який принцип вимагає такої організації навчання, щоб учні використовували всі свої інтелектуальні можливості, у тому числі й асоціативне мислення? а) принцип перспективності; б) принцип міцності знань; в) принцип активності.

5. Який принцип передбачає створення «емоційної партитури уроку»? а) принцип зв'язку навчання з вихованням; б) принцип емоційності; в) принцип міжпредметної інтеграції.

6. Лінгводидактичні принципи: а) комунікативно-діяльнісний, культурологічний, проблемно-пошуковий; б) зв'язок теорії з практикою, навчання з життям, навчання з вихованням; в) увага до матерії мови, фізичний розвиток органів мовлення, розуміння мовних значень та одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок, оцінка виразності мовлення, зіставлення писемної форми мовлення з усною.

7. Яку функцію мови реалізує принцип комунікативно-діяльнісного підходу? а) естетичну, б) пізнавальну; в) ваш варіант.

Тема. Методи і прийоми навчання мови.

Мета: розкрити специфіку методів навчання мови, основні їх функції, озброїти студентів необхідними знаннями; розвивати вміння та навички використовувати ефективні методи і прийоми, враховуючи конкретні умови вивчення мовного матеріалу.

Опорні поняття: методи навчання, прийоми навчання, проблемно-ситуаційні завдання, система вправ, засоби навчання, технології навчання.

Методичне орієнтування

Досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя – одне з головних завдань мовної освіти на сучасному етапі розвитку України.

Учні на уроках рідної мови повинні навчитися володіти мовою як засобом спілкування, вміти висловлювати свою думку. Для того, щоб учень був активним учасником того, що відбувається на уроці, вчителю потрібно використовувати найефективніші методи й прийоми, які б сприяли організації взаємозв'язку між учителем та учнем. Важливо привчати дітей вмінню самостійне поповнювати свої знання.

Методи навчання мови – це система цілеспрямованих дій учителя, що організовує пізнавальну й практичну діяльність учнів, забезпечує їм засвоєння знань з предмета, допомагає виробити відповідні вміння, набути потрібні мовні навички. Важливо добирати такі методи прийоми, щоб вивчення курсу мови було цікавим, особливо для учнів середніх класів. У практиці школи методи реалізують освітню, розвивальну й виховну функції навчання.

Кожний метод складається з окремих прийомів, які виступають як його складові і являють собою окремий пізнавальний акт. Характерною ознакою прийому є частковість і здатність включатися в різні методи. У вивченні мови використовуються такі прийоми: різні види граматичного розбору, порівняння, групування мовних явищ, заміна, поширення, перестановка мовних одиниць, моделювання структури речення, словосполучення та ін.

Метод може збагачуватися й урізноманітнюватися за рахунок тих чи інших прийомів, що входять до його складу.

Зміст і специфіка методів навчання мови зумовлюються особливостями навчального предмета, співвідношенням у ньому знані теоретико-пізнавального характеру і кола практичних мовно-мовленнєвих умінь та навичок, урахуванням закономірностей принципів вивчення матеріалу, логічною структурою предмета.

Найбільш прийнятною для навчання української мови видається класифікація методів за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці, обґрунтована О.М. Біляєвим. Ці способи можуть бути різними:

1. Учитель викладає мовний матеріал – учні слухають (розповідь, пояснення). 2. Учні й учитель обмінюються думками з питань, що вивчалися на уроках мови, завдяки чому доходять потрібних висновків, узагальнень, формулюють визначення, правила. 3. Учитель організовує спостереження учнів над фактами, що вивчаються і явищами мови з подальшим колективним обговоренням його результатів. 4. Учні під керівництвом учителя самостійно добувають знання з мови за підручником. 5. Учні шляхом виконання практичних завдань і вправ набувають потрібні знання.

Виходячи з цього, виділяють відповідні методи навчання мови в школі.

Усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення).
Мета цього методу – подати учням навчальну інформацію і забезпечити її сприйняття, осмислення, запам'ятовування. Саме завдяки розповіді, поясненню є можливість послідовно викладати матеріал, виділяти головне, найістотніше у виучуваній темі, акцентуючи на цьому увагу учнів.

Бесіда вчителя з учнями.

У теорії і практиці навчання мови використовуються такі види бесіди: евристична, репродуктивна, узагальнююча, аналітико-синтетична, контрольна-корекційна.

Метод бесіди на кожному етапі навчання має різне призначення:

- 1) готує учнів до *сприйняття* нового матеріалу;
- 2) сприяє засвоєнню нового;
- 3) допомагає застосовувати набуті знання в процесі виконання практичних завдань, вправ.

Спостереження учнів над мовою.

Цей метод доцільно застосовувати тоді, коли факти і явища, що вивчаються на уроках мови, є складними або специфічними, вимагають того, щоб у них спочатку розібратися шляхом аналізу прикладів, перш ніж вдаватися до відповідного теоретичного положення, граматичного визначення чи правила.

Робота з підручником.

Мета цього методу – привчати учнів самостійно або за допомогою вчителя набувати знання, вміння та навички і вдосконалювати їх.

Одним із ефективних шляхів практичного вивчення мови і розвитку мовлення учнів є *метод вправ*.

Поширеною на сьогодні є класифікація вправ, розроблена В.О. Онищуком: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.

Проблемне навчання передбачає використання проблемних ситуацій, завдань і запитань, спрямованих на розвиток пізнавальної активності учнів.

Окреме місце серед дидактичних методів займає *програмоване навчання*, що:

- дозволяє чітко визначити послідовність навчальних задач які повинні розв'язати учні, щоб оволодіти змістом теми;
- привчає до самостійності у виконанні завдань;
- допомагає учням контролювати і корегувати кожний крок своєї діяльності;
- забезпечує одержання зворотної інформації. Важливий елемент програмованого навчання – алгоритм. Це чітка, логічна послідовність розумових дій, операцій, що неминуче приводить до правильних результатів.

Для підвищення ефективності кожного з методів навчання існує система допоміжних засобів: дидактичний матеріал, наочність, ТЗН.

Удало дібраний дидактичний матеріал сприяє успішному розвитку мовних і мовленнєвих умінь, навичок, підвищує інтелектуальний та емоційний рівні учня.

Наочність на уроках мови допомагає розкрити певну граматичну, орфографічну, пунктуаційну закономірність, подати своєрідну модель поняття, правила. Найпоширенішими видами наочності на уроках мови є таблиці, схеми, опорні конспекти.

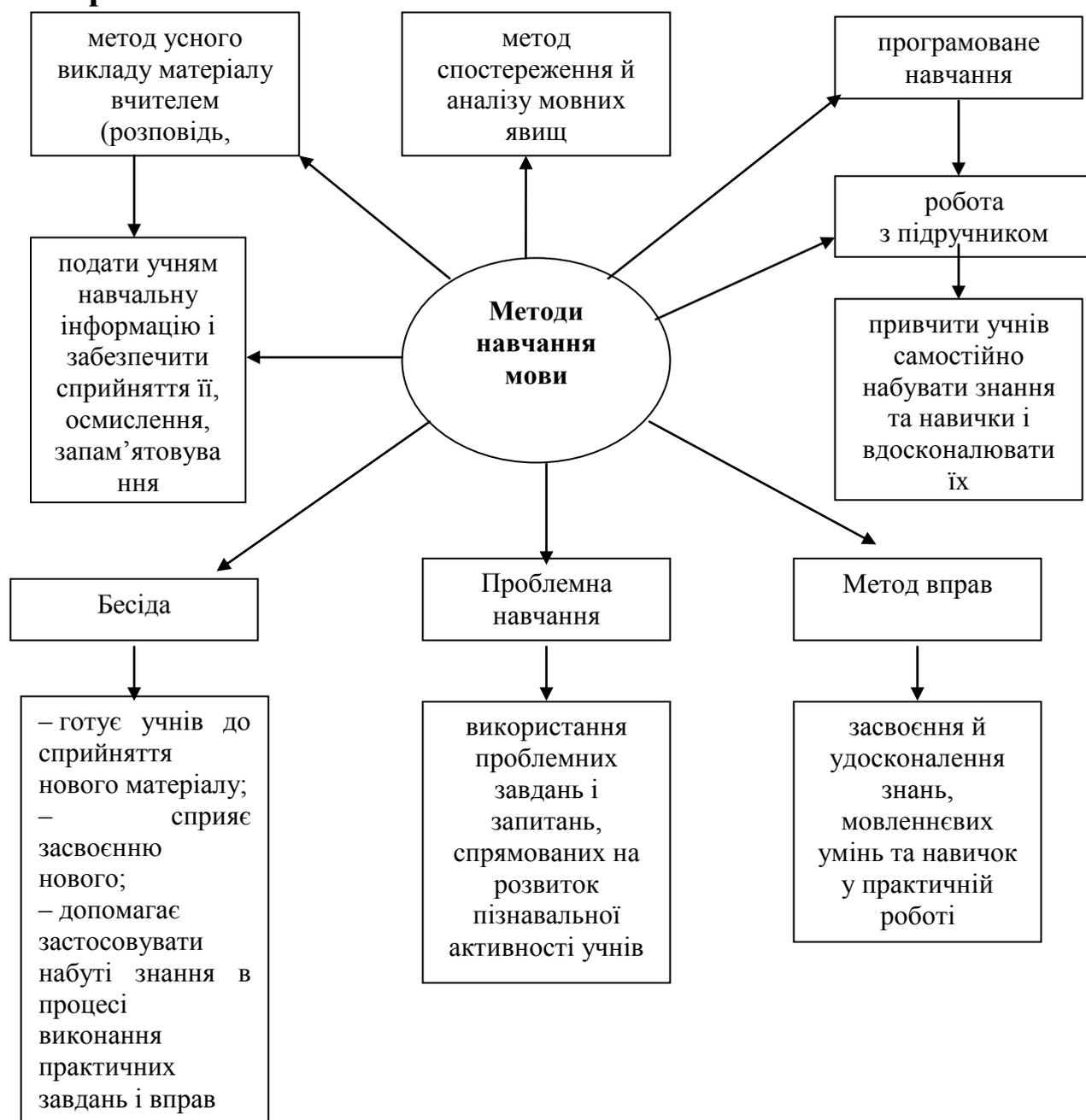
Технічні засоби навчання (магнітофон, програвач, графопроектор, радіоприймач, телебачення) на заняттях з мови виступають джерелом нової інформації, матеріалом для спостережень і висновків, сприяють виробленню пізнавальних інтересів, свідомому засвоєнню знань, розвитку мовлення.

О. Біляєв про методи навчання

«У викладанні мови витримали випробування часом багато традиційних методів навчання, зокрема, розповідь учителя, евристична бесіда, спостереження над мовою та ін. Було б, звичайно, неправильним протиставляти їм як «активні» нові методи, що з'явилися в шкільній практиці. Адже кожен метод по-своєму служить досягненню мети уроку».

Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К.: Радянська школа, 1981. – С. 53.

Опорна схема заняття

Тести для контролю і самоконтролю

1. Методи – це....
2. Прийом – це ...: а) метод; б) принцип; в) елемент методу.
3. Метод реалізує: а) пізнавальну, розвивальну, виховну функції навчання; б) ваш варіант.
4. Найбільш прийнятною для навчання української мови є класифікація методів: а) за джерелом одержання знань; б) за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці; в) за рівнем пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання.
5. О. Біляєв виділяє такі методи навчання мови в школі, як: а) усний виклад матеріалу вчителем; б) бесіда; в) ваш варіант.
6. До специфічних прийомів вивчення мови, зумовлених змістом предмета, належать: а) різні види мовного розбору; б) дидактичний матеріал; в) ваш варіант.
7. Засоби навчання української мови: а) дидактичний матеріал; б) таблиці; в) технічні засоби; г) ваш варіант.
8. Розповідь належить до групи методів: а) самостійної роботи учнів; б) усного викладу матеріалу вчителем; в) перевірки та оцінки знань, умінь і навичок.

Тема. Типи уроків української мови

Мета: ознайомити студентів з поняттям «Сучасний урок української мови», з типами, структурою та методикою проведення уроків рідної мови; розвивати в майбутніх учителів уміння конкретизувати мету уроку, добирати дидактичний матеріал, планувати навчальні дії для досягнення цілей уроку.

Опорні поняття: сучасний урок української мови, структура уроку мови, топологія уроків мови, аспекtnі уроки мови, уроки розвитку зв'язного мовлення.

Методичне орієнтування

Основною формою навчально-виховної роботи в сучасній школі визначається урок, що проводиться за чітко визначеним розкладом і з постійним складом учнів.

Уроки мови за своєю будовою і методикою проведення можуть бути досить різноманітними. Повноцінний урок збуджують зацікавленість дітей до вивчення мови і стимулює розвиток їхнього мовлення.

Сучасний урок мови має бути спрямований на формування національної мовної особистості учня, давати школярам загальний розвиток через засвоєння спеціальних знань, передбачених чинною програмою, формувати їхні пізнавальні й творчі здібності

Головне в уроці – його зміст. Урок повинен містити певні інформацію, теоретичні відомості з української мови, засвоєне яких збагачувало б учнів науковими знаннями; практичні завдання і вправи мають спрямовуватися на розвиток духовного багатства особистості. Найважливішим у змісті уроку вважається його науковість, оптимальність, зв'язок із життям. Загалом зміст уроку визначається державною програмою, у якій встановлено обсязі і характер матеріалу, послідовність його вивчення, види робіт з розвитку мовлення.

Основою для організації змісту уроку є мета. Вона впливає із завдань, що ставлять перед вивченням шкільного курсу мови в цілому, і тих, які стосуються вивчення конкретної теми.

За основною дидактичною метою О.М. Біляєв виділяє аспектні уроки мови й уроки розвитку зв'язного мовлення.

Урок вивчення нового матеріалу

Структура уроку:

1. Перевірка домашнього завдання (як засвоєно матеріал. якість виконання вправи).
2. Підготовка учнів до сприймання нового матеріалу (актуалізація опорних знань, умінь і навичок).
3. Повідомлення теми і мети уроку, мотивація навчання.
4. Вивчення нового матеріалу.
5. Закріплення набутих знань.
6. Підсумки уроку.
7. Завдання додому та інструктаж про його виконання.

Наведена схема уроку є орієнтовною.

Ефективність уроку великою мірою залежить від того, наскільки учень підготовлений активно сприймати новий матеріал.

Урок закріплення знань, умінь і навичок

Структура уроку:

1. Повідомлення теми і мети уроку.
2. Перевірка теоретичних відомостей і первинних умінь та навичок з теми, застосування яких буде потрібним на уроці.

3. Робота над закріпленням знань, умінь, навичок.
4. Перевірка якості самостійної роботи учнів.
5. Завдання додому.
6. Підведення підсумків уроку.

Урок перевірки та обліку якості засвоєних знань, умінь і навичок

Структура уроку:

1. Повідомлення мети перевірки і способів її проведення.
2. Усна перевірка знань учнів (якщо потрібно).
3. Самостійне виконання учнями контрольної роботи.
4. Відповіді вчителя на запитання учнів (якщо є).
5. Підведення підсумків уроку.
6. Завдання додому, підготовка до його виконання.

Урок аналізу контрольних робіт

Структура уроку:

1. Вступне слово вчителя.
2. Робота над помилками.
3. Підведення підсумків роботи.
4. Завдання додому.

Урок узагальнення і систематизації вивченого

Структура уроку:

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Повідомлення теми і мети уроку.
3. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого. Робота над висновками.
4. Удосконалення вмінь і навичок з теми.
5. Підсумки уроку.
6. Завдання додому, підготовка до його виконання.

Урок повторення певної теми, розділу

Структура уроку:

1. Повідомлення теми і мети уроку. Ознайомлення учнів із завданням уроку.
2. Повторення ключових питань теми, розділу (зв'язні відповіді учнів).
3. Усні й письмові вправи на матеріалі повторення.
4. Підсумки проведеної роботи.
5. Завдання додому, підготовка до його виконання.

Уроки розвитку зв'язного мовлення

Урок написання навчального переказу

Структурно урок навчального переказу, для проведення якого використовують спарені уроки, складається з таких основних етапів:

1. Вступна бесіда.
2. Читання тексту.
3. Бесіда за змістом прочитаного.
4. Складання плану.
5. Мовний аналіз тексту.
6. Повторне читання тексту.
7. Підготовка чорнового матеріалу переказу.
8. Редагування роботи і переписування її начисто.

Урок написання контрольного переказу

Орієнтовна структура:

1. Вступне слово вчителя.
2. Читання тексту.
3. Пояснення нових слів і запис їх на дошці.
4. Самостійне складання учнями плану переказу тексту.
5. Повторне читання тексту.
6. Написання тексту в чорновому варіанті.
7. Переписування робіт начисто.
8. Самостійна перевірка написаного.

Урок аналізу переказу

Поширеною є така побудова цього уроку:

1. Вступне слово вчителя.
2. Загальна оцінка якості виконання переказу.
3. Розгляд кращих робіт.
4. Аналіз допущених у переказах недоліків і помилок.
5. Робота над помилками (проведення вправ на подолання недоліків).
6. Визначення домашнього завдання.

Урок написання навчального твору

Уроки, на яких формуються вміння, потрібні в роботі над творами, здебільшого мають таку будову:

1. Повідомлення теми і мети уроку.
2. Усвідомлення теми і основної думки твору.
3. Складання плану.
4. Робота над мовою твору.
5. Складання усного твору.
6. Написання твору на чернетці.
7. Саморедагування.
8. Переписування начисто.

Урок підготовки до контрольного твору

Хід уроку підготовки до контрольного твору може бути таким:

1. Повідомлення теми і мети уроку.
2. Повторення видових і стилєвих особливостей твору.
3. Читання й аналіз зразка.
4. Лексико-стилістична робота над твором.
5. Визначення домашнього завдання.

Урок написання контрольного твору

Структурно урок, на якому школярі пишуть контрольний твір, найчастіше складається з таких основних етапів:

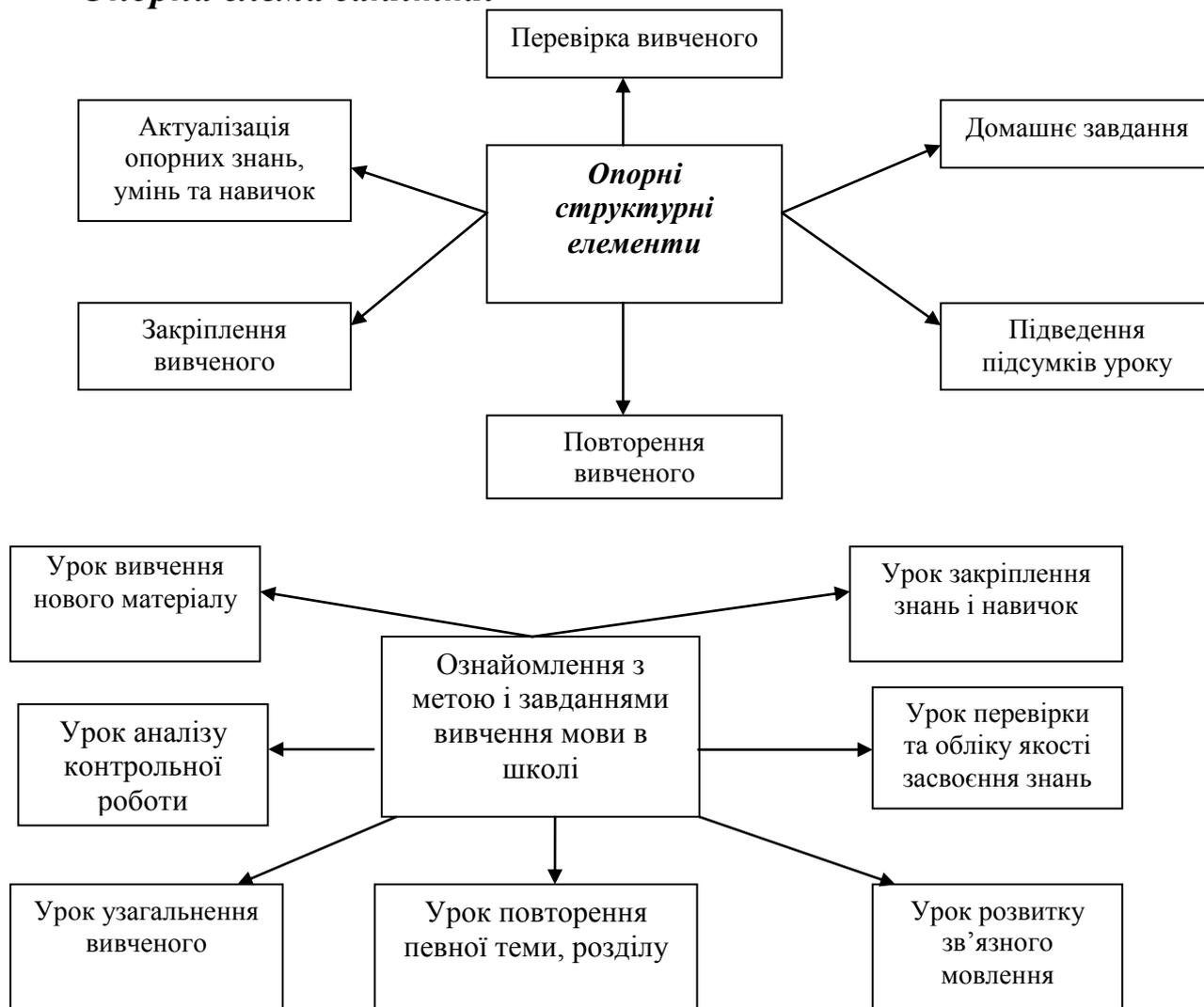
1. Вступне слово вчителя.
2. Самостійне складання учнями плану твору.
3. Написання роботи в чорновому варіанті.
4. Редагування твору і написання його начисто.
5. Самостійна перевірка написаного.

Урок аналізу контрольного твору

Найпоширенішою є така побудова цього уроку:

1. Вступне слово вчителя (загальна характеристика виконання твору).
2. Розгляд кращих робіт або фрагментів із них.
3. Колективний аналіз типових недоліків і помилок.
4. Проведення вправ на усунення помилок.
5. Індивідуальна робота учнів над помилками, допущеними у творах.
6. Визначення домашнього завдання.

Опорна схема заняття

Тести для контролю і самоконтролю

1. Урок – це: а) метод навчання; б) сукупність прийомів навчання; в) організаційна форма навчально-виховного процесу.

2. Ефективність уроку залежить: а) від теми уроку; б) від наявності підручників у дітей; в) ваш варіант.

3. Найбільш прийнятною для практики навчання української мови в загальноосвітній школі вважають класифікацію уроків за: а) В.О. Онищуком; б) С.Х. Чавдаровим; в) О.М. Біляєвим; г) Є.М. Дмитровським.

4. Назвіть сім типів уроків української мови.

5. Структура уроку – це

6. Повноцінним уроком мови буде лише тоді, коли на ньому пануватиме атмосфера: а) співпраці; б) емоційності; в) ваш варіант.

Тема. Методика вивчення фонетики й орфоєпії

Мета: забезпечити усвідомлення студентами основ методики вивчення фонетики й орфоєпії; розвивати фахові вміння і навички складати поурочний план вивчення теми з мови.

Опорні поняття: принципи вивчення фонетики й орфоєпії, методичні прийоми навчання фонетики й орфоєпії, фонетичний розбір, фонетичні вправи, орфоєпічні вправи, орфоєпічні помилки.

Методичне орієнтування

Фонетикою (від гр. – звуковий, що належить до звуків) називається розділ мовознавства, в якому вивчається звуковий склад мови. Фонетика вивчає умови і способи творення звуків мови, їхні властивості, класифікацію, місце і значення звукового складу в системі мови, закономірності найрізноманітніших фонетичних змін та взаємозумовленість їх. У цьому полягає її специфіка як окремого розділу мовознавства.

Теоретичні знання з фонетики є необхідною основою для розробки і обґрунтування методики вивчення звукової системи мови, для вдосконалення мовного слуху, тобто для формування таких умінь: розрізняти звуки в слові й виразно вимовляти слова; диференціювати наголошені і ненаголошені склади; визначати межі речень; підвищувати й знижувати голос, прискорювати й уповільнювати темп мовлення, користуватися паузами, виділяти слова логічним наголосом.

Для того щоб мова – цей найважливіший засіб спілкування – могла функціонувати з найбільшою ефективністю, вона мусить мати не тільки унормований словник, граматику і правопис, а й унормовану вимову. Порушення орфоєпічних норм не сприяє продуктивному спілкуванню.

У шкільному курсі орфоєпія засвоюється переважно практичним шляхом, без опанування складних орфоєпічних правил. Крім практичних вправ важливу роль у цьому відіграє позитивне мовленнєве середовище, особливо бездоганне мовлення вчителя.

У 1-му класі вивчають голосні звуки мови, дзвінки й глухі, тверді й м'які приголосні, засвоюють поняття про позначення звуків мови на письмі. Першокласники навчаються розрізняти поняття звук і буква, поділяти слова на склади, визначати

наголошені і ненаголошені склади, голосні та приголосні звуки, опрацьовують правила правопису, вживання апострофа.

У 2–4-х класах вивчений матеріал систематично повторюється, закріплюється на складніших прикладах. Визначають наголошені і ненаголошені голосні звуки, з'ясовують співвідношення між написанням і вимовою.

Вдосконалення знань про звукову систему української мови, про співвідношення між звуками і буквами, між інтонацією і пунктуацією, позначення звуків на письмі, звукове значення букв **ї, я, ю, є**, позначення м'якості приголосних на письмі та ін. проходять у 5-му класі. Учитель зможе забезпечити успіху вивченні фонетики та формуванні орфоепічних навичок, якщо буде дотримуватись загальнодидактичних і методичних принципів при виборі методів і прийомів навчання, дидактичного матеріалу, під час організації навчально-виховного процесу.

Система вправ з фонетики й орфоепії має передбачати постійну роботу учнів над звуковими особливостями української мови на всіх етапах навчання в школі. Це можуть бути пояснення чергування звуків у словах чи формах слів під час вивчення будови слова, словотвору, морфології, фонетичний аналіз, виразне читання текстів, робота з орфоепічним словником, зіставлення інтонації та вживання розділових знаків тощо.

Такий підхід допоможе учням ефективно і цілеспрямовано оволодівати фонетичними й орфоепічними нормами літературної мови.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Фонетика – це....

2. Знання основ фонетичної системи української мови має велике значення для: а) вивчення будови слова; б) опанування орфоепічних норм літературної мови; в) вивчення синтаксису; г) ваш варіант.

3. Які принципи характерні для вивчення фонетики й орфоепії? а) опора на усне мовлення учнів і вироблення в них уваги до мовлення, що відповідає літературним нормам; б) удосконалення вміння артикулювати звуки української мови; в) опора на мовну і слухову пам'ять, особливо для засвоєння нормативного наголосу; г) лексико-граматичний; д) ваш варіант.

4. Фонетичний розбір спонукає учнів до: а) практичного

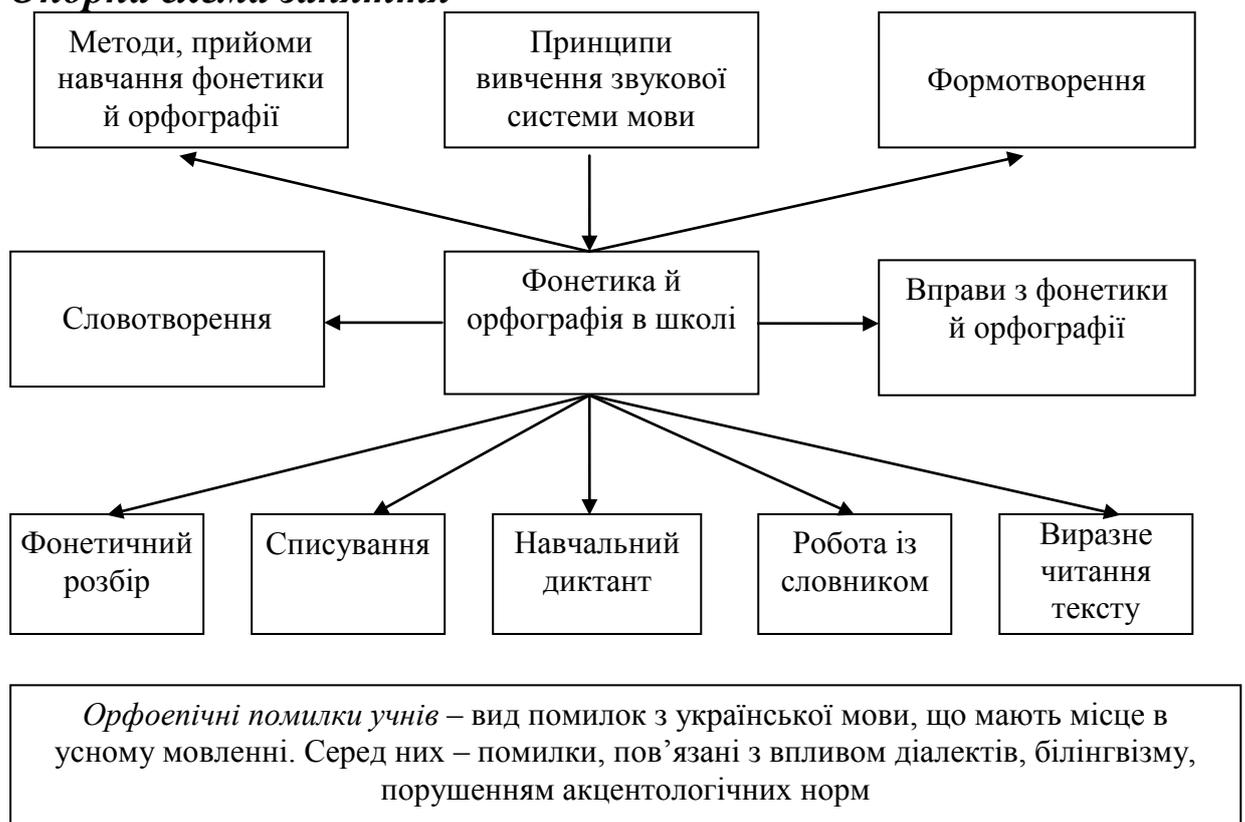
використання знань з фонетики; б) ваш варіант.

5. Завдяки чому досягається милозвучність української мови?
а) уникнення важкого для вимови збігу тих чи інших звуків;
б) використання синонімів; в) чергування «і» з «й»; «у» з «в»; г) українською мовою можна виразити більше, ніж: будь-якою іншою.

6. Фонетичний аналіз може бути: а) за обсягом – ...; б) за формою проведення –

7. У яких словах неправильний наголос? виправте помилки.
а) *вряди-годи, разом, розстріл*; б) *загадка, задля, сливе*.

Опорна схема заняття

Тема. Методика вивчення лексики і фразеології

Мета: допомогти студентам свідомо засвоїти принципи, методи і прийоми збагачення словника учнів; розвивати в майбутніх учителів-словесників фахові вміння аналізувати навчально-методичну літературу з питань вивчення лексики і фразеології, розробляти поурочний план з мови, у ході рольової гри доступно викладати учням мету і зміст вивчення мовної теми.

Опорні поняття: міжпредметні зв'язки, методичні принципи вивчення лексики і фразеології, лексичні вправи, фразеологічні вправи, словникова робота, лексична помилка.

Методичне орієнтування

Лексика в школі вивчається впродовж усього курсу мови з 1-го по 11-й класи. У початкових класах учні знайомляться з окремими лексичними поняттями без позначення їх термінами. Так, у 1-му класі дається загальне уявлення про слова – назви предметів, ознак, явищ дійсності, засвоюються окремі власне українські загальноживані слова (олівець, гумка, рядок, зошит, лялька, годинник, малюнок, кишенька та ін.) У 2-му класі проводяться спостереження за лексичним значенням слова, звертається увага на тематичні групи слів, на синоніми, антоніми (без термінів). У 3-му класі увага приділяється спостереженням за прямим і переносним значенням слів, випадками багатозначності, найуживанішими омонімами (без терміна), формуванню уявлень про роль синонімів, антонімів у тексті, ознайомленню з найпоширенішими фразеологізмами. У 4-му класі розширюються уявлення про лексичне значення окремих частин мови, їх синонімію, антонімію.

Згідно з діючою програмою української мови систематичні наукові знання з лексики учні одержують у 5–6 класах, а з фразеології – в 6 класі. У наступних класах робота над лексикою й фразеологією продовжується у зв'язку з вивченням програмового матеріалу. Учні звертають увагу на різницю між лексичним і граматичним значеннями слів у їх єдності, на залежність граматичних форм від лексичних значень (мати – іменник, мати – дієслово), на стилістичне забарвлення слів, навчаються будувати за допомогою слів словосполучення, речення, спостерігають за синтаксичною роллю фразеологізмів, структурою прислів'їв, приказок, крилатих висловів тощо. При цьому важливо, щоб учитель широко використовував на уроках мови тексти програмових літературних творів. Автори чинної програми з рідної мови в «Пояснювальній записці» орієнтують на цілеспрямоване збагачення активного словника учнів характерними для української мови словами (берегиня, водограй, оберіг, розбудова, сукня, осоння, крилатий, гречний, нездужати, баритися, либонь, сливе, попри), етнокультурознавчими

лексемами, а також фразеологізмами, прислів'я ми, приказками, афоризмами. Зміст цієї роботи визначається шкільними підручниками, «Робочим зошитом учня», методикою уроку.

Опанування лексики і фразеології в школі проводиться в двох напрямках: засвоєння учнями передбачених програмою наукових відомостей з цих розділів мови, систематичне збагачення словникового запасу учнів і вироблення на основі одержаних знань комунікативних умінь та навичок.

Ефективними методичними прийомами навчання лексики і фразеології є робота з різними словниками (тлумачним, перекладним, словником синонімів, фразеологізмів та ін.), вільний і творчий диктанти, мовний розбір (лексичний, фразеологічний, стилістичний), спостереження над уживанням лексичних засобів, фразеологізмів у художніх текстах, складання речень, текстів з поданими словами, фразеологізмами.

Опорна схема заняття

Принципи вивчення фонетики і фразеології

Робота над збагаченням лексичного і фразеологічного запасу учнів – основні прийоми встановлення значень слів і фразеологічних зворотів	
<ul style="list-style-type: none"> –тлумачення значень слів шляхом співвіднесення з реальними предметами; –робота із словниками; –тлумачення лексичного значення за допомогою контексту; –добір синонімів, антонімів; –використання словотворчого аналізу, етимологічних довідок для з'ясування значень слів; –застосування перекладу зі споріднених мов українською й навпаки; 	<ul style="list-style-type: none"> –тлумачення фразеологізмів за допомогою словосполучень, описових виразів; –пояснення значень фразеологізмів за допомогою контексту, малюнків; –робота з фразеологічним словником; –історичний коментар (“чому ми так говоримо?”); –добір синонімів, антонімів; –зіставлення стійкого й омонімічного вільного словосполучення; –написання творів.

– складання власних текстів з поданими словами.	
---	--

Лексична помилка (Л):

- вживання слова у невластивому йому значенні;
- порушення лексичної сполучуваності слів;
- неточне вживання фразеологізмів;
- плеоназм (уживання зайвого слова);
- тавтологія (використання поряд одного й того самого слова або спільнокореневих слів);
- вживання не літературних слів, кальок, русизмів.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Яка мета вивчення лексики в школі? а) вивчити теоретичні відомості з лексикології; б) збагатити словниковий запас учнів; в) ваш варіант.

2. Систематичні наукові знання з лексики учні одержують: а) з 4-го класу; б) з 5-го класу; в) з 10-го класу.

3. Визначте методи теоретичного вивчення лексики і фразеології: а) слово вчителя; б) бесіда; в) робота з підручником; г) тренувальні вправи.

4. Збагачення словникового запасу учнів проводиться у процесі вивчення: а) лексики і фразеології; б) усіх розділів шкільного курсу мови; в) граматики.

5. Ознайомлення учнів з багатозначністю слова доцільно проводити шляхом: а) спостереження над мовою; б) розповіді вчителя; в) розв'язування алгоритмів.

6. Мета лексичного розбору слова – а) з'ясувати походження слова; б) визначити, у прямому чи переносному значенні вжите слово; в) з'ясувати й охарактеризувати лексичне значення слова, походження, особливості вживання; г) ваш варіант.

7. Знайдіть лексичні помилки: а) Учитель цікаво навчав учнів; б) У нас почали битися зуби від холоду; в) Характер у нашого батька обривистий; г) Давні перекази відомі з давніх-давен.

Тема. Методика вивчення будови слова і словотвору

Мета: допомогти студентам свідомо засвоїти основи методики вивчення будови слова і словотвору; розвивати фахові

вміння і навички розробляти конспект уроку вивчення будови слова і словотвору.

Опорні поняття: методичні принципи вивчення будови слова і словотвору, морфемний аналіз, словотвірний розбір, методичні прийоми вивчення будови слова і словотворення.

Методичне орієнтування

Найголовнішим засобом збагачення лексики сучасної української літературної мови є творення нових слів, тобто словотворення. Слова в мові творяться не з довільно взятих звуків – їх створюють, керуючись певними закономірностями. Тому треба знати засоби творення слів і правильно використовувати різні способи словотворення.

Українська мова як одна з найрозвинутіших мов світу має досконалу систему засобів словотвору, і це дає їй можливість іти в ногу з розвитком науки, техніки, освіти, культури, бо цей розвиток неодмінно супроводжується появою великої кількості нових слів. Творення їх тісно пов'язане із структурою слів та здатністю членуватися на морфеми.

Чинні програми з української мови для середньої школи передбачають вивчення морфемної будови слова і словотвору.

З цим матеріалом учні ознайомлюються ще в 1–4-х класах. Вони навчаються добирати й утворювати споріднені слова, визначають у слові всі його значущі частини.

У 5-му класі розширюють знання про значущі частини слова, поглиблюють поняття про різновиди морфологічного способу творення слів, ознайомлюються з неморфологічними способами словотвору, вчать розрізняти форми одного й того самого слова від новоутворених слів, оволодівають умінням аналізувати слова за їх морфемним складом.

У подоланні труднощів під час вивчення будови слова і словотворення вчитель зобов'язаний дотримуватися як загальнодидактичних, так і специфічних принципів вивчення відповідного матеріалу. Під час опрацювання цих розділів учитель повинен застосовувати ефективні методи і прийоми для полегшення засвоєння і сприйняття матеріалу. Значне місце серед них посідають тренувальні вправи, пов'язані з морфемним і словотвірним розборами.

Опорна схема заняття

Тести для контролю і самоконтролю

1. Словотвір – це....
2. Морфемою називаємо....
3. Будова слова – це
4. Які поняття мають засвоїти учні в процесі вивчення будови слова і словотвору?
5. До значущих частин слова належать: а) *корінь*; б) *інтерфікс*; в) *суфікс*; г) *ваш варіант*.
6. Морфологічний спосіб словотворення включає: а) *перехід слів з однієї частини мови в іншу*; б) *безафіксний*; в) *ваш варіант*.
7. Яким способом утворені слова *сад*, *перехід*, *промова*? а) *префіксальним*; б) *переходом однієї частини мови в іншу*; в) *ваш варіант*.
8. Яких специфічних принципів потрібно дотримуватися у вивченні розділів «Будова слова» і «Словотвір»? а) *взаємозв'язок синхронного і діахронічного підходів до слова*; б) *опора на зіставлення синтезу й аналізу слова*; в) *розвиток мовленнєвого апарату учнів*.
9. Які методи і прийоми ви будете використовувати у практичному вивченні дериватології і морфеміки в школі?

Тема. Методика вивчення шкільної граматики. Особливості вивчення частин мови

Мета: допомогти студентам свідомо засвоїти основи методики вивчення граматики в школі, особливості вивчення частин мови, розвивати фахові вміння і навички працювати з навчально-методичною літературою, розробляти конспект уроку вивчення частин мови, проводити пробний урок в аудиторії з подальшим аналізом його.

Опорні поняття: методика вивчення частин мови як розділ методики української мови, історичні напрями в методиці вивчення граматики, принципи вивчення граматики, методичні прийоми вивчення частин мови, морфологічний розбір, граматична помилка, морфологічна помилка як вид граматичної.

Методичне орієнтування

ГраMATика посідає центральне місце в шкільному курсі рідної мови. Це зумовлюється тим, що вона дає можливість простежити життя мови загалом. Систематичний курс граматики розширює загальний світогляд учнів, сприяє розвитку логічного мислення (учні виконують логічні операції: виділяють граматичні ознаки слів, що належать до різних *частин* мови, розмежовують родові видові поняття, групують граматичні явища за певними ознаками). Зміст шкільної граматики становлять відомості з морфології і синтаксису. Ефективність їх засвоєння залежить від дотримання вчителем специфічних принципів, як-от: єдність форми, змісту і функції граматичних одиниць, зв'язок між морфологією і синтаксисом у вивченні будови рідної мови, поступове формування граматичних понять та ін.

Без урахування смислових, граматичних і функціональних зв'язків між словами неможливе повне пізнання частин мови, типів зв'язку в словосполученні, реченні.

Вивчення морфології на синтаксичній основі й навпаки зумовлюється природним взаємозв'язком граматичних явищ. Окремі форми слів, перехідність частин мови можна простежити лише в словосполученні чи реченні, що є свідченням гнучкості української мови (*шию* сукню, натерти *шию*; «У невмілого руки не болять»; «Розумний научить, а дурень намучить»).

ГраMATична система рідної мови має відповідну термінологію на позначення граматичних понять. Навчання мови без свідомого

засвоєння і розуміння граматичної термінології навряд чи може бути ефективним. Поступове опанування відповідних понять і термінів сприяє міцності знань учнів, так необхідних для їхнього мовленнєвого розвитку. Щоб навчити розуміти терміни, доцільно і правильно вживати їх у мовленні, скажімо, в повідомленнях на лінгвістичну тему, бажано залучати школярів до ведення словників граматичних термінів, складання опорних конспектів.

Викликати в учнів інтерес до граматичного матеріалу можна шляхом оригінального *викладу* матеріалу вчителем, застосуванням проблемно-пізнавальних, ситуативних завдань, граматичних ігор, тестування тощо.

У 6–7-х класах учні вивчають систематичний курс морфології. Учитель має враховувати, що в початкових класах діти отримали знання про іменник (рід, число, відмінок), прикметник (число, рід, відмінювання), загальне уявлення про числівник, особові займенники, ознайомилися з дієсловом (неозначена форма дієслова, часи слова, I і II дієвідміни, рід, число в минулому часі; особа, число теперішньому і майбутньому часі), прислівником; навчилися розпізнавати в усному мовленні і на письмі прийменники, сполучники, частки як окремі слова (без термінів). У середніх класах вивчення частин мови потрібно пов'язувати з роботою над збагаченням словникового запасу учнів, з орфографією, словотвором, синтаксисом, стилістикою. Для цього необхідно забезпечити текстову основу дидактичного матеріалу, що дасть змогу розглядати граматичну будову рідної мови в цілісності, опанувати різні способи поєднання мовних одиниць у мовленні. Використання художніх текстів сприятиме уникненню чисто логічного, безобразного, а тому і недостатньо ефективного пізнання частин мови. Так, інтерес до мови викликають вірші Д. Білоуса, наприклад:

*Чи ти задумувавсь, відкіль оті
У нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове
– Частини мови.*

Продуктивне вивчення частин мови, а також розвиток комунікативних умінь і навичок певною мірою залежить від створення навчально-проблемних ситуацій на основі художніх текстів, наочності, за уявою. У 6–7-х класах, урахувавши вікові та

психологічні особливості школярів, для пояснення чи коментування морфологічних явищ учням можна використовувати заочні подорожі, екскурсії або казкових героїв (Незнайка, мудра Сова). Наприклад, уявна ситуація – прийшов Незнайка і дуже просить повторити особливості відмінювання числівників. Рольові ігри при цьому забезпечують внутрішню мотивацію учнів граматично правильно оформлювати думки у власному мовленні.

У процесі навчання школярі мають робити морфологічний аналіз слів, кілька разів повторювати основний вивчений матеріал, виправляти неправильні твердження, самостійно формулювати визначення понять та ін. Такий підхід сприятиме активізації навчання мови, формуванню лінгвістичного світогляду учнів і розвиткові комунікативних умінь та навичок.

І.Огієнко про завдання шкільної граматики

«На першій сторінці української граматики повинно стояти: «ГраMATика – то наука про життя української мови». І от з цього наукового завдання в нашій граматиці й мусимо зробити всі потрібні висновки. ГраMATика повинна подати закони, що керують життям нашої мови. Школярі з такої граматики мусять пізнати, що мова – це організм живий, який безперестанно прямує своєю стежкою, підлягає своїм цікавим законам».

Огієнко І. І. Рідна мова в українській школі. – К., 1917. – С. 10

Опорна схема заняття

Історичні напрями в методиці вивчення граматики:

логіко-граматичний		
психологічний		
	елементарно-практичний	
	формально-граматичний	семантико-
граматичний		
семантико-граматичний		
	структурно-семантичний	

Шкільна граматична система: морфологія і синтаксис
лексика і орфографія фонетика і пунктуація словотвір і будова слова стилістика і розвиток зв'язного мовлення

Принципи методики вивчення граматики	
Основні методичні прийоми вивчення частин мови	Основні методичні прийоми вивчення синтаксису
<ul style="list-style-type: none"> - морфологічний розбір; - постановка проблемних питань; - постановка граматичного запитання; порівняння морфологічних явищ; - заміна морфологічних форм; - алгоритмізація. 	<ul style="list-style-type: none"> - спостереження над структурою синтаксичних конструкцій; - синтаксичний розбір; - заміна синтаксичних одиниць; - конструювання речень; - спостереження за інтонацією; - порівняння синтаксичних одиниць

<p>Грамматична помилка (Г) Порушення норм словотвору; Неправильно утворена форма слова; Помилки в побудові словосполучення і речення; Вживання однотипних синтаксичних конструкцій.</p>
--

Тести для контролю і самоконтролю

1. Семантико-граматичний напрям вивчення граматики знайшов відображення в наукових працях: а) Ф.І. Буслаєва, К.Д. Ушинського; б) Л.А. Булаховського, І.І. Огієнка; в) О.О. Потебні, Д.М. Овсянко-Куликовського.

2. Суть лексико-граматичного принципу навчання зводиться до такого розуміння: а) вивчаючи граматичний матеріал, потрібно звертати увагу як на значення слова, так і на вияв його в граматичній формі; б) вивчаючи граматику, потрібно проводити спостереження за стилістичним використанням граматичних явищ; в) підкреслюючи спільне в граматичних формах української і споріднених мов, потрібно з'ясувати і їх відмінності.

3. Загальні відомості про частини мови можна повідомити шляхом: а) хорових вправ; б) розповіді з елементами бесіди; в) інтонаційно-сміслового розбору.

4. Метою вивчення частин мови в 6–7-х класах є: а) вироблення правописних умінь і навичок; б) оволодіння нормами правильної вимови слів; в) поглиблення знань учнів про граматичне і лексичне значення слова, про особливості словозміни і словотворення, про синтаксичну роль слів.

5. Для закріплення знань і вироблення граматичних умінь та навичок у методиці навчання використовують: а) теоретичні методи; б) систему тренувальних вправ; в) ваш варіант.

6. Знайдіть граматичні помилки: а) здоровий розум; б) У творі відтворено різні події; в) Мені зробили самий дорогий подарунок; г) У товариша немає гривня; ґ) Його батько помер, коли йому було 30 років; д) У мого брата болить зуб.

Тема. Методика вивчення синтаксису

Мета: забезпечити усвідомлення студентами основ методики вивчення синтаксису; розвивати фахові вміння і навички складати поурочний план вивчення синтаксичного матеріалу, доцільно застосовувати методичні шляхи подолання труднощів у вивченні словосполучення, речення.

Опорні поняття: методика синтаксису як розділ методики української мови, принципи вивчення синтаксису, методичні прийоми вивчення синтаксису, синтаксичний розбір, синтаксична помилка.

Методичне орієнтування

Систематичний курс синтаксису є предметом вивчення у 8–9 класах. Хоча практичне ознайомлення з цим матеріалом передбачено чинною програмою вже у початкових класах (види

речень за метою висловлювання, головні і другорядні члени речення, засоби зв'язку слів у реченні, однорідні члени речення), однак попереднє, пропедевтичне вивчення основних понять синтаксису (і пунктуації) проводиться в 5-му класі. У 6–7-х класах знання з синтаксису доповнюються під час опанування морфології, що дає можливість підготувати учнів до засвоєння систематичного курсу синтаксису. У старших класах систематизуються та поглиблюються знання про словосполучення і речення, розвиваються відповідні вміння та навички учнів на матеріалі текстів різних стилів і жанрів.

На думку О. Б. Курило, синтаксис мови пов'язаний з уявами, з асоціацією уяв, які багатьма своїми фактами йшли у процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом. Тому важливо донести до свідомості учнів характерні ознаки синтаксису рідної мови. Дослідники мови серед специфічних рис українського синтаксису називають:

- переважне вживання різних типів безсполучникового і сурядного зв'язку (частіше із сполучниками *і, а*) порівняно з підрядним;

- вживання сполучника *аби*, який, крім загального, має ще й відтінок умовності, м'якості, толерантності. *скидалась в основу на хлопчачу групову бійку, тільки велетенських масштабів, де на початку тузають одне одного нібито й знехотя, аби розлютитись...* (М. Прилуцький);

- переважне вживання сполучника (*що* замість *який, котрий*) (*Нема мого миленького, що я любила.* (Народна творчість);

- втрата зайвих членів речення (так званий стилістичний еліпсис), що не властиво, скажімо, польській мові (*У всякого своя доля і свій шлях широкий* (Т. Шевченко);

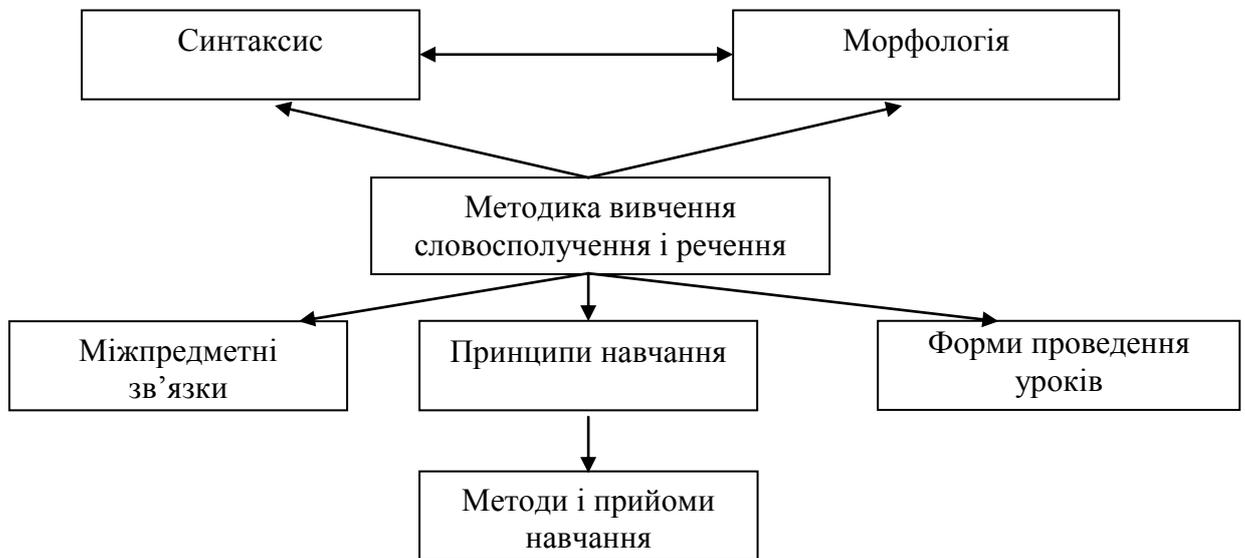
- безпідметові речення з безособовими формами, коли дійова особа невідома і непотрібна (*Під білою березою козаченька вбито.* (Народна творчість).

В організації навчання синтаксису у 8–9-х класах слід враховувати психологічні особливості цього вікового періоду. За спостереженнями психологів, підлітковий вік характеризується інтенсивним формуванням світогляду, системи оцінних суджень, потребою творити, емоційним задоволенням від самостійної дослідницької діяльності. Зважаючи на це, доцільно

урізноманітнювати форми уроків: урок-семінар, урок-творчий звіт, урок-дослідження, урок-гра, урок-залік. Система дій учителя та учнів на уроці виступає у вигляді методів і прийомів навчання. Серед традиційних методичних прийомів вивчення синтаксису особливе місце займають спостереження над словосполученням, реченням, робота над засвоєнням синтаксичної термінології, визначень, синтаксичний розбір, складання речень, текстів.

Задля кращого усвідомлення теоретичних відомостей з синтаксису, для систематизації відповідних знань, розвитку логічного мислення, зв'язного мовлення, навичок виразного читання важливим є використання на уроках високохудожніх текстів, таблиць, графічних схем, алгоритмів, що відбивають засоби зв'язку слів у словосполученні і реченні, смислові зв'язки і відношення між частинами складного речення.

Опорна схема заняття

Тести для контролю і самоконтролю

1. Систематичний курс синтаксису в школі вивчається: а) у 5–6-му класах; б) у 7–9-му класах; в) у 10-му класах.

2. Інтонаційно-смисловий розбір доцільно застосовувати під час вивчення: а) словосполучення; б) ускладненого простого речення; в) головних членів речення.

3. Визначаючи підмет, учні мають ураховувати: а) смисловий фактор; б) формально-граматичний фактор; в) зв'язок підмета з присудком; г) ваш варіант.

4. Однорідні і неоднорідні означення доцільно розмежовувати за такими критеріями: а) інтонація; б) граматичне запитання; в) сукупність формальних і семантичних ознак.

5. Синтаксична помилка – це вид: а) граматичних помилок; б) стилістичних помилок; в) лексичних помилок.

6. Схеми під час вивчення синтаксису використовуються для: а) усвідомлення будови синтаксичних одиниць; б) удосконалення орфографічних навичок; в) реалізації принципу «зв'язок навчання з вихованням».

7. Мета уроку-практикуму з синтаксису: а) перевірити, як учні засвоїли основні відомості з синтаксису; б) удосконалювати вміння та навички будувати і використовувати синтаксичні конструкції у власному мовленні, інтонувати їх і вживати розділові знаки в них; в) забезпечити усвідомлення учнями основних видів синтаксичних одиниць; ознайомити з інтонацією, пунктуацією в них.

8. Знайдіть синтаксичні помилки в реченнях: а) Вийшовши з лісу, мене охопив смуток; б) Як радісно стає на душі, прокинувшись вранці, побачити все навкруги встелене снігом; в) Раптом почав сипатись сніг на моє обличчя, який перервав мої мрії.

Тема. Методика вивчення орфографії і пунктуації

Мета: забезпечити усвідомлення студентами основ методики орфографії та пунктуації; розвивати фахові вміння й навички обирати навчальні методи, прийоми, дидактичний матеріал у відповідності з типом уроку і його метою, складати поурочний план вивчення орфографії та пунктуації, проводити пробний урок в аудиторії з подальшим обговоренням його.

Опорні поняття: методика орфографії, орфографічне правило, орфограма, орфографічні вміння, орфографічні вправи, орфографічний розбір, орфографічна помилка, методика пунктуації, пунктуаційне правило, пунктограма, пунктуаційні вміння, пунктуаційні вправи, пунктуаційний розбір, пунктуаційна помилка, диктант, робота над орфографічними і пунктуаційними помилками.

Методичне орієнтування

Рідна мова функціонує удвох формах: усній і писемній. Тому одним з основних напрямів навчання української мови в школі є формування навичок грамотного письма. Це складний і довготривалий процес. Початковий етап вироблення орфографічних умінь проводиться в 1–4-х класах. Учні вивчають позначення звуків буквами за фонетичним принципом правопису, написання слів зі знаком пом'якшення, апострофом, правопис ненаголошених голосних, уживання великої літери на початку речення, в іменах людей, кличках тварин, назвах міст, сіл, правопис відмінкових закінчень дієслів, подвоєння букв на позначення м'яких приголосних, правопис найуживаніших числівників, займенників з прийменниками, дієслів на *-ся*, *не* з дієсловами, правопис найбільш уживаних прислівників (практичне ознайомлення). 5–7-мі класи – основний етап вивчення орфографії у зв'язку з фонетикою, морфологією, будовою слова і словотвором. У 8–9-х і 10–11-х класах узагальнюються знання з орфографії й удосконалюються правописні навички на більш складному матеріалі з використанням довідкової літератури, проводиться самостійна робота над помилками і над попередженням їх.

Робота з пунктуації також розпочинається у початкових класах (звертається увага на розділові знаки в кінці речення, при однорідних членах речення, на кому перед *а*, *але*). У 5-му класі пунктуація супроводжує пропедевтичний курс синтаксису. Систематичне вивчення пунктуації у зв'язку з синтаксисом проводиться у 8–9-х класах. У старших класах пунктуаційні вміння та навички вдосконалюються.

Згідно з шкільною програмою, потрібно забезпечити наступність у вивченні питань орфографії і пунктуації. З року в рік важливо повторювати відповідні правила на більш високому теоретичному рівні. Опорою для формування орфографічних, пунктуаційних та мовленнєвих умінь і навичок є міцні, усвідомлені знання з питань фонетики, будови слова, розмежування частин мови, визначення граматичної основи речення, вміння встановлювати смислові зв'язки слів у реченні, смислові зв'язки й засоби зв'язку частин у складному реченні та ін. Це потребує вивчення орфографії і пунктуації у взаємозв'язку з усіма розділами шкільного курсу рідної мови задля розвитку

логічного мислення, мовлення учнів, навичок виразного читання, мовного слуху.

Створення атмосфери співпраці вчителя і учнів значною мірою залежить від застосування різних форм нетрадиційних уроків, як-от: урок-практикум, урок-гра, урок-змагання, урок-залік. У поясненні умов вибору орфограм, пунктограм, а також у формуванні навичок самоконтролю ефективними є орфографічний і пунктуаційний види мовного розбору. З метою вироблення правописних умінь і навичок слід застосовувати й інші методичні прийоми. Наприклад, орфографічна робота включає словникові диктанти, добір спільнокореневих слів, тематичне групування слів за орфограмами, складання з даними словами словосполучень (речень, міні-текстів), ведення індивідуальних словників, роботу з орфографічним, тлумачним, етимологічним словниками та ін.

Використовуючи дидактичний матеріал, потрібно враховувати рівень грамотності як класу взагалі, так і кожного учня зокрема. Цим зумовлюється диференціація й індивідуалізація навчання.

Робота над формуванням правописних умінь і навичок тісно пов'язана з культурою письма, що включає не лише правильність (відповідність написання правилу), а й дотримання єдиних вимог до графічного оформлення записів. Учитель має вчасно і якісно перевіряти класні й домашні роботи, особливо учнів із низьким рівнем навчальних досягнень, контролювати каліграфію (краснопис, чистописання), дотримання абзаців, прийняте розташування дати, теми уроку, текстів-епіграфів, назв видів робіт тощо.

Обов'язковий аналіз і облік типових та індивідуальних помилок, допущених учнями в письмових роботах, дає можливість учителеві визначити напрями подальшої роботи щодо вдосконалення правописних умінь та навичок учнів. Такий підхід до вивчення орфографії й пунктуації в школі дасть можливість зробити процес формування навичок правописання керованим і безперервним. У результаті учні, маючи міцні й усвідомлені знання, зможуть добирати власні приклади на те чи інше правило, застосовувати засвоєні орфографічні й пунктуаційні норми в практичній діяльності.

Опорна схема заняття

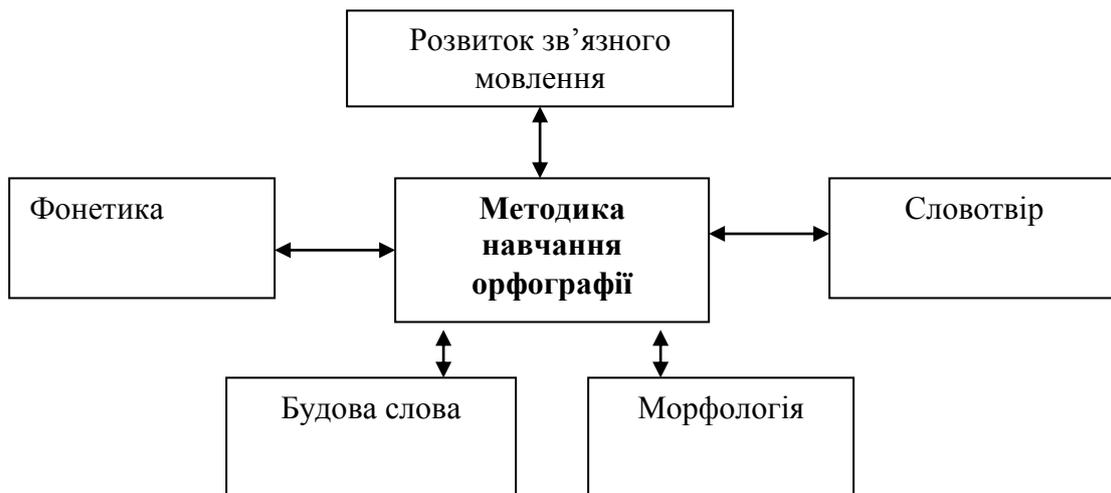
Психологічні процеси:

увага, пам'ять, сприйняття, здатність розуміти, мовний слух

Методичні принципи навчання орфографії:

- зв'язок навчання орфографії з граматиною;
- свідомість і автоматизм у навчанні орфографії;
- зв'язок навчання орфографії з розвитком мовлення;
- зв'язок у вивченні орфографії української і споріднених мов.

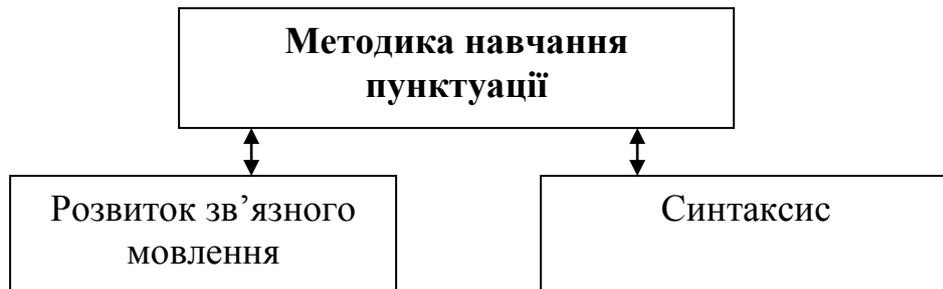
Методи і прийоми навчання орфографії

Орфограма (буквена і небуквена) – це правильне написання (що відповідає правилам орфографії), яке слід вибрати з низки можливих.

Орфографічна помилка (І) – порушення орфографічних норм.

Опорна схема заняття

Методичні принципи навчання пунктуації:

- зв'язок навчання пунктуації з синтаксисом;
- зв'язок пунктуації з розвитком мовлення;
- зв'язок навчання пунктуації з виробленням навичок виразного читання;
- зв'язок у вивченні пунктуації української і споріднених мов.

Методи і прийоми навчання пунктуації

Пунктограма – це вживання чи невживання розділового знака, що відповідає правилам (конкретний випадок застосування пунктуаційного правила).

Пунктуаційна помилка (V) – порушення пунктуаційних норм.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Основний етап формування орфографічних навичок у школі: а) 1–4-ті класи; б) 5–7-мі класи; в) 5–9-ті класи.

2. В історії вивчення пунктуації визначилися три погляди: а) інтонаційний, смисловий, граматичний; б) інтонаційний, фонетичний, граматичний; в) інтонаційний, морфологічний, фонетичний.

3. Написання суфіксів, префіксів, відмінкових закінчень слів доцільно подавати методом: а) бесіди; б) шкільної лекції; в) ваш варіант.

4. У вивченні тем «Кома між однорідними членами речення», «Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними», «Розділові знаки в складному реченні з різними

видами зв'язку» доцільно застосовувати: а) метод спостереження над мовними явищами; б) метод лекції; в) метод самостійної роботи з підручником.

5. Правописні вміння – це ...: а) вміння групувати мовні одиниці за певною ознакою, робити їх розбір; б) вміння правильно вимовляти звуки, вживати форми слів, складати словосполучення і речення; в) вміння правильно писати слова і правильно ставити розділові знаки в реченні.

6. Диктант – це ...: а) прийом організації навчальної діяльності на уроці, в процесі якого учні відтворюють письмово сприйнятий ними на слух текст; б) жанр учнівських висловлювань; в) різновид письмової роботи, виконаної під диктовку.

Тема. Методика вивчення стилістики. Лінгвістика тексту в школі

Мета: допомогти студентам опанувати основи методики стилістики, лінгвістики тексту в школі; розвивати професійні вміння і навички розробляти конспект уроку мови, проводити урок в аудиторії з подальшим обговоренням його.

Опорні поняття: методика вивчення стилістики, лінгвістика тексту, стилістичні вправи, стилістичний аналіз тексту, стилістичний експеримент, стилістична помилка.

Методичне орієнтування

Сучасна мовна освіта покликана сформувати комунікативну особистість. Важлива роль у цьому належить розділу стилістики. Формування стилістичних умінь і навичок учнів має ґрунтуватися на функціонально-комунікативній та культурологічній основах. Наскрізне і безперервне вивчення стилістики допоможе навчити учнів ефективно використовувати нормативні лексичні, граматичні, орфоепічні засоби відповідно до стилю мовлення і мети висловлювання.

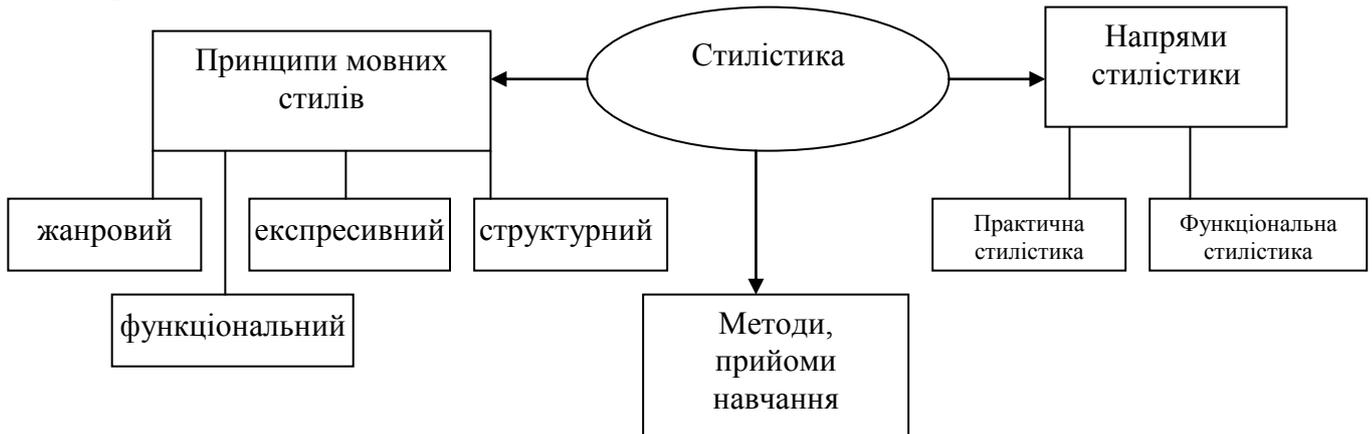
Шкільна програма з мови орієнтує на опанування різних стилів мовлення – як художнього, так і публіцистичного, наукового, офіційно-ділового, розмовно-побутового – з урахуванням принципів наступності й перспективності.

Для вироблення стилістичної грамотності учнів потрібно проводити на уроках мови аналіз стилістичних помилок,

організовувати роботу над їх попередженням і виправленням. З цією метою доцільно практикувати редагування висловлювань, граматики-стилістичні вправи, стилістичний аналіз тексту. Аналізуючи стильові особливості тексту, важливо враховувати єдність змісту, форми і функції (комунікативного призначення). Такий підхід дасть можливість учням оволодіти знаннями про функціональні стилі літературного мовлення, стилістичну диференціацію мовних одиниць, підвищувати рівень культури власного мовлення.

Лінгвістика тексту в школі включає розрізнення понять “дане” і “нове”, ознайомлює учнів з видами міжфразного зв’язку, засобами зв’язку речень у тексті тощо. Уведення в шкільну програму цього матеріалу пов’язане з реалізацією комунікативної мети курсу рідної мови. Оскільки текст (висловлювання) – це продукт мовленнєвої діяльності того, хто говорить або пише, то для вдосконалення зв’язного мовлення учнів важливо дати їм відомості про будову тексту, виробити вміння і навички чітко, ясно висловлюватися в конкретних умовах спілкування.

Опорна схема заняття

Тести для контролю і самоконтролю

1. Стилістика – це....
2. Стилістичний аналіз –
3. До стилістичних помилок належать: а) порушення орфоепічних норм; б) вживання однотипних синтаксичних конструкцій; в) бідний словниковий запас; г) ваш варіант.
4. Текст – це ...: а) набір речень; б) художній літературний твір; в) ваш варіант.
5. Що таке «дане» і «нове» в будові тексту?

6. Засоби зв'язку речень у тексті: а) займенники, прислівники, сполучники; б) розділові знаки; в) інтонація; г) повтор слів; ґ) синоніми; д) ваш варіант.

7. Підтекст – це ...: а) контекст; б) вербальна невиражена, прихована інформація, яка виявляється в процесі читання чи слухання тексту; в) основна, змістова інформація тексту.

8. Проблема формування стилістичних умінь і навичок привертає увагу таких учених-методистів: а) В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Горошкіної; б) Л. Виготського, О. Леонтєва, Ю. Чабанського; в) ваш варіант.

Тема. Методика розвитку зв'язного мовлення

Мета: допомогти студентам опанувати значення і завдання роботи над зв'язним мовлення учнів, методи і прийоми формування комунікативної особистості; розвивати у студентів фахові вміння та навички складати поурочний план проведення уроків написання переказів і творів.

Опорні поняття: методика розвитку мовлення, усне і писемне мовлення, переказ, твір-розповідь, твір-роздум, твір-опис, комунікативна особистість.

Методичне орієнтування

Розвиток мовлення учнів супроводжує вивчення усіх розділів курсу мови, є їх складовою і проводиться упродовж усіх етапів навчання.

Робота з розвитку зв'язного мовлення, що ґрунтується на основі глибокого засвоєння всіх програмових питань шкільного курсу мови, формує високу культуру усного й писемного мовлення учнів, їхнє вміння викладати думки логічно, послідовно, з дотриманням літературних норм.

Основними видами робіт із розвитку зв'язного мовлення є перекази і твори. Підготовка до них значною мірою залежить від виконання цілої системи тренувальних вправ, які прищеплюють навички змістовно і зв'язно викладати думки, чітко й правильно будувати речення, вдумливо добирати слова та їх форми, виразно читати написане.

В учнів у процесі розвитку мовлення має активно працювати думка. Вони повинні навчитися спостерігати за природою, навколишніми предметами, діяльністю людей, глибоко

усвідомлювати дані своїх спостережень, висновків. А в цьому й реалізується зв'язок навчання з життям, зв'язок мовлення з мисленням, бо в процесі розвитку мови учня розвивається й культура його мислення. Школярам потрібно донести, що мовлення функціонує у двох формах: усній і писемній, кожна з яких має свої характерні особливості. Усне мовлення передбачає наявність мовця й слухача. Писемне мовлення не потребує присутності осіб, котрі беруть участь у спілкуванні.

Переказ у школі – це вправа, яка вимагає відтворення в усній або письмовій формах змісту прочитаного або заслуханого тексту, а також ефективний засіб розвитку пам'яті, уваги, мислення і мовлення, підготовча ланка до самостійного письма, до складання творів. У традиційній методиці розрізняють різні види переказів, серед них – докладні, стислі, вибіркові, творчі тощо.

Завдання докладного переказу – якнайповніше відтворити зміст вихідного тексту.

Стислий переказ передбачає коротку передачу основного змісту тексту без збереження деталей.

Вибірковий переказ – детальний, послідовний виклад матеріалу одного епізоду чи однієї з підтем (або пункту плану).

Творчий переказ – це усний чи письмовий виклад вихідного матеріалу, який містить у собі ще й окремі творчі елементи.

Твір – тренувальна вправа, спрямована на самостійний зв'язний виклад учнями своїх думок і почуттів. Твори розподіляються за метою – навчальні, контрольні; за формою мовлення – усні й письмові; за місцем виконання – класні й домашні; за ступенем самостійності – колективні й індивідуальні; за джерелами матеріалу – на лінгвістичні теми, за власними спостереженнями, на основі почутого або прочитаного, за картиною; за складністю – це твори за опорними словами і словосполученнями, з додатковими завданнями, за способом викладу думок – розповідь, опис, роздум.

Розповідь – учнівський твір, у якому з настановою на образність розповідається про подію, що розгортається в часі.

У творі-описі подається впорядкований перелік ознак предмета, явища, особи.

Роздум – учнівський твір, у якому висловлюють певні думки, міркування, правильність яких підтверджують, і роблять висновки.

Усне й писемне мовлення школярів часто буває недосконалим. У ньому трапляються помилки стосовно змісту, побудови і мовного оформлення висловлювань. Одним із засобів удосконалення мовлення є попередження помилок орфоепічних (в усному мовленні); помилок у змісті; лексичних, стилістичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних.

Високий рівень мовленнєвої культури школярів визначається не лише писемною грамотністю, а й навичками правильного усного мовлення, виразного читання, багатством словникового запасу.

Тести для контролю і самоконтролю

1. Учнівський твір – це
2. Як класифікують шкільні твори з мови? а) за формою передачі матеріалу; б) за способом викладення думок; в) за метою; г) ваш варіант.
3. Переказ – це ...: а) учнівський твір; б) вид роботи з розвитку мовлення; в) ваш варіант.
4. Оцінюючи зміст твору, враховуємо такі критерії, як: а) відповідність викладу думок темі твору; б) повнота розкриття теми; в) ваш варіант.
5. Мовне оформлення творчої роботи охоплює: а) багатство словника, різноманітність граматичних категорій і синтактичних конструкцій; б) використання прикладів із життя; в) ваш варіант.
6. Під час оцінювання грамотності твору до уваги береться: а) послідовність викладу думок; б) наявність однотипних помилок; в) ваш варіант.
7. У методиці за формою відтворення перекази поділяються на: а) докладні й стислі; б) класні й домашні; в) вибірккові й творчі; г) усні й письмові.
8. У чому виявляється культура усного й писемного мовлення? а) у досконалому знанні мовних норм та послідовному їх дотриманні, у правильному використанні виразальних засобів мови (багатозначних слів, синонімів, омонімів, синонімів, фразеологізмів тощо); б) у творенні нових слів, у правильному

вживанні слів, букв та речень; в) в умінні красиво говорити та писати гарно, виступати на зборах; г) в умінні писати каліграфічним почерком, говорити стисло, але зрозуміло.

Тема. Методика вивчення риторики

Мета: допомогти студентам опанувати основи методики навчання красномовства; розвивати фахові вміння і навички працювати з навчально-методичною літературою, доцільно обирати методичні прийоми формування комунікативної особистості, розробляти конспект уроку риторики, проводити урок в аудиторії з подальшим обговоренням його.

Опорні поняття: риторика, методичні прийоми навчання риторики, риторичні вміння, риторична норма, логічна помилка, види красномовства, жанри монологічного і діалогічного мовлення, дискурс (виступ, промова), тропи, риторичні фігури.

Методичне орієнтування

З другої половини ХХ століття в усьому світі посилюється інтерес до теорії і практики ораторського мистецтва. Основи класичної риторики – галузі філології, яка опікувалася проблемами красномовства, вивчала ефективні способи вербального і невербального впливу на аудиторію, з урахуванням її особливостей, – переосмислюються відповідно до вимог часу. Нова концепція риторики (неориторика) спирається на комунікативну – функцію мови, методи переконання сьогодні розглядаються з урахуванням комунікативної ситуації, складовими якої є комунікативне завдання, адресант і адресат, умови спілкування (час, місце), тема висловлювання, способи і засоби мовленнєвого впливу.

В Україні риторичне слово має значні традиції, тісно пов'язані з рідною культурою. Вони збережені передусім у прислів'ях та приказках (*Жартуй, жартуй та не смійся; Від теплого слова і лід розмерзається; Добре ласкаве слово краще й м'якого пирога; Умієш, говорити – умій слухати* та ін.), що мають лягти в основу дидактичного матеріалу з риторики. Пізнання учнями національних традицій красномовства є тими підвалинами, на яких виробляються практичні вміння ораторської майстерності.

Вивчаючи шкільний курс риторики, старшокласники знайомляться з технікою підготовки виступу, його структурою,

способами виголошення промови, виражальним засобами риторики. Необхідно актуалізувати, узагальнити набуті учнями знання із стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури і на цій основі сформувавши практичні вміння та навички мовленнєвої майстерності. Потрібно вчити учнів мислити. Тим паче, що педагогічний досвід такої роботи у вітчизняній методиці мови вже є. Уроки мислення проводив В.О. Сухомлинський. Важливим методичним принципом навчання риторики є зв'язок мовлення і мислення, який зумовлюється закономірностями словесної діяльності (розвиток зв'язного мовлення може відбуватися лише з опорою на розумові операції).

Активна соціальна діяльність людини значною мірою залежить від розвитку навичок як монологічного (наприклад, виступ перед аудиторією), так і діалогічного мовлення (уміння вести бесіду, дискусію, диспут). Потребами часу зумовлюється діалогізація усних монологічних форм мовлення. Сучасне розуміння промови подане в «Риторичі» С.Д. Абрамовича і М.Ю. Чікарьової: «...промова в основному має бути подібна до звичайної бесіди». Зважаючи на це, вчитель повинен сформувавши в учнів вміння володіти собою, підтримувати контакт з аудиторією, швидко і адекватно реагувати на репліки слухачів.

У світовій практиці навчання риторичному мистецтву визначилися такі методичні прийоми: спостереження над мовленнєвою поведінкою оратора, самоспостереження з метою вдосконалення власного мовлення в кожній конкретній ситуації, аналіз дискурсу, самоаналіз власного виступу, порівняльний аналіз відредагованих текстів і тих, що потребують правки, створення текстів різних мовленнєвих жанрів (доповідей, виступів, повідомлень, рефератів, діалогів, ювілейних промов, приватних листів), порівняльний аналіз текстів, редагування, розмітка тексту знаками партитури та ін.

Окреме місце в системі методичних прийомів займає аналіз риторичного тексту, що передбачає віднесення тексту до певного виду красномовства на основі жанрових особливостей, визначення залежності мовленнєвого оформлення від комунікативного завдання. Орієнтовна схема риторичного аналізу тексту може бути такою:

1. Вказати вид красномовства, форму викладу (монологічна, діалогічна), жанр висловлювання.
2. Визначити, хто виконує ролі адресата і адресанта.
3. З'ясувати тему висловлювання, комунікативне завдання ритора.
4. Вказати умови спілкування (місце, час).
5. Визначити структурні особливості, виражальні засоби (тропи, риторичні фігури) і їх роль у тексті.
6. Назвати невербальні засоби спілкування (якщо є).
7. Зробити висновок про виконання комунікативного завдання в даній мовленнєвій ситуації (чи повністю вирішено завдання, вказати наявні недоліки в змісті, мовленнєвому оформленні).

Формування комунікативних умінь добре володіти словом, активно слухати мовця має спиратися на текст як засіб організації монологічного і діалогічного мовлення.

Опорна схема заняття

Шкільний курс риторики	
Мета вивчення риторики – оволодіння елементами мовленнєвої майстерності (красномовства) в різних ситуаціях спілкування	
Риторичні здібності (природжені якості): <ul style="list-style-type: none"> ➤ голос; ➤ шарм (привабливість); ➤ постава; ➤ «магнетизм»; ➤ філологічна обдарованість. 	<ul style="list-style-type: none"> - аналізувати й оцінювати мовленнєву ситуацію; - контролювати власний душевний стан, голос, поставу, жестикулювання, міміку, а також настрої аудиторії; - висловлювати власну думку прямо («відкритим текстом») і опосередковано (використовуючи порівняння, натяк, іронію та ін.); - знаходити контакт з аудиторією, підтримувати гему розмови під час спілкування; - адекватно реагувати на репліки слухачів (співрозмовників).
Риторична діяльність	

<p><u>Риторична норма</u> – сукупність історично вироблених у межах певної культури граматичних, етичних та естетичних правил, яких має дотримуватися в мовленнєвій діяльності оратор.</p>	<p><u>Риси українського мовленнєвого ідеалу:</u> емоційність, дотепність, влучність, повага до співрозмовника...</p>
<p>Методичні прийоми навчання риторики:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – спостереження (самоспостереження) над мовленнєвою поведінкою оратора; – аналіз (самоаналіз) дискурсу (промови); – створення текстів різних мовленнєвих жанрів; – редагування тексту; – розмітка тексту знаками партитури та ін. 	

Тести для контролю і самоконтролю

1. Мета шкільного курсу практичної риторики: *а) дати учням ґрунтовні знання з теорії ораторського мистецтва; б) допомогти учням оволодіти елементами красномовства в різних ситуаціях спілкування; в) ваш варіант.*

2. Комунікативна поведінка учня зумовлюється: *а) індивідуальними якостями (вік, стать, нахили, спосіб мислення, рівень сприйняття); б) соціальним оточенням; в) впливом засобів масової інформації.*

3. Які чинники впливають на вибір методів і прийомів навчання мовленнєвої майстерності? *а) практична спрямованість шкільного курсу риторики; б) пізнавальний досвід учнів; в) комунікативні потреби учнів.*

4. Риторичний зразок – це ...: *а) літературна норма; б) мовлення оратора, що відповідає нормам красномовства; в) бездоганний виступ політика.*

5. Виразальні засоби риторики: риторичний вигук, риторичне звертання, риторичне запитання, антитеза, іронія, парадокс, алюзія (натяк) – це різновиди: *а) тропів; б) синтаксичних фігур; в) стилістичних фігур.*

6. Чуття комунікативної доцільності – це...: *а) чуття стилю; б) чуття міри; в) ваш варіант.*

7. Кому належить вислів «Заговори, щоб я тебе побачив»? *а) Шевченку; б) Сократу; в) Платону.*

Тема. Позакласна робота з української мови

Мета: допомогти студентам засвоїти основи методики позакласної роботи з мови; розвивати фахові вміння і навички розробляти плани проведення мовних гуртків, вечорів, тижнів рідної мови.

Опорні поняття: позакласна робота з української мови, принципи позакласної роботи з мови, мовний гурток, мовний вечір, шкільна олімпіада з мови.

Методичне орієнтування

У вирішенні складних завдань навчально-виховного процесу в школі велику роль відіграє позакласна робота з української мови. Вона тісно пов'язана з класними заняттями, але не підміняє їх.

Під позакласною роботою з мови більшість методистів розуміє спеціально практиковані в позаурочний час заходи, які мають свій зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи, спрямовані на розширення і поглиблення відповідних знань, умінь та навичок учнів.

Найбільш характерною ознакою живого й творчого характеру позакласної роботи є захоплюючий виклад матеріалу. Він передбачає цікаве, проблемне, активне, ігрове навчання. Організуючи позакласну роботу з рідної мови, учитель дотримується всіх загальнодидактичних принципів навчання, а також специфічних: це принцип зв'язку позакласної роботи з уроками рідної мови; принцип вибірковості; принцип комунікативної спрямованості; принцип добровільності; принцип розважальності; принцип поєднання індивідуальних, групових і масових форм.

Позакласна робота з української мови за частотою проведення заходів має дві форми:

– систематичну, яка проводиться постійно впродовж року (мовний гурток, випуск стінгазети, гуртки, видання учнівського журналу);

– епізодичну – заходи, що організовуються один-два рази на рік (мовні вечори, конференції, виставки, екскурсії, тижні чи дні мови, олімпіади).

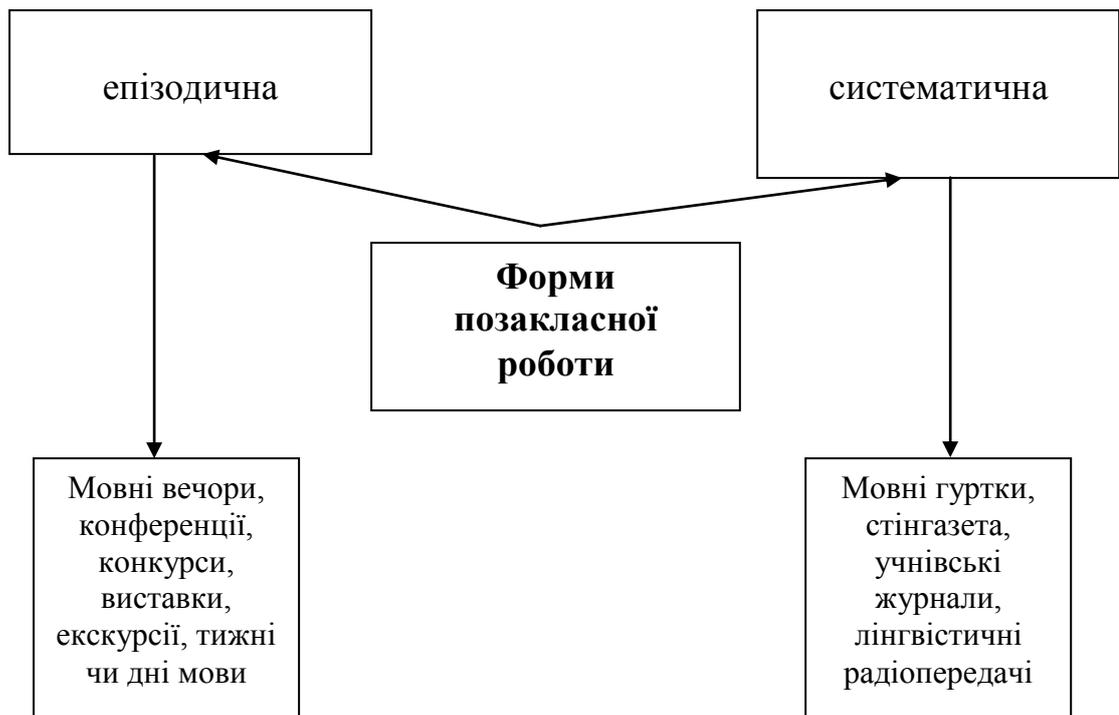
Один із найбільш ефективних видів позакласної роботи – мовний гурток, на заняттях якого учні мають можливість займатися дослідницькою діяльністю, вивчати місцеві діалекти, топоніми тощо.

Останнім часом у школі отримали велике поширення масові форми позакласної роботи з рідної мови. Це дні і тижні рідної мови, олімпіади, фестивалі, свята мови, усні журнали, конференції, конкурси, шкільна мовна преса, радіо. Головним завданням їх є підвищення і розвиток інтересу до української мови, залучення учнів до активної участі в заходах, присвячених мові рідного народу.

Творча лабораторія студентів

*Хто любить рідну мову,
запрошуєм послухати промову:
«Возрадуйте, Шевченка діти,
Сьогодні Тиждень мови розпочавсь!
Не слід зривати в клумбах квіти,
А краще покажіть, хто як навчавсь.
Ми знаємо, що ви розумні,
Вигадливі, кмітливі і невпинні,
В науці нашій добродійні,
Але довести це, однак, повинні.
В наступних планах покажіть себе.
Хай рідне слово в вас живе.
А ми вам допомогу надамо,
Підтримку дружню, вечір і кіно!».*

Опорна схема заняття

Тести для контролю і самоконтролю

1. Позакласна робота з мови – це ...: а) факультативні заняття з мови; б) індивідуальні заняття з невстигаючими учнями; в) ваш варіант.

2. У світлі сучасної концепції позакласна робота з рідної мови повинна реалізуватися: а) у тісному взаємозв'язку з навчальним матеріалом уроку; б) функціонально-комунікативним підходом; в) у зв'язку з краєзнавством.

3. Принципи позакласної роботи – це

4. Назвіть види і форми позакласної роботи з мови: а) індивідуальні форми роботи (виготовлення посібників, робота над роллю, підготовка доповіді); б) ваш варіант.

5. Які назви можуть мати мовні гуртки у 5–9-х класах? а) Юний філолог; б) Риторика; в) ваш варіант.

6. Вибірковість у позакласній роботі з мови визначається: а) у відсутності єдиної програми для позаурочних заходів; б) у виборі кращих чи невстигаючих учнів.

ОСНОВИ МЕТОДИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ТАБЛИЦЯХ І СХЕМАХ

1. Історія становлення і розвитку рідномовної освіти в школах України

Хронологічні рамки	Події, пов'язані з теорією і практикою навчання мови
Кінець X – перша половина XIV ст.	<p>Після офіційного запровадження християнства у школах Київської Русі навчали «грамоти», зокрема основам письма, читання. Правописні навички виробляли шляхом написання учнівських вправ, коротких листів-доручень, розпоряджень, зобов'язань, духовних грамот.</p> <p>У школах «книжного вчення» слов'янська мова вивчалася за граматичним нарисом «О осми частях слова» – перекладною працею грецької граматики старослов'янською мовою IX ст.</p>
Друга половина XIV – перша половина XVI ст.	<p>Навчання грамоти в церковних, монастирських школах. Підручниками були церковні книги «Часослов», «Псалтир», «Апостол».</p>
1576 р.	<p>Виникнення козацьких шкіл. Грамоти навчали за церковними книгами.</p> <p>На Волині в м. Острозі князь К. Острозький заснував граматичну школу (тримовний лицей), у якій поряд з іншими предметами вивчали риторику і граматику грецької, латинської, а найбільше слов'яноноруської мови у варіанті, наближеному до тодішньої української. Перший ректор школи – Г. Смотрицький. У цій школі навчалися М. Смотрицький, П. Конашевич-Сагайдачний, С. Зизаній.</p>
1585 р.	<p>Вийшла як шкільна підручна книга Віденська граматика українською мовою.</p>

1586 р.	<p>У Львові засновано школу Успенського братства, у якій викладали Стефан і Лаврентії Зизанії, Памво Беринда, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Максим Грек, Іван Борецький Захарія Копистенський, Мелетій Смотрицький Учителі на допомогу школярам видавали «записки», що лягли в основу перших шкільних підручників.</p> <p>Коли Львівська греко-слов'янська школа стала гімназією, крім трьох класів граматики, в ній вивчали поезику і риторику.</p>
1591 р.	<p>Для потреб Львівської школи було надруковано тодішньою українською мовою підручник з граматики грецької мови «Адельфотес» А. Елассонського.</p>
1596 р.	<p>Вийшли українською мовою «Грамматика славенскія» (у формі запитань і відповідей), навчальний посібник «Наука по читанню і розумінню письма словенського...», а також словник Лаврентія Зизанія.</p> <p>Київське Богоявленське братство заснувало школу на Подолі. У ній працювали ректорами Іван Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович. У школі вивчали грецьку, латинську, слов'янську, українську, польську мови. У 4-х початкових класах вивчали граматику, а в старших – поезику, риторику.</p>
1615 р.	<p>Вийшла популярна у слов'янському світі «Грамматика славенская правильнее синтагма...» Мелетія Смотрицького.</p>
1627 р.	<p>Видано українською мовою «Лексікон славеноросскій и имен тълкованіе» лаврського друкаря Памво Беринди. Багато слів у цьому слов'яноукраїнському словнику пов'язані з теорією навчання і виховання.</p>
1631 р.	<p>Створення в Києві Лаврської школи.</p>
1632 р.	<p>У результаті об'єднання Київської братської школи з Лаврською створено Києво-Могилянську колегію. У ній навчалися, а потім і викладали І. Гізель,</p>

	Л. Баранович, І. Галятовський, Є. Славинецький. Учні, опановуючи основи граматики різних мов, виконували вправи на переклад, вчили напам'ять тексти відомих письменників, складали вірші, промови.
1659 р.	Вийшла «Наука, альбо способ зложеня казання» Іоанікія Галятовського – підручник християнської риторики.
1720 р.	Указ Петра I про заборону друкування книжок українською мовою.
1769 р.	Заборона Синоду Російської православної Церкви щодо друкування та використання українського букваря.
З кінця XVIII до кінця XIX ст.	Русифікація шкіл в Україні, рідна мова як окремий навчальний предмет заборонена. На Галичині існували тільки початкові українські школи. У багатьох таких школах українська мова деякий час була обов'язковим предметом. Граматику вивчали за підручниками М. Смотрицького, І. Могильницького, Й. Лозинського. На Буковині у другій половині XIX ст. навчанням народу рідної мови займалося товариство «Українська школа» (С. Смаль-Стоцький, О. Попович, А. Клим).
1818 р.	Вийшла перша грамика української мови О. Павловського.
1844 р.	Ф. Буслаєв видав методичний посібник «О преподавании отечественного языка».
1857 р. 1861 р.	Вийшла «Граматка з малюнками» П. Куліша, що містила вступне слово, азбуку, шість уроків для засвоєння складів, прислів'я, короткі відомості історії України, поради для вчителів та ін.
1861 р.	Керівник Полтавської 1-ї недільної школи А. Стронін видав «Азбуку по методе Золотова для Южнорусского края».
1861 р.	Вийшов «Букварь Южнорусский» Т. Шевченка (для недільних шкіл).
1863 р.	Валуєвський указ. Припинено шкільництво

	українською мовою.
1 864 р.	К. Ушинський видав навчальну книгу «Родное слово».
1869 р.	Вийшов «Буквар» О. Потебні.
1876 р.	Указ Олександра II (Емський указ) про заборону будь-яких книжок і брошур «малоросійським наріччям».
1883 р.	Б. Грінченко очолив гурток учителів на Харківщині. Гуртківці популяризували українську книгу, обговорювали проблеми рідномовної освіти. Вийшла «ГраMATика (український буквар) з малюнками» Т. Лубенця.
Кінець XIX ст. – початок XX ст.	Для земських шкіл було видано граматики української мови А. Кримського, С. Черкасенка, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка.
1917 р.	Після Першого Українського педагогічного з'їзду почалися активні пошуки в розв'язанні проблем рідномовної освіти. У серпні на Другому Всеукраїнському педагогічному з'їзді з доповіддю «Рідна мова в школі» виступив І. Огієнко. Вийшла «Початкова граMATика української мови» О. Курило, якою користувалися до 1924 р.
1918 р.	Вийшли у світ «ГраMATика української мови» і підручник «Рідне писання» І. Огієнка. Прийнято Закон Міністерства народної освіти і мистецтв у Києві про обов'язкове навчання української мови і літератури в середніх школах.
1919 р.	Після переїзду радянського уряду України з Харкова в Київ почалося обмеження прав українців на рідномовну освіту.
1927 р.	Видано «Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи» О. Білецького і Л. Булаховського.
1930 р.	У Харкові вийшла друком «Методика рідної мови» А. Машкіна. Це короткі нариси окремих питань навчання української мови, розвитку мовлення.
1933 р.	Вийшов буквар для шкіл грамоти Я. Чепіги, а через

	рік – «Методичні поради до букваря для шкіл грамоти».
1936 р.	Побачив світ рідномовний катехізис І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки».
1937 р.	Надруковано «Методику викладання української мови в початковій школі» С. Чавдарова.
1938 р.	Вийшла перша частина «Граматики української мови» А. Загородського («Фонетика» і «Морфологія»), а друга частина «Синтаксис» видана у 1946 р. Це був перший стабільний підручник з української граматики, за яким навчалось багато поколінь. Щоправда, поза увагою залишився аспект розвитку мовлення учнів.
1939 р.	Надруковано «Методику викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі» С. Чавдарова.
1951 р.	У Києві на допомогу вчителю-словеснику почав виходити методичний часопис «Українська мова і література в школі» (нині «Диво слово»).
3 кінця 50-х рр. ХХ ст.	Українська мова в багатьох школах стала факультативним предметом, що занепокоїло національне свідомих громадян України.
1962 р.	С. Чавдаров у співавторстві з В. Масальським видали посібник «Методика викладання української мови в середній школі».
1965 р.	Вийшла «Методика викладання української мови в середній школі» Є. Дмитровського. Вагомим внеском у методику навчання української мови були дослідження І. Синиці, зокрема «Психологія писемної мови учнів 5–8 класів».
1968 р.	Опубліковано методичну статтю В. Сухомлинського «Слово рідної мови». Автор висвітлив систему поглядів на практику навчання мови. В. Сухомлинський був прихильником педагогіки співробітництва, вважав першим завданням школи «навчити добре мислити і говорити» (відомі його уроки мислення), розробив

	ефективну методику написання творів-мініатюр, підвищення правописної грамотності учнів, навчання мови у зв'язку з естетичним, екологічним, моральним вихованням.
1979 р., 1989 р.	Вийшов навчальний посібник для студентів педвузів «Методика викладання української мови в середній школі» І. Олійника, В. Іваненка, Л. Рожило, О. Скорика.
80-ті роки ХХ ст. – ХХІ ст.	<p>Завдяки постановам Міносвіти України зросла кількість російських навчально-методичних видань для середніх шкіл порівняно з українськими. Разом з тим активізувалася робота українських учених-методистів. Обмежимося коротким переліком найважливіших публікацій:</p> <p>О. Біляєв «Сучасний урок української мови», М. Стельмахович «Система роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів» (1981 р.).</p> <p>В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило «Удосконалення змісту і методів навчання української мови» (1982 р.).</p> <p>О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін. «Методика вивчення української мови в школі», Л. Скуратівський «Проблемні завдання з української мови» (1987 р.).</p> <p>Г. Шелехова «Уроки розвитку зв'язного мовлення в старших класах» (1996 р.).</p> <p>І. Хом'як «Наукові основи навчання орфографії в середній школі» (1998 р.).</p> <p>А. Галетова, С. Караман та ін. «Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах» (за ред. М. Пентилюк), С. Караман «Методика навчання української мови в гімназії», Т. Донченко «Методи організації навчальної діяльності учнів на уроках української мови» (2000 р.) та ін.</p> <p>Загальні підходи до реформування мовної освіти висвітлено в Концепції мовної освіти 12-річної школи (2002 р.), зміст і завдання вивчення рідної</p>

мови в школі визначено в чинній програмі з української мови (2001 р.), діючих підручниках.
--

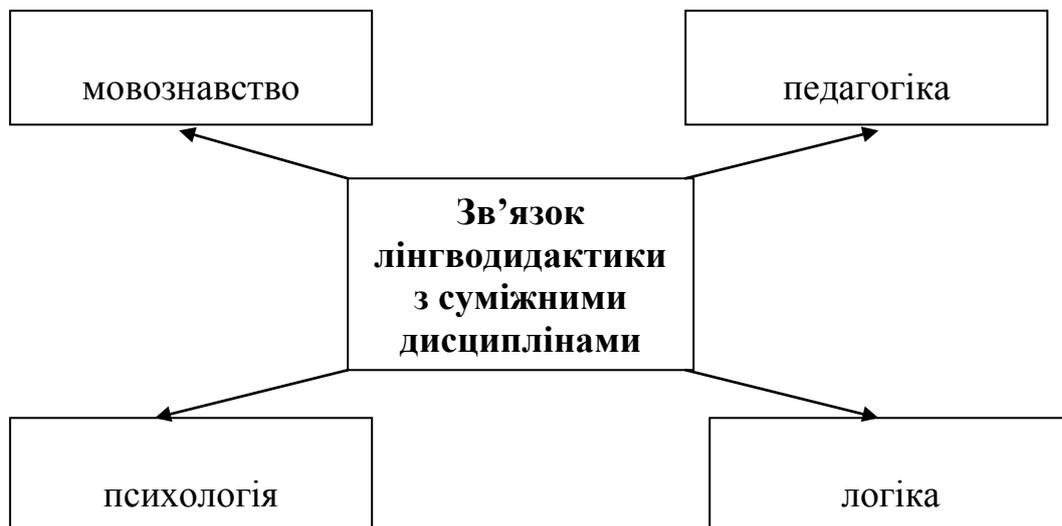
2. Методика викладання української мови як науки

Завдання методики навчання української мови:

- визначення змісту навчання рідної мови;
- забезпечення школи навчальними програмами, підручниками посібниками;
- розробка методичних посібників для вчителів-словесників та студентів-філологів;
- дослідження процесів засвоєння мовного матеріалу учнями;
- аналіз і оцінювання навчальних методів та прийомів.

Методика пізнання закономірностей рідної мови

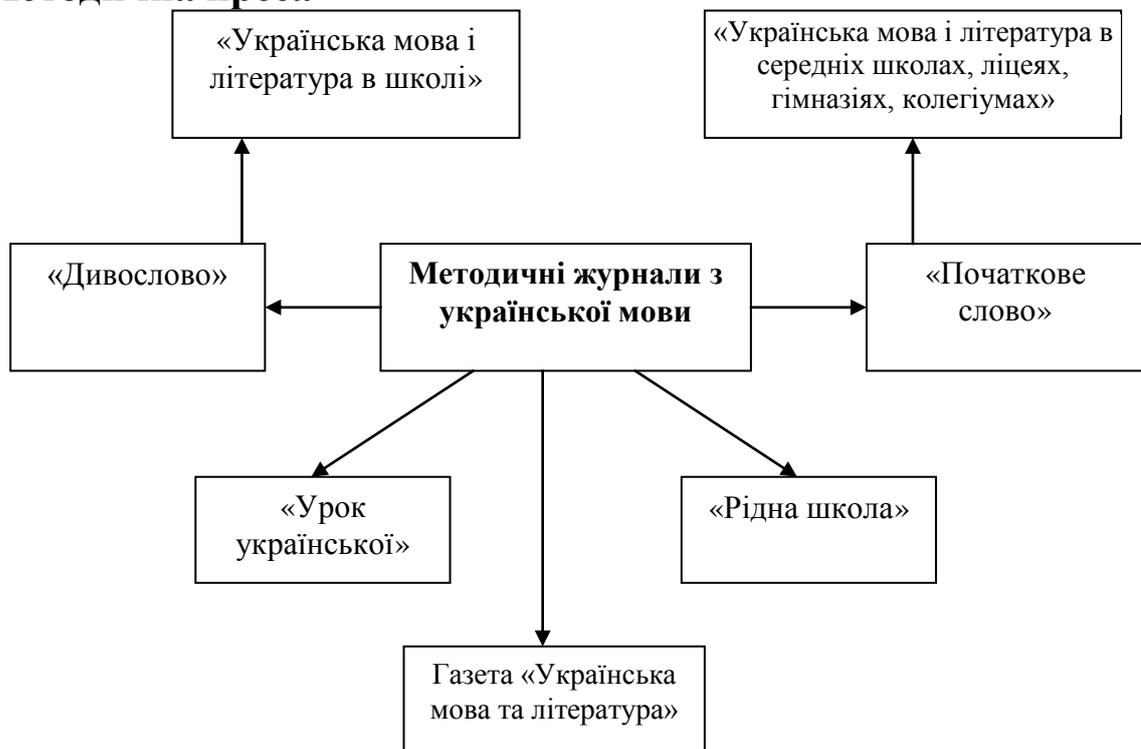
Теоретичні	Емпіричні
<p>Вивчення літератури з методики викладання рідної мови і суміжних дисциплін; аналіз поняттєво-термінологічної системи; побудова гіпотез; прогнозування результатів навчально-виховної роботи; моделювання занять з мови; вивчення шкільної документації (планів, програм).</p>	<p>Спостереження за навчально-виховним процесом на уроках і в позакласній роботі з мови; вивчення, аналіз і узагальнення передового досвіду словесників; методичний експеримент – пошуковий (так звані «зрізи»), констатуючий, формуючий, контрольний; лінгвістичний аналіз дидактичного матеріалу; анкетування; індивідуальні бесіди з учнями, вчителями словесниками; статистичний метод.</p>

3. Структура курсу методики викладання рідної мови у ВНЗ

1. Загальні питання методики викладання української мови
2. Методика вивчення окремих розділів шкільного курсу рідної мови (фонетики, графіки, лексики, орфоєпії, фразеології, граматики, орфографії, пунктуації, розвитку мовлення, риторики, лінгвістики тексту).
3. Методика позакласної роботи.
4. Методика факультативних занять з української мови.
5. Методична робота вчителя-словесника; організація кабінету української мови в школі.

4. Методична преса

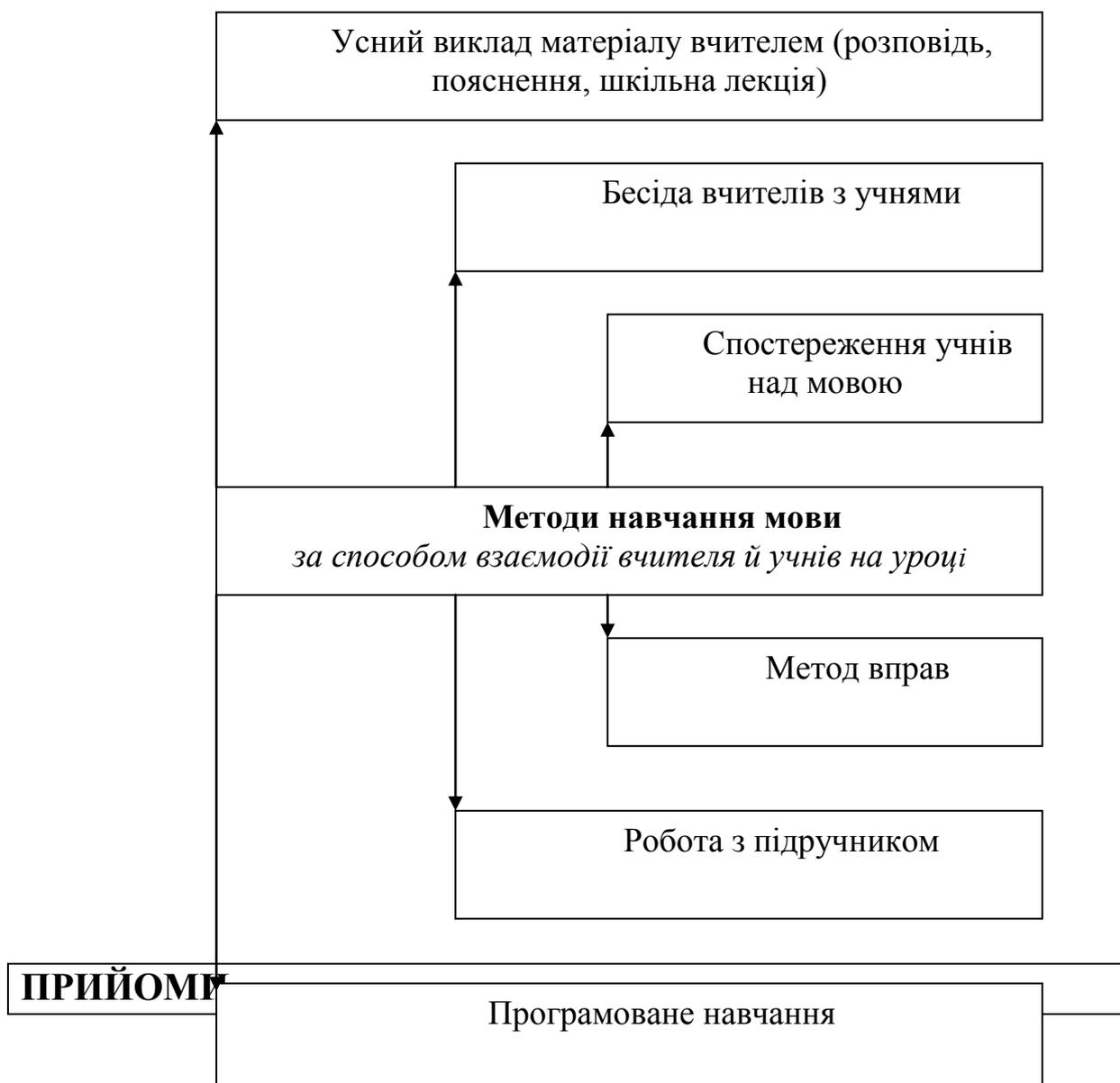
5. Принципи навчання мови

Загальнодидактичні принципи	Активність, свідомість, міцність знань; науковість, систематичність і послідовність, наступність і перспективність, доступність, наочність; зв'язок теорії з практикою, навчання з життям, навчання з вихованням. Єдність національного і загальнолюдського; розливальний характер навчання; співтворчість, співробітництво; індивідуалізація і диференціація; оптимізація, відкритість і динамічність системи освіти.
Власне методичні принципи навчання мови і розвитку мовлення	Увага до матерії мови; фізичний розвиток органів мовлення; розуміння мовних значень і одночасний розвиток лексичних і граматичних навичок; оцінка виразності мовлення; розвиток мовного чуття; випереджальний розвиток усного мовлення; зіставлення писемної форми мовлення з усною; комунікативно-діяльнісний, культурологічний, проблемно-пошуковий.
Принципи вивчення фонетики і орфоєпії	Опора на усне мовлення учнів і вироблення в них уваги до унормованого мовлення; удосконалення вміння артикулювати звуки мови; поєднання імітаційного шляху засвоєння орфоєпічних навичок із свідомим засвоєнням норм літературного мовлення; опора на мовний слух, удосконалення його і слухової пам'яті; постійне тренування в зіставленні звукової форми слів, інтонаційної структури речень із їх графічною формою.
Принципи вивчення лексики і фразеології	Екстралінгвістичний; лексико-граматичний; семантичний; діахронічний.
Принципи вивчення будови слова і	Розрізнення понять «словозміна» і «словотворення»: встановлення зв'язків

словотворення	між словотвором і фонетикою; поглиблення знань про лексичне й граматичне значення слова на матеріалі будови слова і словотворення; зіставлення словотвірного аналізу з морфемним; удосконалення орфографічних навичок у процесі вивчення будови слова і словотворення.
Принципи вивчення граматики	Вивчення граматичних форм у зв'язку із (значенням слова; поступове формування граматичних понять; вироблення граматичних умінь і навичок; вивчення граматичної термінології; взаємозв'язок у вивченні морфології і синтаксису, морфології й фонетики; зв'язок граматики з орфографією й пунктуацією, розвитком мовлення учнів.
Принципи вивчення орфографії	Зв'язок навчання орфографії з граматиною, розвитком мовлення і мислення, свідомість і автоматизм у навчанні орфографії, зв'язок у вивченні орфографії української та інших споріднених мов.
Принципи вивчення пунктуації	Зв'язок пунктуації з синтаксисом, розвитком мовлення і мислення учнів, з виробленням навичок виразного читання.
Принципи вивчення стилістики	Цілісне вивчення мови і мовлення; розрізнення особливостей усного і писемного мовлення; взаємозв'язок стилістики з усіма іншими розділами шкільного курсу мови; формування навичок стилістичної грамотності; формування виразності мовлення.
Принципи методики розвитку мовлення	Увага до особливостей мовлення, єдність у розвитку мовлення і мислення, взаємозв'язок розвитку мовлення з

	вивченням усіх розділів курсу рідної мови, випереджальний розвиток усного мовлення, реалізація міжпредметних зв'язків у роботі над розвитком зв'язного мовлення.
Принципи позакласної роботи з мови	Урахування віку й ступеня підготовленості учнів до занять; зв'язок позакласної роботи з уроками рідної мови; добровільність; наявність інтересу до вивчення мови; вибірковість у плануванні позакласних заходів; комунікативна спрямованість.

6. Методи і прийоми навчання мови

розумової діяльності	навчання мови	робота над текстом
<ul style="list-style-type: none"> - аналіз - синтез - порівняння - зіставлення - узагальнення - абстрагування - класифікація - диференціація 	<ul style="list-style-type: none"> - мовний розбір - заміна, поширення, перестановка мовних одиниць - моделювання структури речення, словосполучення - конструювання різних; типів синтаксичних одиниць - заміна мовних одиниць співвідносними - лінгвістичний експеримент - алгоритмізація 	<ul style="list-style-type: none"> - виразне читання тексту - добір заголовка - визначення головної думки - членування тексту на мікротеми - складання плану, тез, конспекту - побудова тексту певного стилю - складання питань для обговорення

7. Допоміжні засоби навчання

8. Види вправ з мови

Мовний матеріал	Основні види вправ
з фонетики й орфоепії	Фонетичний розбір, списування, навчальні диктанти, робота з орфоепічним словником, виразне читання текстів.
з орфографії й пунктуації	Списування, орфографічний чи пунктуаційний розбір, робота з орфографічним словником, навчальні диктанти, пунктуаційне оформлення текстів, запис вивченого напам'ять тексту, письмові перекази, твори.
з лексики і фразеології	Лексичний чи фразеологічний розбір, відшукування лексичних, фразеологічних явищ, одиниць у реченні (тексті) і пояснення їх значень, добір прикладів, що ілюструють певне лексичне, фразеологічне явище (наприклад, синонімії, антонімії), групування слів, фразеологізмів за певними ознаками, робота з різними видами словників, з'ясування джерел походження крилатих висловів, написання творів з використанням фразеологізмів.
з будови слова і словотвору	Морфемний чи словотворчий розбір, виписування з тексту спільнокореневих слів, самостійний добір форм одного слова та спільнокореневих слів, накреслення структурних схем слів, групування за спорідненістю слів з омонімічними коренями, добір слів за структурними схемами, визначення коренів, у яких відбувається чергування звуків.
з граматики	Морфологічний і синтаксичний розбір, утворення різних словоформ, доповнення речень, заміна, побудова синтаксичних конструкцій, добір речень за схемами.
зі стилістики	Стилістичний аналіз тексту, спостереження над текстами різних стилів, стилістичне експериментування, редагування висловлювань.

9. Система вправ з мови

Види вправ за дидактичною метою	
Підготовчі	Для актуалізації набутих раніше знань і навичок
Вступні	Для глибшого усвідомлення нового матеріалу вироблення умінь і навичок
Тренувальні	Для закріплення і удосконалення мовних умінь, навичок – різні види мовного розбору, навчальні диктанти, заміна одних мовних одиниць іншими, складання речень та ін.
Завершальні	Для застосування набутих умінь і навичок у нових умовах – проблемні завдання, творчі роботи (твори-мініатюри: лист, дума, казка, реклама, перевтілення, етюд, поезія)

10. Структура уроку вивчення нового матеріалу

11. Схеми аналізу уроку

1. Тема, мета, тип уроку, його місце в системі уроків вивчення конкретної теми (розділу). Доцільність і пропорційність розподілу часу на структурні компоненти.

2. Особливості організації початку уроку (використання аутотренінгів, музикотерапія, визначення підтексту епіграфа, умотивування його з темою уроку, формулювання проблемних питань, мотивація необхідних знань та ін.).

3. Методика перевірки знань, умінь та навичок учнів. Зміст питальника завдань, вправ, наявність самостійної роботи, диференційованого підходу на цьому етапі уроку. Якість відповідей учнів. Підведення підсумків домашньої роботи. Об'єктивність, мотивування в оцінюванні учнів. Причини відсутності цього етапу на уроці.

4. Способи актуалізації опорних знань, умінь і навичок (якщо це було метою попереднього етапу – вказати).

5. Форми, методи і прийоми вивчення нового матеріалу, їх доцільність. Ефективність використання наочності, ТЗН. Активність учнів на цьому етапі уроку.

6. Методика первинного закріплення вивченого матеріалу. Зміст і характер завдань, вправ. Відповідність дидактичного матеріалу триєдиній меті уроку.

7. Зміст домашнього завдання, методика його пояснення, інструкція до виконання. Використання диференційованого та індивідуального підходу.

8. Підведення підсумків уроку. Відповідність поурочних балів критеріям оцінювання навчальних досягнень учнів.

9. Висновки, чи досягнута мета уроку (якщо ні, то чому). Правильність, нормативність мовлення вчителя і учнів, якою була взаємодія вчителя з учнями на вербальному рівні – добродушна, зацікавлювальна (наприклад, висловлювання вчителя: «Давай

подумаємо разом», «Не хвилюйся»; «Молодець!»; «У тебе світла голова», «Сміливіше», чи, навпаки, надміру строга, авторитарна (висловлювання: «Замовкни!»; «Це твої проблеми!»; «Що ти можеш сказати путнього?!»; «Це побачить навіть осел!»). Рекомендації щодо покращання якості роботи вчителя й учнів на уроці.

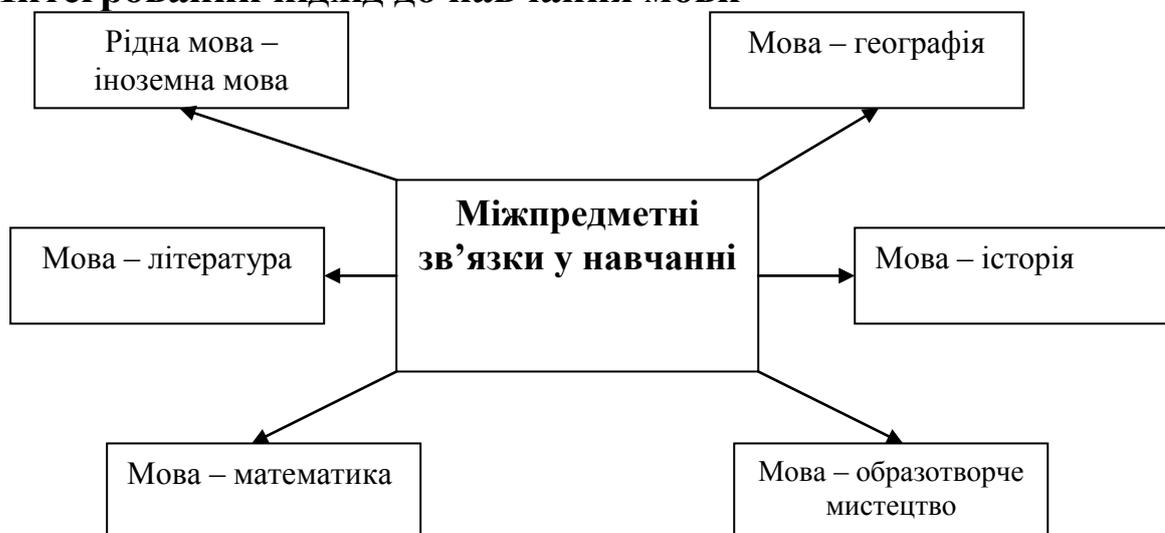
Якщо аналізується урок закріплення знань, умінь, навичок (узагальнення та систематизація вивченого; повторення теми, розділу), то після п. 1–3 потрібно вказати про здійснення на уроці закріплення (узагальнення і систематизації чи відповідно повторення) теоретичних відомостей та удосконалення практичних навичок учнів; про ефективне співвідношення на уроці різних видів робіт; про рівень самостійності школярів, диференційований та індивідуальний підхід до навчання, роботу в парах, групах на етапі закріплення матеріалу (узагальнення чи повторення – залежно від типу уроку).

12. Позакласна робота з мови

<p>Тематика мовних вечорів «Ну що, здавалося, слова...» «Що в імені твоєму» «Краса і сила рідного слова» «О слово рідне, що без тебе я...» «Свято рідної мови»</p>	<p>Тематика мовних конференцій «Про що розповідають фразеологізми» «Походження української мови» «У світі граматики» «Мова художніх творів»</p>
<p>Форми (за частотою проведення заходів)</p>	
<p>Систематична <i>Види:</i> – мовний гурток – стінна мовна преса – видання учнівського мовного журналу – проведення лінгвістичних радіопередач</p>	<p>Епізодична <i>Види:</i> – мовні вечори (ранки) – мовні конференції – мовні конкурси – мовні виставки – мовні тижні – мовні фестивалі – мовні КВК</p>

Форми (за кількісним складом учнів)		
Індивідуальні <i>Види:</i> <ul style="list-style-type: none"> – рольові ігри – вивчення напам'ять текстів – написання заміток, доповідей – оформлення альбомів – складання словників – виготовлення наочних посібників 	Групові <i>Види:</i> <ul style="list-style-type: none"> – мовний вечір, свято – граматичний двобій – клуб юного філолога – мовний гурток – товариство української мови – круглий стіл 	Масові <i>Види:</i> <ul style="list-style-type: none"> – дні, тижні мови – зустрічі – конкурси – екскурсії – диспути

13. Інтегрований підхід до навчання мови

14. Види диктантів

За метою проведення <ul style="list-style-type: none"> – контрольний (поточний, підсумковий) – навчальний – контроль-но-навчальний («Перевіряю себе») 	За особливостями матеріалу, що диктується <ul style="list-style-type: none"> – текст – диктант – речення – диктант – словосполучення – словниковий диктант
За часом пояснення правопису <ul style="list-style-type: none"> – попереджувальний – пояснювальний 	За характером додаткових завдань <ul style="list-style-type: none"> – з граматичними завданнями

– коментований	– з мовним аналізом тексту
За характером запису матеріалу диктанту <ul style="list-style-type: none"> – без змін – вибіркового – розподільного – із змінами тексту (творчий, вільний) – графічний (модель слова, словосполучення, схема речення) – диктант – переклад 	Нетрадиційні види диктантів <ul style="list-style-type: none"> – диктант-мовчанка («тиша») – диктант інформаційної дії (термінологічний диктант, літературознавчий диктант, історичний диктант) – диктант-гіпотеза – диктант-алгоритм – диктант-диспут – диктант-змагання (орфографічний двобій)

15. Класифікація переказів

Види переказів	
за способом передачі тексту <ul style="list-style-type: none"> – усні – письмові 	за метою проведення <ul style="list-style-type: none"> – навчальні – контрольні
залежно від докладності передачі змісту тексту й міри забезпечення його композиції <ul style="list-style-type: none"> – докладні – стислі – вибіркові – творчі – перекази-переклади 	за характером текстового матеріалу <ul style="list-style-type: none"> – розповіді – описи – роздуми

16. Творчі роботи з мови

Твір-розповідь	Твір-роздум	Твір-опис
<i>Смислові відношення – часові</i>	<i>Смислові відношення – причинові</i>	<i>Смислові відношення – означальні</i>
структура	структура	структура
– зав'язка – розвиток події – кульмінація – закінчення події – розв'язка	<u>Індуктивний</u> вступ факти головна думка висновки	<u>Дедуктивний</u> вступ головна думка факти висновки
тематика	тематика	тематика
«Пригода в лісі», «Подорож у гори», «Цікавий випадок», «По суніці», «Біля річки»	<u>Морально-етична</u> «Чиста совість – найкращий свідок», «Кожному мила своя сторона», «У чому краса людини» <u>соціальна</u> «Народ, що легше кидає своє й пристає до чужого, ніколи сильним не буде» (Іван Огієнко), «Уроки історії, які ми маємо знати», «Роки незалежності України», «Чому втрата новели веде до зникнення народу», «Яким я бачу майбутнє України» <u>лінгвістична</u> «Гостре слово – коле сердечко»,	«Моя кімната», – «Моя улюблена іграшка», «Портрет мого друга», «Рання осінь», «Моя матуся», «Новорічна красуня», «Розмалювання писанки», «Вчимося плести з бісеру», «Вишивання рушників», «Інтер'єр Софії Київської», «Миколаївська церква в Олевську – пам'ятка архітектури XVI ст.», «Преображенський кафедральний собор в Житомирі – окраса

	«Складня» цариця мовознавчих наук» (Іван Огієнко про синтаксис), «Що б сталося, якби зникли всі розділові знаки», «“Базіка – мовний каліка»	міста», «Опис пам’ятника Лесі Українки в Новгород-Волинському»
--	---	--

17. Ділове мовлення в школі

Види ділових паперів у шкільному курсі української мови		
Фінансова картка	ідентифікаційна	Адреса
Доручення		План роботи
Звіт про виконану роботу		Оголошення
Офіційний лист		Розписка
		Протокол
		Заява
		Автобіографія
		Акт

18. Види учнівських помилок

Види помилок у письмових роботах	Характеристика помилок
Недоліки в змісті (З)	Порушення достовірності викладу матеріалу, невідповідність викладу темі висловлювання, безсистемність викладу матеріалу, відсутність у тексті поділу на абзаци, за обсягом робота становить менше половини від норми, неповнота (поверховість) у розкритті теми, репродуктивний характер твору, відсутність належної аргументації думок.
Орфографічні (І)	Неправильне написання слів.
Пунктуаційні (V)	Неправильне вживання розділових знаків.

Лексичні (Л)	Уживання слова в невластивому для нього значенні, невміле використання синонімів, багатозначних слів, паронімів, невиправдані повтори слів, використання зайвих слів.
Граматичні (Г)	Неправильно утворені слова, їх граматичні форми, порушення норм узгодження (підмета з присудком), керування, неправильна побудова речень, неграмотне введення цитат.
Стилістичні (Ст)	Уживання мовних засобів, що не відповідають задуму і стилю висловлювання.

19. Оцінювання результатів навчання української мови

Оцінювання результатів навчання української мови здійснюється на основі компетентнісного підходу до шкільного мовного курсу, який насамперед має забезпечити учням інтенсивний мовленнєвий та інтелектуальний розвиток, уміння ефективно користуватися мовою, спілкуватися, домагатися успіхів у процесі комунікації, високу мовну культуру особистості; розвиток навичок самостійної навчальної діяльності, самоосвіти й самореалізації; сприяти формуванню громадянської позиції, національної самосвідомості тощо.

Визначальною ознакою цього підходу є зміщення акцентів на готовність учня *застосовувати здобуті знання й набуті вміння й навички для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті, здобутті досвіду самостійності*, а отже, пріоритетним є розвиток видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, говоріння, письма з акцентом на способах діяльності, уміннях і навичках, які потрібно сформувані, на досвіді діяльності, який повинен накопичуватися й усвідомлюватися учнями, і навчальних досягненнях, які учні повинні продемонструвати. Робота над мовною теорією, формуванням знань про мову підпорядковується інтересам розвитку мовлення учнів.

Компетентнісна орієнтація шкільного курсу мови є одним із найважливіших завдань щодо розвитку творчих здібностей, ініціативності, пізнавальної самостійності школярів, їхнього вміння здобувати з різних джерел інформацію й працювати з нею, критично оцінювати її, висловлювати власні судження,

прогнозувати, робити висновки, застосовувати для розв'язання життєвих проблем, брати на себе відповідальність за власні освітні результати, постійно їх аналізувати й оцінювати тощо.

Під час оцінювання результатів навчальної діяльності учнів треба враховувати, що мова є не лише об'єктом вивчення, а й засобом навчання інших предметів, а це підвищує вимоги до рівня сформованості комунікативної компетентності школярів як ключової і предметної.

Оцінювання результатів навчання мови здійснюється на основі:

а) урахування основного призначення мовної освіти, що передбачає різнобічний мовленнєвий розвиток особистості, її здатність самостійно розв'язувати проблеми у різних сферах і видах діяльності;

б) освітнього змісту навчального предмета, який розподіляється на чотири елементи: знання, уміння й навички, необхідні для виконання певної діяльності, досвід творчої діяльності і й досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу;

в) аналізу рівнів освіченості, досягнутих учнями на певному етапі навчання української мови, яке передбачає вивчення мовної теорії в аспекті практичних потреб мовленнєвого розвитку учнів, для самостійного розв'язання проблем, що виникають у їхньому реальному житті.

I. Аудіювання (слухання – розуміння)

Перевірка аудіювання учнів здійснюється фронтально за допомогою тестових завдань. Перевіряється здатність учня сприймати на слух незнайоме за змістом висловлювання з одного прослуховування:

а) розуміти мету висловлювання; фактичний зміст; причинно-наслідкові зв'язки; тему й основну думку висловлювання; виразально-зображувальні засоби прослуханого твору;

б) давати оцінку прослуханому.

Для здобуття достовірних результатів тестування кількість варіантів відповідей на тестове завдання не повинна бути меншою від чотирьох. Запитання мають торкатися всіх зазначених вище характеристик висловлювання і розташовуватися в порядку наростання їх складності.

У п'ятому класі учням пропонуються 6 запитань з чотирма варіантами відповідей, 6-9 класах – 12 запитань з чотирма варіантами відповідей.

Матеріал для контрольного завдання є зв'язне висловлювання (текст) добирається відповідно до вимог програми для кожного класу.

Обсяг тексту для аудіювання орієнтовно визначається так:

Клас	Обсяг текстів, що належать до	
	художнього стилю	інших стилів
5-й	400-500 слів	300-400 слів
6-й	500-600	400-500
7-й	600-700	500-600
8-й	700-800	600-700
9-й	800-900	700-800
10-й	900-1000	800-900
11-й	1000-1100	900-1000

Правильна відповідь на кожне із 6 запитань оцінюється двома балами, кожне із 12 запитань оцінюється одним балом. Оцінювання здійснюється з огляду на те, що за цей вид діяльності учень може одержати від 1 балу (за сумлінну роботу, яка ще не дала належного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу).

II. Говоріння й письмо (діалогічне й монологічне мовлення)

Діалогічне мовлення

Під час оцінювання діалогу *перевіряється здатність учнів:*

а) виявляти певний рівень обізнаності з теми, що обговорюється;

б) демонструвати вміння:

- складати діалог відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування;

- самостійно досягати комунікативної мети;

- використовувати репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету;

- дотримуватися теми спілкування;

- додержуватися правил спілкування;
- дотримуватися норм літературної мови;
- демонструвати певний рівень вправності у процесі діалогу (стислість, логічність, виразність, доречність, винахідливість тощо);

в) висловлювати особисту позицію щодо теми, яка обговорюється;

г) аргументувати висловлені тези, ввічливо спростовувати помилкові висловлювання співрозмовника.

Зазначені характеристики діалогу є основними критеріями під час його оцінювання.

Матеріал для контрольних завдань добирається з урахуванням тематики соціокультурної змістової лінії чинної програми, рівня підготовки, вікових особливостей і пізнавальних інтересів учнів.

Орієнтовна кількість реплік зазначена в мовленнєвій змістовій лінії чинної програми з української мови в державних вимогах до рівня мовленнєвої компетентності учнів кожного класу.

Під час оцінювання діалогу необхідно диференціювати репліки на розгорнуті (складаються з двох і більше речень) і нерозгорнуті (виражені одним реченням). Якщо репліки розгорнуті, то їх кількість зменшується. До вказаної кількості не зараховуються слова, що відносяться до мовленнєвого етикету (звертання, привітання, прощання тощо).

Вимоги до оцінювання

Рівень	Характеристика складених учнями діалогів	Бали
Початковий	Учні беруть участь у діалозі за найпростішою за змістом мовленнєвою ситуацією, можуть не лише відповідати на запитання співрозмовника, а й формулювати деякі запитання, припускаючись помилок різного характеру. Проте комунікативна мета досягається ними лише частково.	1-3
Середній	Учні успішно досягають	4-6

	<p>комунікативної мети в діалозі з нескладної теми, їхні репліки загалом є змістовними, відповідають основним правилам поведінки в розмові, нормам етикету, проте їм не вистачає самостійності суджень, їх аргументації, новизни, лаконізму в досягненні комунікативної мети, наявна певна кількість помилок у мовному оформленні реплік тощо.</p>	
Достатній	<p>Учні самостійно складають діалог з проблемної теми, демонструючи загалом достатній рівень вправності й культури мовлення: чітко висловлюють думки, виявляють уміння сформулювати цікаве запитання, дати влучну, дотепну відповідь, здебільшого виявляють толерантність, стриманість, коректність у разі незгоди з думкою співрозмовника, але в діалозі є певні недоліки: нечітко виражається особиста позиція співрозмовників, аргументація не відзначається оригінальністю тощо.</p>	7-9
Високий	<p>Учні складають діалог, самостійно обравши аспект запропонованої теми (або ж самі визначають проблему для обговорення), переконливо й оригінально аргументують свою позицію, зіставляють різні погляди на той самий предмет, розуміючи при цьому можливість інших підходів до обговорюваної проблеми, виявляють повагу до думки іншого; структура діалогу, мовне оформлення реплік діалогу відповідає нормам.</p>	10-12

Монологічне мовлення

Говоріння (усні переказ і твір); письмо (письмові переказ і твір)

Під час оцінювання монологічного мовлення учнів основної школи *перевіряється їхня здатність:*

а) виявляти певний рівень обізнаності з теми, що розкривається (усно чи письмово);

б) демонструвати вміння:

- будувати висловлювання певного обсягу, добираючи і впорядковуючи необхідний для реалізації задуму матеріал (епізод із власного життєвого досвіду, прочитаний або прослуханий текст, епізод із кінофільму, сприйнятий (побачений чи почутий) твір мистецтва, розповідь іншої людини тощо);

- ураховувати мету спілкування, адресата мовлення;

- розкривати тему висловлювання;

- виразно відображати основну думку висловлювання, диференціюючи матеріал на головний і другорядний;

- викладати матеріал логічно, послідовно;

- використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання, дотримуючись норм літературної мови;

- додержуватися єдності стилю;

в) виявляти своє ставлення до предмета висловлювання, розуміти можливість різних тлумачень тієї самої проблеми;

г) виявляти певний рівень творчої діяльності, зокрема:

- трансформувати одержану інформацію, відтворюючи її докладно, стисло, вибірково, своїми словами, змінюючи форму викладу, стиль тощо відповідно до задуму висловлювання;

- створювати оригінальний текст певного стилю;

- аргументувати висловлені думки, переконливо спростовувати помилкові докази;

- викладати матеріал виразно, доречно, економно, виявляти багатство лексичних і граматичних засобів.

Переказ. Переказ із творчим завданням.

Матеріалом для переказу (усного/письмового) можуть бути: текст, що читається вчителем, або попередньо опрацьований текст; самостійно прочитаний матеріал з газети, журналу, епізод кінофільму чи телепередачі, розповідь іншої людини про певні події, народні звичаї тощо. Якщо пишеться переказ із творчим завданням, учням пропонується, окрім того, також завдання, що передбачає написання творчої роботи, обов'язково пов'язаної зі змістом переказу.

Обсяг тексту для переказу орієнтовно визначається так:

Клас	Кількість слів
5-й	100-150
6-й	150-200
7-й	200-250
8-й	250-300
9-й	300-350
10-й	350-400
11-й	400-450

Обсяг тексту для стислого чи вибіркового переказу має бути у 1,5-2 рази більшим за обсяг тексту для докладного переказу.

Якщо для контрольної роботи використовуються інші джерела, то матеріал добирається так, щоб обсяг переказу міг бути у межах пропонованих для певного класу норм. Тривалість звучання усного переказу – 3-5 хвилин.

Обсяг творчого завдання до переказу, виконаного письмово:

Клас	Кількість сторінок
5-й	0,3-0,5
6-й	
7-й	0,5-0,75
8-й	
9-й	0,75-1,0
10-й	
11-й	1,0-1,5

Твір

Матеріалом для твору (усного/письмового) можуть бути: тема, сформульована на основі попередньо обговореної проблеми, життєвої ситуації, прочитаного та проаналізованого художнього твору; а також пропоновані для окремих учнів допоміжні матеріали (якщо обирається варіант диференційованого підходу до оцінювання).

Обсяг письмового твору, складеного учнем, орієнтовно визначається так:

Клас	Кількість сторінок
------	--------------------

5-й	0,5-1,0
6-й	1,0-1,5
7-й	1,5-2,0
8-й	2,0-2,5
9-й	2,5-3,0
10-й	3,0-3,5
11-й	3,5-4,0

У монологічному висловлюванні оцінюють його зміст і форму (мовне оформлення). За усне висловлювання (переказ, твір) ставлять одну оцінку – за зміст, а також якість мовного оформлення (орієнтовно, спираючись на досвід учителя і не підраховуючи помилок, – зважаючи на технічні труднощі фіксації помилок різних типів в усному мовленні).

Оцінюючи усне висловлювання, ураховують наявність відхилень від орфоепічних норм, правильність інтонування речень; у письмових висловлюваннях – наявність: 1) орфографічних і пунктуаційних помилок, які підраховуються сумарно, без диференціації; 2) лексичних, граматичних і стилістичних.

За письмове мовлення виставляють також одну оцінку: на основі підрахунку допущених недоліків за зміст і помилок за мовне оформлення, ураховуючи їх співвідношення.

Під час виведення єдиної оцінки за письмову роботу до кількості балів, набраних за зміст переказу чи твору, додається кількість балів за мовне оформлення, і їхня сума ділиться на два. При цьому якщо частка не є цілим числом, то вона заокруглюється у бік більшого числа.

Вимоги до оцінювання монологічного мовлення

Рівень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів	Грамотність	
			Припустима кількість орфографічних і пунктуаційних помилок	Припустима кількість лексичних, граматичних і стилістичних помилок
I. Початковий	1	Побудованому учнем (ученицею) тексту бракує зв'язності й цілісності, урізноманітнення потребує лексичне та граматичне оформлення роботи.	15-16 і більше	9-10
	2	Побудований учнем (ученицею) текст (висловлювання) характеризується фрагментарністю, думки викладаються на елементарному рівні; лексика і граматична будова мовлення потребують збагачення й урізноманітнення.	13-14	

	3	Висловлювання не є завершеним текстом; учень (учениця) слабо дотримується послідовності й чіткості під час викладення власних думок; недостатньо сформовані вміння дотримувати-ся змістової та стилістичної єдності; лексика й граматична будова висловлювання потребують збагачення та урізноманітнення.	11-12	
II. Серед- ній	4	Висловлювання учня (учениці) за обсягом складає дещо більше половини від норми й характеризується певною завершеністю, зв'язністю; розкриття теми має бути повнішим, ґрунтовнішим і послідовнішим; чіткіше мають розрізняватися основна та другорядна інформація; потребує урізноманітнення добір слів, більше має використовуватися авторська лексика.	9-10	7-8
	5	За обсягом робота учня (учениці) наближається до норми, загалом є завершеною; тему значною мірою розкрито, проте вона потребує глибшого висвітлення; має бути увиразнена основна думка, посилена єдність стилю, урізноманітнене мовне оформлення.	7-8	

	6	За обсягом висловлювання учня (учениці) сягає норми, його тема розкривається, виклад загалом зв'язний, але вміння самостійно формулювати судження, належно їх аргументувати, точніше добирати слова й синтаксичні конструкції потребує вдосконалення.	5-6	
III. Достат- ній	7	Учень (учениця) самостійно створює зв'язний, з елементами самостійних суджень текст, (з урахуванням виду переказу), вдало добирає лексичні засоби (використовує авторські засоби виразності, образності мовлення), але вміння чітко висвітлювати тему, послідовно її викладати, належно аргументувати основну думку потребує вдосконалення.	4	5-6
	8	Учень (учениця) самостійно будує повне (з урахуванням виду переказу), осмислене висловлювання; загалом ґрунтовно висвітлює тему, добирає переконливі аргументи на користь власної позиції, однак словник, граматичне і стилістичне оформлення роботи потребують урізноманітнення.	3	

	<p>9 Учень (учениця) самостійно будує послідовний, повний, логічно викладений текст (з урахуванням виду переказу); загалом розкриває тему, висловлює основну думку (авторську позицію); вдало добирає лексичні засоби (використовує авторські засоби виразності, образності мовлення), однак уміння виразно висловлювати особистісну позицію й належно її аргументувати потребує вдосконалення.</p>	<p>1+1 (НЕГРУБА)</p>	
--	---	--------------------------	--

V. Висок ий	10	<p>Учень (учениця) самостійно буде послідовний, повний (з урахуванням виду переказу) текст, ураховує комунікативне завдання, висловлює власну думку, певним чином аргументує різні погляди на проблему (зіставляє свою позицію з авторською), робота відзначається багатством словника, граматичною правильністю, до-триманням стильової єдності й виразності тексту.</p>	1	3
	11	<p>Учень (учениця) самостійно буде послідовний, повний текст (з урахуванням виду переказу); дотримується комунікативного завдання; аргументовано й чітко висловлює власну думку (урахо-вує авторську позицію); робота відзначається багатством слов-ника, точністю слововживання, стилістичною єдністю, граматич-ною різноманітністю.</p>	1 (негруба)	2

	12	<p>Учень (учениця) самостійно створює яскравий, оригінальний за думкою та оформленням текст (з урахуванням виду переказу); вичерпно висвітлює тему; аналізує різні погляди на той са-мий предмет, добирає перекон-ливі аргументи на користь тієї чи іншої позиції, використовує набуту з різних джерел інфор-мацію для розв'язання певних життєвих проблем; робота від-значається багатством слововжи-вання, граматичною правиль-ністю й різноманітністю, стиліс-тичною довершеністю.</p>	–	1
--	----	---	---	---

III. Читання

Читання вголос

Перевірка читання вголос здійснюється індивідуально в 5-9 класах: учитель дає учневі текст, опрацьований на попередніх уроках, деякий час на підготовку і пропонує прочитати цей текст перед класом.

Матеріалом для контрольного завдання є знайомий учневі текст, дібраний відповідно до вимог програми для кожного класу; текст добирається з таким розрахунком, щоб час його озвучення (за нормативною швидкістю) окремим учнем дорівнював 1-2 хвилинам (для читання слід пропонувати невеликі тексти зазначених у програмі стилів, типів і жанрів мовлення, відносно завершені уривки творів або порівняно великий текст, розділений на частини, які читаються кількома учнями послідовно).

Одиниця контролю: озвучений учнем текст (швидкість читання у звичайному для усного мовлення темпі – 80-120 слів за хвилину).

Вимоги до оцінювання

Рівень	Бали	Характеристика читання
Початковий	1-3	Учні читають ще дуже повільно, структурують текст і речення, читають і вимовляють слова, інтонують речення із значною кількістю помилок
Середній	4-6	Учні читають зі швидкістю, що наближається до норми, поділяючи текст на речення, пов'язуючи слова в реченні між собою, але читають не досить плавно і виразно, припускаючись помилок в інтонуванні, вимові тощо
Достатній	7-9	Учні читають плавно, з належною швидкістю, правильно інтонують речення і поділяють їх на смислові відрізки, але припускаються певних недоліків (вираження авторського задуму, виконання комунікативного завдання; норм орфоєпії, дикції)
Високий	10-12	Учні читають плавно, швидко, правильно інтонують речення і поділяють їх на смислові відрізки; добре відтворюють авторський задум, стильові особливості тексту, розв'язують комунікативне завдання; читають орфоєпічно правильно, з гарною дикцією.

Контрольна перевірка **читання вголос** у 10-11 класах не здійснюється.

Читання мовчки

Перевірка вміння читати мовчки здійснюється фронтально за допомогою тестових завдань. У 5 класі учням пропонують 6 запитань за текстом з чотирма варіантами відповідей, у 6-11 класах – 12 запитань з чотирма варіантами відповідей.

Запитання повинні торкатися фактичного змісту тексту, його причинно-наслідкових зв'язків, окремих мовних особливостей (переносне значення слова, виражальні засоби мови тощо),

відображених у тексті образів (якщо є), висловлення оцінки прочитаного.

Матеріалом для контрольного завдання є незнайомі учням тексти різних стилів, типів жанрів мовлення, що містять монологічне й діалогічне мовлення (відповідно до вимог програми для кожного класу). Текст добирається таким чином, щоб учні, які мають порівняно високу швидкість читання, витрачали на нього не менше 1-2 хвилини часу й були нормально завантажені роботою.

Обсяг текстів для контрольного завдання визначається так:

Клас	Обсяг тексту для читання мовчки	
	художнього стилю	інших стилів
5-й	360-450 слів	300-360 слів
6-й	450-540 слів	360-420 слів
7-й	540-630 слів	420-480 слів
8-й	630-720 слів	480-540 слів
9-й	720-810 слів	540-600 слів
10-й	810 -900 слів	600-660 слів
11-й	900-990слів	660-720 слів

Оцінювання читання мовчки здійснюється за двома параметрами: розуміння прочитаного і швидкість читання. Розуміння прочитаного виявляється за допомогою тестової перевірки: правильна відповідь на кожне із 6 запитань оцінюється двома балами, а кожне із 12 запитань оцінюється одним балом (наприклад, вибір правильних відповідей на 12 запитань дає 12 балів).

Швидкість читання мовчки оцінюється із урахуванням норм, зазначених у державних вимогах до рівня мовленнєвої компетентності у мовленнєвій змістовій лінії програми з української мови для шкіл з українською мовою навчання для кожного класу.

Швидкість читання при виведенні бала за цей вид мовленнєвої діяльності враховується таким чином: бали 7-12 може одержати лише той учень, швидкість читання в якого не нижча, ніж мінімальний показник у нормативах для відповідного класу. Той, хто не виконує зазначених норм, одержує на два бали

менше. Наприклад: за вибір 10 правильних відповідей учень 7 класу повинен одержати 10 балів; але якщо він читає зі швидкістю, меншою 120 слів за хвилину, то йому виставляється не 10, а 8 балів.

Загалом оцінювання здійснюється з огляду на те, що за цей вид мовленнєвої діяльності учень може одержати від 1 балу (за сумлінну роботу, яка ще не дала задовільного результату) до 12 балів (за правильні відповіді на запитання тестового характеру й належну швидкість читання).

Швидкість читання мовчки в кожному класі оцінюється з урахуванням таких норм:

Клас	Швидкість читання мовчки (слів за хвилину)
5-й	100 – 150
6-й	110 – 180
7-й	120 – 210
8-й	130 – 240
9-й	140 – 270
10-й	150 – 300
11-й	160 – 330

IV. Оцінювання мовних знань і вмінь

Видами оцінювання навчальних досягнень учнів з української мови є поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання та державна підсумкова атестація.

Поточне оцінювання – це процес встановлення рівня навчальних досягнень учнів щодо оволодіння змістом предмета, уміннями й навичками відповідно до вимог навчальної програми.

Поточне оцінювання здійснюється у процесі поурочного вивчення теми. Його основними завдання є: встановлення й оцінювання рівнів розуміння й первинного засвоєння окремих елементів змісту теми, установлення зв'язків між ними і засвоєним змістом попередніх тем, закріплення знань, умінь і навичок. Формами поточного оцінювання є індивідуальне, групове і фронтальне опитування; виконання учнями різних видів письмових робіт; взаємоконтроль учнів у парах і групах; самоконтроль тощо.

Для контрольної перевірки мовних знань і вмінь використовуються завдання у тестовій формі, складені на матеріалі слова, сполучення слів, речення, груп пов'язаних між собою речень. Одиницею контролю є вибрані учнями правильні варіанти виконання завдань тестового характеру й самостійно дібрані приклади.

Оцінювання здійснюється таким чином, щоб за зазначену вище роботу учень міг одержати від 1 балу (за сумлінну роботу, яка не дала задовільного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу).

V. Оцінювання правописних (орфографічних і пунктуаційних) умінь учнів

Основною формою перевірки орфографічної й пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий *диктант*. Матеріалом є текст, доступний для учнів певного класу. Перевірка здійснюється фронтально за традиційною методикою.

Обсяг диктанту по класах:

Клас	Кількість слів в тексті
5-й	90-100
6-й	100-110
7-й	110-120
8-й	120-140
9-й	140-160
10-й	170-180
11-й	180-190

П р и м і т к а. У визначенні кількості слів у диктанті враховують як самостійні, так і службові слова.

Для контрольних диктантів використовуються тексти, в яких кожне з опрацьованих протягом семестру правил орфографії та/чи пунктуації були представлені 3-5 прикладами. Текст записується учнем із голосу вчителя.

Диктант оцінюється однією оцінкою на основі таких вимог:

орфографічні та пунктуаційні помилки оцінюються однаково; виправляються, але не враховуються такі орфографічні й пунктуаційні помилки:

1) на правила, які не містить шкільна програма; 2) на ще не вивчені правила; 3) у словах з написаннями, що не перевіряються, над якими не проводилась спеціальна робота; 4) у передачі так званої авторської пунктуації.

повторювані помилки (помилка у тому ж слові, яке повторюється у диктанті кілька разів), вважаються однією помилкою; однотипні помилки (на те саме правило), але в різних словах вважаються різними помилками;

розрізняють грубі й негрубі помилки; зокрема, до **негрубих** відносяться такі: 1) у винятках з усіх правил; 2) у написанні великої букви в складних власних найменуваннях; 3) у випадках написання разом і окремо префіксів у прислівниках, утворених від іменників з прийменниками; 4) у випадках, коли замість одного знаку поставлений інший; 5) у випадках, що вимагають розрізнення *не і ні* (у сполученнях *не хто інший, як...; не що інше, як...; ніхто інший не...; ніщо інше не...*); 6) у пропуску одного із сполучуваних розділових знаків або в порушенні їх послідовності; 7) у заміні українських букв російськими;

п'ять виправлень (неправильне написання на правильне) прирівнюються до однієї помилки.

Нормативи оцінювання по балах:

Бали	Кількість помилок
1	15-16 і більше
2	13-14
3	11-12
4	9-10
5	7-8
6	5-6
7	4
8	3
9	1+1 (негруба)
10	1
11	1 (негруба)
12	–

Контрольна перевірка з української мови здійснюється фронтально та індивідуально.

Фронтально оцінюються: аудіювання, читання мовчки, диктант, письмовий переказ і письмовий твір, мовні знання й вміння.

Індивідуально оцінюються: говоріння (діалог, усний переказ, усний твір) і читання вголос. Для цих видів діяльності не відводять окремого уроку. У I семестрі пропонуємо провести оцінювання 2 видів мовленнєвої діяльності (*усний твір, діалог*), результати оцінювання виставити в колонку без дати і врахувати в найближчу тематичну. У II семестрі провести оцінювання таких видів мовленнєвої діяльності, як *усний переказ і читання вголос*. Повторне оцінювання всіх видів мовленнєвої діяльності не проводять.

Зразок заповнення сторінки журналу з української мови подано у методичному листі Міністерства від **21.08.2010 № 1/9-580**. Звертаємо увагу, що додатковий запис щодо теми над датами в журналі не робиться.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань тестового характеру (на їх виконання відводиться 15-20 хвилин уроку) залежно від характеру виучуваного матеріалу. Решта часу контрольного уроку може бути використано на виконання завдань з аудіювання, читання мовчки.

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольної (тестової) роботи з мовної теми. Оцінку за семестр виставляють на основі тематичного оцінювання.

Оцінювання говоріння, читання вголос здійснюється індивідуально шляхом поступового накопичення оцінок для того, щоб кожний учень (учениця) одержав(ла) мінімум одну оцінку за виконання завдань на побудову діалогу, усного переказу й усного твору. Для цих видів робіт не відводять окремого уроку, а оцінки виводять **один раз на рік** і виставляють у колонки без дати.

Кількість фронтальних та індивідуальних видів контрольних робіт з української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання скориговано у програмі з української мови для 5-12 класів (лист Міністерства від 18.05.2009 № 1/9-342).

Фронтальні види контрольних робіт:

Форми контролю	5		6		7		8		9		10		11	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Перевірка мовної теми *	4	4	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
твір	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1	1	–	1	–
Правопис: диктант **	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Аудіювання *	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання мовчки *	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–

* Основною формою перевірки мовної теми, аудіювання і читання мовчки є тестові завдання.

** Основною формою перевірки орфографічної й пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий диктант.

У таблиці зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт, учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість, залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

Викладання української мови у профільних класах **філологічного напрямку (профіль – українська філологія)** спрямоване на вирішення комплексу завдань: формування усвідомленого ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної і культурної цінності, потреби знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя, розвиток інтелектуально-креативних здібностей, прагнення до творчого осягнення вершин української культури й мистецтва слова; готовності до адекватного вибору й отримання професійної гуманітарної (філологічної) освіти; поглиблення знань про мову як багатофункціональну знакову систему й суспільне явище, розуміння основних процесів, що

відбуваються в мові, ознайомлення з мовознавством як наукою і працями провідних вітчизняних лінгвістів тощо; засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування та вдосконалення умінь і навичок спілкування в науково-навчальній, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах, оволодіння різноманітними стратегіями і тактиками ефективної комунікації тощо.

Відповідно оцінювання говоріння у профільних класах *філологічного напрямку (профіль – українська філологія)* здійснюється індивідуально шляхом поступового накопичення оцінок для того, щоб кожний учень (учениця) одержав(ла) мінімум **дві оцінки** за виконання завдань на побудову діалогу, усного переказу та усного твору. Для цих видів робіт не відводять окремих уроків, а оцінки виводять **двічі на рік** і виставляються у колонки без дати.

Фронтальні види контрольних робіт

Форми контролю	10 клас		11 клас	
	I семестр	II семестр	I семестр	II семестр
Перевірка мовної теми *	3	3	3	3
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	1	1	1
Правопис: диктант **	1	1	1	1
Аудіювання *	1	1	1	1
Читання мовчки *	1	–	1	–

Ведення зошитів оцінюється від 1 до 12 балів щомісяця протягом семестру і вважається поточною оцінкою. Під час перевірки зошитів ураховується наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, вміння правильно оформити роботи.

СЛОВНИК

Актуалізація опорних знань – методичний прийом, який використовується в навчальній діяльності на етапі підготовки учнів до свідомого засвоєння нового матеріалу. А.о.з. передбачає максимальну опору на активну розумову діяльність школярів з метою первинного узагальнення відомих понять і нової інформації.

• Основы методики русского языка в 4–8 классах; Пособие для учителя / Под ред. А.В. Текучова и др. – М., 1983. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К., 1962. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Алгоритм – система правил для розв’язування певних навчальних завдань. А. побудований як чітко визначена логічна та послідовна система аналітичних дій і окремих операцій (кроків), мета яких – вибрати правильну відповідь. А. найповніше та найефективніше реалізує методичні принципи роботи з граматичними правилами, сприяє зближенню процесів засвоєння й застосування правил. Виділяють А. розпізнавання, що вживається для визначення специфіки мовних одиниць, та А. розв’язування, за допомогою якого учні вчаться правильно вживати в усному й писемному мовленні граматичні форми.

Наприклад, на уроці ознайомлення з публіцистичним стилем у сьомому класі учням пропонується такий алгоритм для визначення стилю мовлення:

1. Чи є основною функцією стилю діяння, вплив, переконання в правильності висловлених думок?

Так. Ні.

2. Чи вживається у виступах по радіо, телебаченню, в газетах?

Так. Ні.

3. Чи має такі загальні ознаки, як урочистість, переконливість, логічність аргументів, експресивність?

Так. Ні.

4. Чи має такі мовні ознаки, як емоційна, суспільно-політична лексика, газетні штампи?

Так. Ні.

5. Це дає підстави зробити висновок про публіцистичний стиль мовлення.

• Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Аналіз – метод логічного мислення, що полягає в розчленуванні, розкладанні в думці цілого на частини, компоненти, властивості. Це дає змогу виявити структуру, будову об'єкта А., поділити складне явище на простіші елементи, відокремити істотне від неістотного. Метою А. є пізнання частин як елементів складного цілого, встановлення зв'язків між його частинами, виявлення певних закономірностей. Протилежне – синтез.

• Куньч З. Риторичний словник. – К., 1997.

Аналіз мовлення полягає у виявленні особливостей усного та писемного мовлення окремих осіб або груп людей щодо передачі змісту та смислу висловлювання за допомогою мовних засобів різних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного). Окремі елементи А.м. вчителі здійснюють па кожному уроці під час роботи над розвитком мовлення учнів. Обов'язковим є А.м. у процесі підготовки до переказу чужих та складання власних висловлювань (здебільшого на уроках зв'язного мовлення).

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984.

Аналіз мовний (лінгвістичний аналіз) – метод навчання мови, що активно впливає на розвиток мовленнєвої компетенції учнів. А.м. полягає у цілеспрямованій діяльності вчителя й учнів, наслідком якої є виявлення причиново-наслідкових

закономірностей між структурними одиницями тексту. Виділяють такі види А.м.: фонетичний, орфографічний, орфоепічний, лексичний, фразеологічний, морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний, графічний, а також різноманітні їх поєднання. Застосування А.м. потребує дотримання комунікативно-діяльнісного та функціонально-стилістичного підходів до навчання мови.

- Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1986.
- Миронюк Н. П. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: Збірник вправ і завдань. – К., 1993.
- Пентиліук М. І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – № 3.

Аналіз тексту – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових та стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети. Учні аналізують зразкові тексти різних стилів мовлення, власні й чужі тексти з певними мовленнєвими та композиційними недоліками з метою виправлення останніх. А.т. сприяє ефективному розвитку зв'язного мовлення учнів, збагачує їхній активний словник, удосконалює якості мовлення. Виділяють такі основні етапи А.т. на уроках української мови в школі: визначення теми й основної думки, виділення мікротем, визначення засобів зв'язку речень у тексті, стилю, тішу мовлення, аналіз структури тексту, та мовних засобів. У процесі А.т. учні застосовують індуктивний і дедуктивний способи мислення. При цьому аналітична діяльність поєднується із синтетичною. Логічним продовженням аналізу тексту часто постає складання учнями власних текстів різних стилів.

- Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000.
- Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. – К., 1984.
- Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1986.
- Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. – К., 2000.
- Пентиліук М. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – № 3.

Аналіз уроку української мови – порівняння конкретного уроку, проведеного учителем, з теоретичною моделлю уроку, складеною за сучасними вимогами, що відповідають його технології. В А. уроку враховується: визначення типу уроку та його місця в системі уроків з певного розділу, виявлення й оцінка дидактичної, розвивальної та виховної мети; оцінка теми, використаного матеріалу і правильності його застосування; оцінка співвідношення теорії і практики на уроці; відповідність методів і прийомів, засобів навчання цілям уроку і змісту матеріалу; відповідність віковим особливостям учнів і дотримання належного наукового рівня; оцінка ефективності уроку – реалізації його основної ідеї, виконання плану уроку. А. уроку передбачає оцінку роботи учнів, їхньої пізнавальної активності, набутих знань, умінь і навичок, що формують мовну й мовленнєву компетенції.

А. уроку включає і специфічні критерії: забезпечення мовленнєвого середовища, творчий підхід до уроку, елементи новизни тощо.

А. уроку здійснюється керівництвом школи, представниками органів освіти, викладачами педагогічних навчальних закладів під час практики студентів.

• Беляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1982. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х., 1995.

Аналітичні вправи – планомірно організоване повторне виконання дії з метою її засвоєння або удосконалення. А.в. передбачають включення всіх компонентів процесу навчання (усвідомлення змісту, закріплення, узагальнення й автоматизація дії). А.в. сприяють формуванню пошуково-дослідницьких навичок, науково-аналітичного мислення учнів.

• Основы методики русского языка в 4–8 классах: Пособие для учителя / Под ред. А.В. Текучова и др. – М., 1983. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика викладання української мови в середній школі / За ред.

С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К., 1962. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Аналітичне читання – педагогічне спрямоване читання тексту з елементами різнобічного розбору, аналізу, результатом якого є повне розуміння учнями прочитаного. А.ч. передбачає оволодіння кількома рівнями читання: правильне сприйняття окремих фактів, подій; усвідомлення зв'язків між фактами, розуміння того, як з окремих деталей складається ціла картина; уміння розрізнити головне й другорядне; розуміння думки автора, власна оцінка подій, дійових осіб; усвідомлення переваг чи недоліків твору, вміння відчувати красу мови.

А.ч. впливає на інтелектуально-емоційну сферу розвитку учнів.

• Гудзик І. П. Розвиток навички читання. Методичні рекомендації. – К., 1993.

Аналогія в навчанні української мови – один із аналітичних методів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів під час вивчення української мови, який полягає в установленні схожості між явищами, предметами, поняттями. Переважно використовується під час пояснення нового матеріалу з опорою на часткову схожість відомих понять шляхом порівняння

Порівняння допомагає засвоїти нові поняття на основі відомих (відмінювання порядкових числівників за аналогією з відмінюванням прикметників, ознаки безособових дієслів на основі особових). Під час вивчення граматичних явищ української мови проводиться порівняння з аналогічними явищами російської, англійської чи іншої мови (система частин мови, система відмінювання й дієвідмінювання, синтаксична система тощо).

• Основы методики русского языка в 4–8 классах: Пособие для учителя / Под ред. А.В. Текучова и др. – М., 1983. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика викладання української мови в середній школі / За ред.

С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К., 1962. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Аспекти навчання мови – погляд, з якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; перспектива, в якій вони виступають. Це підходи, спрямування, що визначають закономірності, методи, прийоми, засоби навчання. А.н.м. є традиційні-лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний та естетичний і нові – народознавчий (українознавчий), етнопедагогічний. культурологічний. Перераховані аспекти підпорядковуються найголовнішому – комунікативному. Цей аспект передбачає формування комунікативно-мовленнєвих умінь, тобто умінь говорити, слухати і сприймати, читати і писати – спілкування в різних ситуаціях, використовуючи виражальні засоби мови для побудови висловлювань різних типів і стилів мовлення, в усній і писемній, діалогічній (полілогічній) і монологічній формах.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Пентилюк М. І. Основні аспекти навчання рідної мови // Початкова школа. – 1997. – № 4. • Шелехова Г. Т. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів // Дивослово. – 1994. – № 1.

Аудіовізуальний метод – спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на оволодіння учнями знань, умінь і навичок через зорово-слухове пізнання дійсності. Дидактичними засобами аудіовізуальності є ілюстрації, картини, моделі, таблиці, схеми. Поряд з традиційно відпрацьованими ТЗН звукового та зорового сприйняття (магнітофон, програвач, кодоскоп тощо) у практиці сучасної школи використовують аудіовізуальні ТЗН.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Аудіювання – розуміння сприйнятого на слух мовлення. Мета А. полягає в осмисленні почутого мовленнєвого повідомлення. У вітчизняній лінгводидактиці аудіювання разом із читанням розглядається як складова усного спілкування.

Сформовані уміння слухати сприяють установленню контактів між людьми, в умінні слухати виявляється вихованість, толерантність співрозмовника.

• Беркли-Аллен Т. Забытое искусство слушать. – СПб., 1994. • Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации. – М., 1997.

Бесіда – метод навчання, при якому вчитель, спираючись на наявні в учнів знання і досвід, з'ясовує, пояснює, розповідає, узагальнює, ставить питання, організовує роботу з підручником, інструктує, контролює виконання завдань з метою ефективнішого засвоєння нових знань чи повторення і перевірити навчального матеріалу.

За новою класифікацією методів навчання мови (за способом взаємодії вчителя й учнів та рівнем пізнавальної діяльності) Б. відносять до інформаційно-рецептивних методів.

• Основы методики русского языка в 4–8 классах: Пособие для учителя / Под ред. А.В. Текунова и др. – М., 1983. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К., 1962. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000.

Бібліографія – галузь науково-практичної діяльності, що має своїм завданням інформувати про перелік творів друку (чи інших документів) з метою впливу на використання їх в інтелектуальній діяльності. Облік літератури в Україні здійснюється в Книжковій палаті України імені Івана Федорова. Б. методичної літератури має межі вивчення, анотування, класифікацію книг і статей з лінгводидактики, складання тематичних списків літератури, вказівок до пошуку літературних джерел тощо.

Б. є обов'язковим елементом текстів рефератів, доповідей, курсових та дипломних робіт, дисертацій.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
- Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1974.

Блокове навчання. Вивчення мовного матеріалу блоками забезпечує потрібну якість знань, їх системність. Завдяки «стисненню» програмового матеріалу заявляється можливість планувати систему різнотипних уроків в межах конкретного розділу курсу з урахуванням тісного зв'язку в організації занять із розвитку зв'язного мовлення.

Вивільнення навчального часу дозволяє урізноманітнювати завдання і підвищувати якість навчання.

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.
- Програми для середньої загальноосвітньої школи: Рідна мова 5–11 класи. – К., 2001.

Вечір української мови – вид позакласної роботи, вечірнє публічне зібрання з літературною, музично-вокальною програмою, присвячене якійсь події, пам'ятній даті, засіб організації дозвілля учнів. В.у.м. сприяє всебічному розвитку дітей, підлітків, розширює їхній кругозір, стимулює самостійність думки, прагнення до знань з мови. Тематика вечорів може бути найрізноманітніша: «Барви рідної мови», «Диво калинове», «Як парость виноградної лози, плекайте мову» тощо.

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Вибір методу, прийому, вправи – уміння, необхідне вчителю-словеснику у практичній діяльності. Визначається кількома критеріями:

- специфікою та ступенем складності навчальної інформації;
- навчально-виховними цілями уроку;
- індивідуальними особливостями учнів, їхніми запитам.
- інтересами;
- віковими особливостями учнів;
- особливостями мовного середовища, оточення, в якому живуть і навчаються школярі.

Вибір методу, прийому, вправи не є довільним, бо залежить від багатьох об'єктивних чинників. Вибираючи метод, прийом чи вправу, необхідно чітко з'ясувати їх головну мету, конкретні завдання, які розв'язуватимуться на уроці. Потім уточнити коло найбільш ефективних методів, прийомів чи вправ для досягнення мети й, враховуючи основні причини, що зумовлюють їх вибір, зосередити увагу на окремих з них.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в середній школі.* – К., 1987.
• Плиско К. М. *Принципи, методи і форми навчання української мови.* – Х., 1995. • Біляєв О. М. *Сучасний урок української мови.* – К., 1981.

Вибірковий диктант – вид слухового або зорового диктанту, що на відміну від інших видів диктантів передбачає запис тільки тих слів, словосполучень, речень, у яких є орфограми (або граматичні форми) на виучуване правило.

Цей вид диктанту має особливо важливе значення для закріплення орфографічних навичок.

Основна мета В.д. – навчити школярів працювати активно, зосереджено, самостійно виконувати відповідні завдання.

Проводити його можна на всіх етапах уроку. Це економний вид роботи: за короткий час учні мають можливість записати велику кількість слів, словосполучень на відповідне правило.

• *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. Пентилюк М. І.* – К., 2000. • Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. *Методика викладання української мови в середній школі.* – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі.* – К., 1987. • Горбачук В. Т. *Види диктантів і методика їх проведення.* – К., 1987.

Вибірковий переказ – вид переказу, що передбачає переказ одного-двох порушених у тексті питань або переказування певного уривка, епізоду.

Доцільно використовувати цей вид переказу під час вивчення таких розділів, як «Лексика», «Стилістика», «Граматика», «Орфографія й пунктуація», частково «Фонетика».

В. п. дозволяє продовжити роботу над формуванням умінь і навичок учнів збирати й систематизувати матеріал, розкривати тему, реалізовувати основну думку висловлювання.

• Л. Мацько, С. Караман, О. Караман. Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник). – К., 1998. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Види діалогів. Розрізняють за стильовими різновидами: побутовий, навчальний, художній, діловий. За змістом діалоги можуть бути запитально-відповідні, розповідні, полемічного характеру (діалог-суперечка, дискусія, диспут) тощо. Зміст і структура діалогу зумовлена низкою мовленнєвих чинників: темою і метою діалогу, умовами, обставинами спілкування, суб'єктивними якостями мовців (віком, темпераментом, ерудицією, інтересами, культурою поведінки і ступенем знайомства).

• Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988. • Ляшкевич А. І. Навчання діалогічного мовлення учнів загальноосвітньої школи // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 7. – С. 9–12.

Види мовленнєвої діяльності – залежно від спрямованості мовленнєвої дії на сприйняття або породження висловлювання диференціюються види мовленнєвої діяльності на *рецептивні й продуктивні*. До *продуктивних* належать *говоріння й письмо*, бо за їхньою допомогою людина здійснює повідомлення, а до *рецептивних* – *аудіювання й читання*, оскільки вони забезпечують прийом і подальшу переробку інформації.

• Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации. – М., 1997. • Иваницкая Г. М. Уроки развития связной речи. – К., 1990. • Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской. – М., 1998.

Види монологів. У науковій літературі відсутня єдина класифікація монологу, бо види монологічного мовлення різні й

залежать від професійно-службових розташувань і типів суспільних взаємодій:

– **за мотивацією мовленнєвої діяльності** виділяють такі В.м. *агітаційний* (основна форма ораторської мови), *повідомлювальний* (спосіб організації навчаючої мови), *драматичний* (у ньому інформація передається не лише словами, а й за допомогою невербальних засобів спілкування – міміки, жестів, виразів обличчя), *ліричний* (спосіб передачі переживань, емоцій);

– **за ступенем їх підготовленості: попередньо фіксований** (співвідносний з писемними й усними жанрами – стаття, монографія, дисертація, рецензія, доповідь, лекція, повідомлення, виступ і т. ін.); *імпровізований* (співвідносний з усними жанрами – дискусія, полеміка):

– **за стильовою належністю: публіцистичний** (з функціональними різновидами власне публіцистичним, судовим, дискусійно-діловим і церемоніальним), *науковий* (з різновидами власне науковим, навчальним і популяризаційним), інструкційний, інформативний та розповідний);

– **на основі ситуативних і генетичних ознак: безпосередньо-контактний і посередньо-контактний та імпровізований і попередньо фіксований;**

– **залежно від комунікативної функції діалогу: розповідь, опис і роздум.**

• Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. • Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 2001. • Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К, 1987. • Практикум по розвитку речи / Под ред. Г.Г. Городиловой, А.Г. Хмары. – Л., 1988. • Пентилюк М. І. Культура і стилістика. – К., 1994. • Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови; Підручник. – К, 1992. • Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Визначення – коротко висловлена думка про певний об'єкт, яка дає змогу відрізнити, відшукати, будувати його. формулювати значення новостворюваного або уточнювати значення наявного в науці, зокрема в лінгвістиці чи лінгводидактиці, терміна. В. дає

змогу виділити мовознавчі й методичні поняття за їх специфічними характеристиками. Особливу увагу слід приділяти розвитку в учнів умінь самостійно формулювати В., а не механічно їх запам'ятовувати. Те саме, що й *дефініція*.

- Куньч З. Риторичний словник. – К., 1997.

Винятки з правил – все те, що не підходить до загального правила, що виходить за межі основної системи мови. В. засвоюються шляхом заучування, але обов'язково з осмисленням. В. становлять значну частину курсу рідної мови: це зміни приголосних при їх збігу, подвоєння приголосних у словах іншомовного походження, деякі винятки у відмінюванні іменників, у визначенні дієвідміни дієслів та ін.

- Зубков М. Сучасний український правопис. Комплексний довідник. – Х., 2001.
- Словник труднощів української мови / За ред. С. Єрмоленко. – К., 1989.

Виразність мовлення – комунікативна якість писемного чи усного мовлення. Полягає в доборі мовленнєвих одиниць (слів, речень), що найточніше, оригінальне, переконливо передають думку висловлювання, привертають увагу читачів або слухачів, впливають на їхні емоції та почуття. В основі В.м. лежить деяка незвичність, новизна, своєрідність. До мовних засобів виразності належать насамперед образотворчі. Виразальні засоби можуть бути образними й необразними, що залежить від стилю мовлення. В.м. досягається за таких умов: самостійність мислення, добре знання мови, інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише, розвинуте чуття мови. В.м. усного розвивається за рахунок виразного читання. Ця якість мовлення характеризується з погляду співвіднесення понять *мовлення-свідомість*

- Пентиліук М. І. Культура мови та стилістика. – К., 1994.
- Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М., 1998.

Висловлювання – акт комунікації, що характеризується розумовою цілісністю й може сприйматися читачем або слухачем. Виділяють В. розгорнуті та згорнуті, еліптичні, ситуативні. Робота

над В. у школі проводиться у всіх класах у формі складання речення, відповіді на питання вчителя, розгорнутої відповіді з теми уроку, доповіді, твору тощо.

• Пентилюк М. І. Культура мови та стилістика. – К., 1994. • Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М., 1998.

Висновки – частина усного або письмового тексту, сформульована в його кінці й містить підсумки викладеного, узагальнюючу оцінку того, про що говорилося або писалось. В. є важливою структурною частиною усних виступів, писемних творів учнів, що свідчать про глибину розуміння висвітлюваного питання, про можливість перспективи розвитку думок. Учні вчаться робити правильні В. в результаті систематичної, цілеспрямованої, методично обґрунтованої роботи над зв'язним мовленням.

• Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. • Куньч З. Риторичний словник. – К., 1997.

Виступ – усне монологічне висловлювання (виголошення промови, заяви, інформації тощо). Виділяють такі види В.: *критичні* (на класних годинах); *дискусійні* (на диспутах, дискусіях); *агітаційні* (запрошення взяти участь у змаганнях, заходах); *репродуктивні* (усні відповіді на уроці); *вітальні* (на урочистих зборах); *підготовлені й імпровізовані*.

Чинною програмою пропонується впровадження виступів на зборах, семінарах (підготовлені і заздалегідь не підготовлені), під час дискусій.

Готуючи виступ, слід дбати про актуальність його тематики, оригінальність, емоційність, виразність.

• П.І. Білоусенко та ін. Учність висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К., 1990. • Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителя. – К., 1984. • Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974. • Стельмахович М. Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4–8 класах. – К., 1976. • Сагач Г. М. Риторика. – К., 2000.

Відеоматеріали з мови – матеріал, записаний на магнітну відеоплівку, один з видів екранно-звукових засобів навчання. В.з.м. мають такі жанрові форми: відеофільми та відеофрагменти. Відеофрагменти коротші за відеофільми (тривалість демонстрації фрагмента – 4–5 хв.). Для В.з.м. використовується готовий екранний матеріал (кінострічки, телепередачі тощо) або спеціально знятий за допомогою відеокамери. Цей матеріал відбирається, доповнюється методичними коментарями, запитаннями й завданнями. Особливості В.з.м. полягають у тому, що вони дають змогу спостерігати за мовленнєвою поведінкою, аналізувати зразки усних текстів різних стилів мовлення. Для колективного аналізу й самоаналізу використовують В.з.м. за участю учнів того класу, де проводиться урок або позакласний захід.

- Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М., 1998.

Вікторина – пізнавальна гра, що складається із запитань та відповідей на різні лінгвістичні теми. Учні відповідають на запитання в усній або писемній формі. В. дає змогу повторити, узагальнити, систематизувати відповідні знання з мови, удосконалити уміння й навички. В. може бути структурним елементом уроків різних типів, а також нетрадиційною формою проведення всього уроку В. часто використовується в позакласній роботі.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Вільний диктант – вид диктанту, подібного до переказу.

Його завдання – навчити школярів правильно виділяти в тексті основну думку, ділити текст на частини тощо. Методика проведення В.д. така: учитель читає весь текст. Один з учнів переказує зміст. Після цього учні ділять текст на частини й добирають заголовок до кожної з них. Потім учитель читає текст за частинами, а учні записують його так, як запам'ятали.

Під час розбору диктанту учитель аналізує змістові, правописні й мовленнєві помилки.

• Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення. – К., 1989. • Плиско К. Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній школі. – Х., 1998.

Вправи – повторюване виконання дій з метою засвоєння знань і вироблення мовних та мовленнєвих умінь і навичок. Це невід’ємна складова частина навчання мови В. класифікуються за різними ознаками, наприклад: *за місцем проведення* (класні, домашні), *за тематикою* (фонетичні, орфоепічні, лексичні, фразеологічні, граматичні, стилістичні та різноманітні їх варіанти й комбінації – граматико-орфографічні, граматико-стилістичні тощо), *за дидактичною метою* (підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні, контрольні), за ступенем пізнавальної активності учнів (рецептивні, репродуктивні), *за критерієм комунікативності* (умовно-комунікативні, некомунікативні, комунікативні), *за формою мовлення* (усні, письмові). Розрізняють загальну систему вправ для навчання мови та системи вправ для оволодіння окремими мовними та мовленнєвими уміннями й навичками, серед яких – окремі підсистеми В. та групи В. Існує поняття комплекс вправ щодо конкретного мовного або мовленнєвого матеріалу (комплекс вправ на засвоєння орфоепії, відмінювання іменників, уживання слів залежно від стилю мовлення тощо). В. можуть бути у вигляді тестів, алгоритмів, виконуватися на комп’ютері, у зошитах з текстовою основою.

• Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000. • Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К., 1999.

Вступ – частина усного або письмового тексту, розташована на його початку, в якій стисло викладаються зауваження щодо подальшого змісту. В. має на меті привернути увагу слухачів або читачів, активізувати їхні думки й почуття, викликати бажання слухати або читати,

- Куньч З. Риторичний словник. – К., 1997.

Газета лінгвістична – друковане або рукописне видання з певною періодичністю виходу(щотижня, щомісяця), розраховане на учнів різного віку. Г.л. може бути присвячена одній або кільком темам, мати постійну або змінну назви, здебільшого випускається членами лінгвістичного гуртка. Див. літ. до статті **Вечір з української мови**.

Гігієна читання – це сукупність вимог, дотримання дозволяє у процесі навчання читання зберегти нормальну життєдіяльність організму учнів, їхнє здоров'я. Основні вимоги до Г.ч.: правильна посада за партою, положення книги повинно бути рівним, під час читання вголос треба чітко та ясно вимовляти слова, чергувати читання з іншими видами мовленнєвої діяльності,

- Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988.

Говоріння – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, у результаті якого людина висловлює власні думки або ретранслює чужі в усній формі.

Г. забезпечує усне спілкування в діалогічній формі (паралельно з аудіюванням) і в монологічній формі. Воно спрямоване до однієї або багатьох осіб. Як і будь-яка інша діяльність, акт говоріння передбачає певну мету, мотив, в основі якого завжди лежить потреба; предмет – думки мовця; продукт – висловлювання (діалог або монолог); результат, виражений у вербальній або невербальній реакції на висловлювання.

- Беркли-Аллен Т. Забытое искусство слушать. – СПб., 1994.
- Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации. – М., 1997.

Грамматика шкільна – наукова система курсу української мови в школі, у якій представлені всі основні ланки граматичної будови мови (словозміни, словосполучення, речення). Г.ш. базується на здатності слів змінюватися і сполучатися у словосполучення й речення за певними законами. У шкільному курсі мови вивчають два розділи граматики: морфологію і

синтаксис. Г. вивчається в тісній єдності з орфографією і розвитком мовлення.

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.
- Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988.

Граматико-орфографічні вправи застосовуються для перевірки засвоєння учнями правил передачі на письмі звуків мови та закономірностей формотворення й структури словосполучень та речень. Див. літ. до статті **Вправи**.

Граматична стилістика – розділ стилістики, що вивчає додаткові стилістичні значення граматичних одиниць, їх функціонування в різних сферах спілкування, доцільність, ефективність використання граматичних засобів мови в кожному стилі.

Г.с. оперує поняттями «варіанти», «паралельні форми», «граматичні синоніми».

У шкільному курсі Г.с. розглядається у зв'язку з вивченням морфології і синтаксису, що передбачає засвоєння стилістичних функцій граматичних одиниць і формування умінь користуватися ними в текстах різних стилів.

- Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
- Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови і стилістика. – К., 1987.
- Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994.
- Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 8–9 класах. – К., 1987.
- Мельничайко В. Я. Робота з граматичними синонімами на уроках української мови. – К., 1975.

Граматичний розбір – специфічний прийом вивчення граматики, який сприяє засвоєнню й систематизації основних ознак морфологічних і синтаксичних одиниць. Г.р. розвиває логічне мислення учнів. У шкільній практиці розрізняють такі види Г.р.: морфологічний і синтаксичний (за змістом), усний і писемний (за способом).

- Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.
- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Граматичні ігри – методичні прийоми, що забезпечують зацікавленість учнів у навчанні. Використовуються на уроках різного типу, а також у позакласній роботі. Ігри у процесі навчання можуть бути не тільки граматичними, але й мовними: анаграми, чайнворди, ребуси, загадки тощо.

• Олійник І. С. та ін. *Методика викладання української мови в середній школі.* – К., 1989. • *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук.* – К., 2000.

Граматичні помилки – помилки, допущені учнями в усному й писемному мовленні, пов'язані з неправильним використанням словозміни та словосполучень. До Г.п. відносять: неправильне вживання різних частин мови: невміння користуватися синонімічними формами іменників, прикметників; використання форм, що за межами речення; порушення зв'язку слів у реченні; неправильне вживання сполучників, порушення порядку слів тощо.

• Олійник І. С. та ін. *Методика викладання української мови в середній школі.* – К., 1989. • *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук.* – К., 2000.

Грамотність – певний рівень знання рідної мови і рівень засвоєння правописних умінь і навичок учнів, показник загальної організації навчально-виховного процесу в освітньому закладі.

Визначають також Г. з різних галузей культурного розвитку суспільства: музична, політична, технічна тощо.

• Гончаренко С. *Український педагогічний словник.* – К., 1997.

Грубі помилки – помилки, що виходять за межі найпростіших правил вимови, написання слів, словосполучень і речень, правил слововживання та сполучуваності слів з урахуванням стилю мовлення. Г.п. враховуються під час оцінювання класних і домашніх вправ, диктантів, різноманітних творчих робіт.

• Біляєв О. М. *Причини орфографічних помилок і заходи до попередження неуспішності учнів у письмі // Українська мова і*

література в школі. – 1967. – № 6. • Пентилюк М. І. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 2.

Дванадцятибальна система оцінювання передбачає визначення успішності учнів за рівнями, що співвідносять з певними балами: початковий (1–3 бали), середній (4–6 балів), достатній (7–9 балів) і високий (10–12 балів). Оцінювання здійснюється таким чином: за пропоновану учителем роботу учень може одержати від одного балу (початковий рівень) до 12 балів (високий рівень). Якщо учень з певних причин не виконав роботу, він мусить пройти відповідну перевірку додатково, щоб отримати певний бал.

• Програми для середньої загальноосвітньої школи: Рідна мова 5–11 класи. – К., 2001. • Програми для середньої загальноосвітньої школи: Українська мова 5–11 класи. – К., 2001.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в державних установах, адміністративних органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, культури, науки, у сфері зв'язку та інформатики. Державною мовою буває переважно мова корінного населення країни. Одним із найвищих виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, який законодавче забезпечує її вживання в усіх сферах суспільного життя. Закон УРСР «Про мови в українській РСР» (1989 р.) визначив українську мову як державну. Остаточо статус державності української мови гарантований Конституцією України (1996 р.), де, зокрема, зафіксовано: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування у всіх сферах суспільного життя на всій території України» (стаття 10).

• Конституція України. – К., 1996. • Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. • Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.

Дидактика – частина педагогіки, що розробляє теорію навчання й виховання в процесі навчання. Д. обґрунтовує зміст

освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителя.* – К., 1987. • Гончаренко С. *Український педагогічний словник.* – К., 1997.

Дидактичний матеріал з української мови – 1. Вид навчального матеріалу (звуки, що виділяються в потоці мовлення й розглядаються як фонетичні одиниці мови, окремі слова, словосполучення, речення, тексти), що використовується з певною метою, наприклад, для ілюстрації функції мовних одиниць у мовленні, для мовного розбору, навчання орфографії й пунктуації та ін. Крім того, дидактичним матеріалом у лінгводидактиці називають завдання, переважно індивідуального, диференційованого характеру, що пропонуються учням для виконання: картки з вправами, питаннями й завданнями різного характеру, картки з текстом для лінгвістичного аналізу й коментування, для трансформації тексту, ілюстрації й репродукції, картки для бесід і творів тощо. Учитель добирає матеріал за темами курсу, наприклад: Д.м. до теми «Іменник», «Прикметник». Іноді цей матеріал може тематично об'єднуватися. Наприклад: «Українські мовознавці», «Духовний пантеон України» тощо.

2. Вид методичного посібника (навчального посібника) для вчителя, що пропонує ряд завдань для певного класу або з відповідного розділу. Наприклад: Мельничайко В. Я., Мельничайко О. І. *Українська мова. Дидактичний матеріал для 6 класу.* – Тернопіль, 1997.

• Крупа М. *Український менталітет і дидактичні матеріали в шкільних підручниках* // Дивослово. – 1996. – № 2. – С. 54–55. • Неліна Т. П. *Невмируща краса (Дидактичний матеріал про українське декоративно-прикладне мистецтво)* // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 3.

Дидактичні ігри – ігри, ігрові ситуації, що використовують у навчально-виховному процесі з метою розвитку інтелекту, пізнавальної активності, творчого мислення учнів, спонукають їх до самостійного пошуку наукової інформації. Д. і. інтенсифікують

формування загальнонавчальних знань, умінь і навичок, розвивають спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, сенсорні орієнтації дітей. Д. і. реалізують вимоги розвивального навчання (формують навички спостережливості й аналізу мовних явищ).

Розрізняють такі Д.і.:

а) у вигляді ігор-задач, ігор-загадок (ребуси, шаради, кросворди, чайнворди тощо):

б) запитань-завдань для тематичних групових опитувань з елементами змагання («Що? Де? Коли?», «КВК», «Ерудити» і т. ін.);

в) створення ситуацій за типом «знайди вихід» для організації колективної творчої роботи;

г) ігри-казки (частіше для дошкільників і школярів молодшого шкільного віку) з елементами спостереження, уяви, рахування і т. ін.

Систематичне використання вчителем Д. і. забезпечує розширення світогляду, збагачення словникового запасу учнів, формує стійку зацікавленість навчальними дисциплінами, самостійність, відповідальність за результати своєї роботи.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Денисенко О. І., Довга Т. Я., Ночвінова О. В. Дидактичні матеріали для організації мовних ігор на народознавчому матеріалі. – К., 1996. • Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови. – К., 1987.

Диктант – прийом організації навчальної діяльності на уроці, в основі якого лежить адекватне писемне відтворення сприйнятого на слух тексту або окремих його елементів. Виділяють такі види Д.: *залежно від мети*: навчальні або контрольні; *від способу відтворення*: текстуальні, вибіркові, вільні, творчі, диктанти-переклади; *від методики проведення*: попереджувальні, пояснювальні, коментовані, «перевіряю себе»; *за особливостями сприйняття тексту*: слухові і зоро-слухові; *за особливостями мовного матеріалу*: словникові, з окремих словосполучень і речень, текстові; *за джерелом сприйняття тексту*: з уст учителя, за магнітофонним записом, самодиктант.

• Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення:

Посібник для вчителя. – К., 1989. • Плиско К. Теоретична методика навчання української мови в середній школі. – Х., 2001.

Динамічні таблиці – рухомі таблиці, що дають можливість учителеві унаочнити лінгвістичні процеси, зміни в системі мовних явищ, сконцентрувати увагу учнів на найважливіших властивостях матеріалу.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Диференційоване навчання мови виявляється у варіантності змісту навчання, використанні різних за ступенем складності та мотиваційним спрямуванням завдань, застосуванні групової, парної форм роботи. Д.н.м. сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, удосконаленню їхньої комунікативної компетенції.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Діалог – вид усного мовлення; результат взаємного (колективного) мовленнєвого процесу, ланцюг відносно коротких словесних акцій і реакцій; мовленнєвий акт, у якому говоріння і слухання - нерозривно пов'язані види мовленнєвої діяльності. Кожен учасник Д. може виступати або в ролі мовця, або в ролі слухача. Важливу роль у Д. відіграють невербальні засоби спілкування.

Основні ознаки Д.: цілеспрямованість, двосторонність, єдність породження і сприйняття мовлення, емоційність.

Розвиток діалогічного мовлення у школі відбувається здебільшого під час бесід, опитування, рольових ігор, у старших класах – обговорень, диспутів тощо.

• Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. • Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Ділове мовлення – мовлення, усне й писемне, що обслуговує та регулює професійні стосунки.

Учні знайомляться з призначенням, сферою вживання, формою ділових паперів. За умови систематичної роботи школярі оволодівають офіційно-діловим стилем.

- Білоусенко П. І. та ін. Учїться висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К., 1990.
- Пентилюк М. І. Культура мови і стилїстика. – К., 1994.

Дїлові папери, або документи – види текстів офіційно-дїлового стилю, що містять інформацію про факти, події, явища дійсності та діяльності людини. Д.п. мають відповідну форму, стандарт, що полегшує ведення документації, дїлового листування. Кожен документ складається з окремих елементів, які називаються *реквізитами*. Сукупність розміщених у встановленій послїдовності реквізитів називається його *формуляром*.

З метою якнайповнішого ознайомлення учнів з поняттями *спїлкування, мовлення, стилї мовлення, ситуативна закрїпленість, культура дїлового спїлкування* чинною програмою передбачене написання таких документів, як *лист, адреса, план роботи, оголошення, розписка, протокол, заява, автобіографія, доручення* та ін. Це допоможе школярам усвідомити загальні вимоги до мови документа, правила оформлення деяких видів документів, сформувані стїкї вмїння комунікативне доречного вибору слова, граматичної форми і т. ін.; засвоїти критерії оцїнки дїлових паперів – доцїльнїсть, нормативнїсть, традицїйнїсть використання тих чи інших мовних засобів.

- Коваль А. П. Культура дїлового мовлення, – К., 1982.
- Пентилюк М. І. Культура мови і стилїстика. – К., 1994.
- Універсальний довідник-практикум з дїлових паперів / Укл. С.П. Бибик, І.Л. Михно та ін. – К., 1996.

Довідник з української мови – універсальний посїбник, у якому в доступній формї викладено основні теоретичні відомостї з курсу української мови. Як правило, довідник має такі роздїли: *Загальні відомостї про мову, Фонетика, Графіка, Орфоепія, Лексика, Фразеологія, Словотворення, Морфемїка, Морфологія, Синтаксис, Стилїстика*. Також у довіднику можуть бути вміщені вправи та завдання, словник лїнгвістичних термїнів, схеми лїнгвістичного аналізу та ін.

Довідник повинен ураховувати останні зміни й доповнення українського правопису й бути незамінним помічником школярам,

слухачам підготовчих курсів, абітурієнтам, студентам, викладачам.

• Бурячок А. та ін. Довідника українського правопису. – К., 1984. • Головащук С. Словник-довідник із правопису та слововживання. – К., 1989. • Шевченко Л. та ін. Сучасна українська мова. Довідник. – К., 1996. • Ющук І. Практичний довідник з української мови. – К., 2000.

Документація шкільна – ділові папери, комплект текстової інформації, відомостей, письмово оформлених у зведеному порядку, що регламентують діяльність навчального закладу.

Д.ш. виконує офіційну, ділову й оперативну функції; є писемним зразком довідкового характеру, який узагальнюється у формах шкільного обліку і звітності.

У практичній діяльності шкіл використовуються текстові документи, інформація яких фіксується рукописним (алфавітна книга обліку учнів, книга внутрішкільного обліку, протоколи педагогічних рад), машинописним чи друкарським (план роботи школи на навчальний рік, перспективні плани, статут навчального закладу, правила внутрішкільного розпорядку і т. ін.) способом. Кількість обов'язкових документів визначається наказом Міністерства освіти і науки України.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Інформаційний збірник наказів Міністерства освіти і науки України № 17. • Шевчук С. В. Українське ділове мовлення. – К., 1997.

Домашнє завдання – складова частина процесу навчання; вид самостійної діяльності учнів, спрямований на закріплення знань, удосконалення умінь і навичок, отриманих на уроці.

Обсяг Д. з. повинен бути не більше, ніж 2/3 від класної роботи. Д.з. повинно бути доступним, мати диференційований характер, сприяти свідомому засвоєнню учнями знань, умінь і навичок, містити елемент новизни.

Види Д.з: повторення теоретичного матеріалу, добір прикладів до вивченої лінгвістичної теорії, застосування правил, складання таблиць, схем, робота із словником, творчі, пошукові, дослідницькі завдання тощо.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • **Форми навчання в школі: Кн. для вчителя** / Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; За ред. Ю.І. Мальованого. – К., 1992.

Досвід педагогічний – комплекс знань, умінь і навичок, здобутих на основі й у процесі власної педагогічної діяльності, форма засвоєння раціональних здобутків педагогічної спадщини. Передовий педагогічний досвід є важливим джерелом збагачення практики навчання й виховання, імпульсом до розвитку педагогічної думки, об'єктивним критерієм істинності вироблених педагогічною практикою теоретичних положень, принципів, технологій, форм, методів навчання й виховання школярів.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Дослідницькі завдання – завдання, що передбачають залучення учнів до самостійних власних спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, доходять певних висновків, пізнають закономірності тощо.

Така робота здебільшого здійснюється в старших класах з поглибленим вивченням предмета. Наприклад, під час вивчення теми "Неологізми": простежте за мовленням дітей, запишіть кілька дитячих неологізмів. Поміркуйте, як тенденція до аналогії призводить до утворення таких слів.

Д.з. мотивують вивчення лінгвістичної теорії, вносять елемент новизни на уроках української мови, сприяють вихованню в учнів активності, ініціативності, розвивають їхнє мислення, креативні здібності.

Д.з. передбачають роботу з лексикографічними та іншими довідковими виданнями. А також безпосередньо з текстами, коли учні досліджують семантику, стилістичну роль певного мовного явища.

• Дорошенко О. Елементи дослідницької роботи учнів з мови // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 4. – С. 20–22. • Сікорська З. С., Шевцова В. О., Горошкіна О. М. Практикум з української мови: Система навчальних вправ і завдань для класів з

поглибленим вивченням української мови (10–11 класи). – Луганськ, 2000.

Евристична бесіда – метод (прийом) навчання, коли в процесі взаємодії вчитель і учні ставлять запитання з виучуваної теми, обмінюються думками, завдяки чому роблять певні висновки й узагальнення. Готуючись до уроку, вчителеві необхідно глибоко продумати систему запитань для Е.б., передбачити відповіді на них (неточні й помилкові) та визначити, кому з учнів вони будуть поставлені.

- Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981.
- Данилов М. А., Есипов Б. П. Дидактика. – М., 1957.

Єдиний шкільний режим грамотного письма й культури мовлення – сукупність педагогічних вимог, що ставляться до усного й писемного мовлення учнів та вчителів. Ці вимоги стосуються спілкування учнів і вчителів на уроках і в позаурочний час, а також ведення зошитів, виконання письмових робіт і шкільної документації.

Є. шк. р. спрямований на забезпечення у школі мовленнєвої культури. Відповідно до Є.шк.р. необхідно уникати змішування слів і форм української та інших мов, запобігати лексичним, граматичним та правописним помилкам, грамотно оформляти стінгазети, класні журнали тощо. Виконання вимог щодо правильного усного й письмового мовлення учнів і вчителів має бути предметом постійної уваги методоб'єднання вчителів-словесників.

Дотримання вимог Є.шк.р. сприяє підвищенню рівня грамотності й культури мовлення учнів.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
- Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Єдність теорії і практики у навчанні мови – загально-дидактичний принцип, що передбачає встановлення правильного співвідношення теорії з практикою під час навчання мови, добір тренувальних вправ і завдань, які даватимуть можливість закріплювати набуті учнями знання й формувати необхідні уміння й навички. Практична сформованість процесу навчання

української мови передбачає правильне співвіднесення теорії й практики на уроці.

• Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект. – Х., 1995.

Жанри творчих робіт – система творчих робіт, передбачених шкільною програмою. У сучасній лінгводидактиці намітилося два підходи до визначення жанрів творчих робіт: 1) за стильовим принципом і 2) за типами мовлення. Обидва підходи переплітаються й органічно пов'язані між собою.

Співвідношення Ж.т.р. зі стилями мовлення виявляється в тому, що творча робота обов'язково виконується в одному стилі – науковому, художньому, публіцистичному і діловому. Публіцистичному стилю відповідають такі жанри – замітка, нарис, інтерв'ю, репортаж, стаття в газету; художньому стилю відповідають розповіді й описи різних видів: розповіді про випадок з життя, описи тощо, а в переказах – уривки з художніх творів. Складання інсценівки чи кіносценарію теж належить до художнього стилю.

У діловому стилі пишуться: характеристика, протокол, автобіографія, оголошення та ін. Науковий стиль представлений переказами уривків наукових статей і книг, доповідями й рефератами, записами спостережень, веденням щоденників природи тощо, складанням міркувань на лінгвістичні теми та ін.

Деякі жанри можуть належати до різних стилів мовлення: нарис може бути в художньому й публіцистичному стилях, опис природи, предмета – в художньому й науковому стилях.

Другий підхід до класифікації жанрів творчих робіт пов'язаний з типами мовлення – розповіддю, описом, роздумом (міркуванням). Шкільна програма передбачає творчі роботи різних типів і стилів мовлення, що забезпечує їх жанрову різноманітність.

Ця різноманітність виражається і в композиційних, логічних і мовних особливостях, виявляє різний зміст і вимагає різних способів підготовки учнів до переказів і творів, ділових паперів і

газетних жанрів, що становить основи методики роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., – 2000. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. Методика вивчення української мови. – К., 1987. • Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981. • Шелехова Г. Т. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 26–29.

Завдання методики навчання української мови як науки діляться на фундаментальні і прикладні.

Фундаментальні завдання дослідження процесів засвоєння учнями рідної мови, оволодіння мовленнєвою діяльністю (говорінням, слуханням, читанням і письмом), формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетенції. Значення закономірностей, принципів, методів, прийомів і засобів навчання. До фундаментальних завдань відносять дослідження особливостей навчання української мови як державної в різних типах шкіл України, використання транспозиції (перенесенні знань, умінь і навичок з рідної мови на вивчення іншої) і попередження інтерференції (негативного впливу знань, умінь і навичок з рідної мови на засвоєння іншої).

Прикладні завдання навчання української мови визначаються питаннями психології навчального процесу: Чого вчити? Як вчити? Чому саме так, а не інакше? Ці завдання пов'язані зі створенням програм і підручників, посібників та інших навчальних засобів.

Усі завдання пов'язані між собою: розв'язання прикладних завдань спирається на фундаментальні дослідження.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Закономірності засвоєння мовлення – об’єктивно існуюча залежність результатів засвоєння мовлення від ступеня розвитку мовотворчої системи людини, її окремих органів (мовленнєвого апарату, мовленнєвих механізмів мозку тощо).

Навчання рідної мови вимагає враховувати ті закономірності процесу навчання мови, які забезпечують ґрунтовне засвоєння знань та інтенсивну мовленнєву практику.

Закономірностями навчання й засвоєння рідної мови вважається взаємозв’язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою, залежність наслідків навчання і засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища.

Найголовнішими закономірностями засвоєння мовлення є: постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норми літературної мови та ін.

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Федоренко Л. И. Закономерности усвоения родной речи. – М., 1984.

Закономірності навчання мови – це взаємозв’язок між лінгвістичною теорією та мовленнєвою практикою, залежність наслідків навчання й засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, створюваного в процесі навчання й у повсякденному житті (в широкому розумінні закономірність – це об’єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв’язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності). До З.н.м. слід віднести: постійну увагу до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінку виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджаючий розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови.

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Закріплення знань, умінь і навичок – один з основних структурних елементів уроку, на якому закріплюються в пам’яті

учнів знання, необхідні для виконання самостійної роботи, відпрацьовуються відповідні уміння та навички, що сприяють поглибленому осмисленню навчального матеріалу шляхом різноманітних вправ та завдань.

За традиційною класифікацією визначають також окремі уроки З.з.у; і н. Так, наприклад, у методиці розвивального навчання визначено структуру уроку закріплення й розвитку знань, умінь і навичок учнів:

- повідомлення учням мети роботи;
- репродукція (відтворення) учнями знань, умінь і навичок, необхідних для виконання пропонованих вправ;
- виконання учнями різноманітних завдань, задач, вправ;
- перевірка виконаного;
- обговорення допущених помилок та їхня корекція; домашнє завдання (при необхідності).

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Пентилюк М. І. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. – К., 2000.

Засоби навчання української мови складаються з трьох компонентів: 1) навчального матеріалу, що складає зміст навчання: мовні поняття і терміни, що входять до шкільної програми, їх визначення, правила, приклади мовних одиниць, ужитих у текстах вправ і завдань, тексти для аналізу; 2) методів і прийомів навчання, спрямованих на засвоєння мовної теорії і формування комунікативних умінь і навичок; 3) організації навчально-виховної роботи, зокрема таких її форм, як система уроків, лабораторні та семінарські заняття, екскурсії, позакласні і позашкільні заняття, самостійні домашні заняття тощо. Особливо виділяються матеріальні засоби навчання: підручники, посібники, таблиці, збірники вправ, текстів, словники, звукозаписи, технічні засоби навчання.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. Пентилюк М. І. – К., 2000. • Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М.,

Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Зв'язне мовлення – це така мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку і членується на складові частини.

За терміном «зв'язне мовлення» в лінгводидактиці закріпилося три значення: 1) зв'язне мовлення – діяльність мовця, процес вираження думки; 2) зв'язне мовлення – висловлювання, текст, продукт мовленнєвої діяльності; 3) назва розділу методики розвитку мовлення: методика зв'язного мовлення – це методика переказів, творів та інших творчих робіт.

З.м. належить до складних і багатогранних мовних явищ. Воно здійснюється в усній і писемній, діалогічній (полілогічній) і монологічній формах.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981.

Зміст курсу української мови – зміст навчання рідної мови розуміється як система знань, умінь і навичок, визначених програмою й підручником. Курс української мови – це цілеспрямована система її виховних і пізнавальних можливостей. Завдання змісту: реформування ного згідно з новою філософією шкільної освіти, метою й завданням виховання громадянина України; формування мовної компетенції, тобто системи знань про мову, достатньої для здійснення комунікації в межах певної сфери спілкування; формування мовленнєвих умінь і навичок; оптимальне поєднання навчання мови з навчанням мовлення. З.к.у.м. в шкільній освіті визначається насамперед змістом і рівнем розвитку науки про мову, специфікою української мови як навчального предмета, даними психології, психолінгвістики, досвідом і практикою роботи вчителів. З.к.у.м. повинен формувати в учнів навички орфоєпії й виразного читання, вміти правильно будувати ті чи інші висловлювання.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М.,

Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі.* – К., 1987. • *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк.* – К., 2000.

Зоровий диктант – вид диктанту, що передбачає перед записом тексту уважно передивитися його, фіксуючи увагу на тих орфограмах, що вивчаються. Якщо це не фонетичні написання, учень пояснює їх відповідно до тих правил, яким підлягає дане написання. Одночасно здійснюється повторення орфографічних правил чи необхідних граматичних відомостей. Цей диктант називають ще само диктантом.

З.д. (або самодиктант) корисно проводити, коли вивчаються орфограми, розраховані на зорове запам'ятовування графічного зображення слова, написання яких не регулюється певними правилами (традиційні написання, подвоєні букви тощо).

• Болтівець С. *Психологія диктанту // Дивослово.* – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. *Види диктантів і методика їх проведення: Посібник для вчителя.* – К., 1989. • Плиско К. *Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (у таблицях і схемах).* – Х., 1998.

Індивідуалізація процесу навчання – організація навчально-виховного процесу, за якої вибір методів, прийомів, темпу навчання здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, рівня розвитку їхніх здібностей до навчання. І.п.н. на уроках української мови здійснюється в умовах колективної навчальної роботи з класом та в межах завдань і змісту освіти: усі учні повинні оволодіти знаннями, уміннями й навичками в обсязі, визначеному чинною програмою на підставі державного стандарту. Однак рівень підготовки й розвитку здібностей до навчання не в усіх школярів однаковий. Це й зумовлює необхідність І.п.н.

І.п.н., ґрунтуючись на глибокому знанні вчителем індивідуальних особливостей дитини, її духовного світу, сприяє розвиткові пізнавальних здібностей усіх учнів, ураховує їхні нахили, інтереси і т. ін. Метою І.п.н. є забезпечення ефективної роботи всіх учнів на всіх етапах навчання.

Значні можливості для реалізації І.п.н. надає комп'ютерне навчання.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник, – К., 1997.
- Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.

Індуктивний метод – використання в навчальній роботі умовиводу, при якому відбувається рух думки від часткового до загального, від фактів до узагальнень. Застосовується в єдності і взаємозв'язку з дедукцією. І.м. полягає в тому, що спочатку простежується й аналізується ряд фактів, у них виявляється спільне й робиться узагальнений висновок: граматичне визначення або орфографічне правило. Шлях розумової діяльності відповідає напрямкові індуктивного умовиводу. І.м. пояснення слід уважати більш доречним, коли тема менш знайома учням і, отже, для усвідомлення її треба почати з простеження часткових явищ, конкретних прикладів.

- Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989.
- Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.
- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Інтегрований урок – урок, на якому вивчають складні питання, що є предметом розгляду різних навчальних дисциплін, наприклад, мови й літератури; мови й історії; мови, літератури й образотворчого мистецтва, меншою мірою – мови й математики, мови й географії.

Часто інтегрованими бувають уроки розвитку зв'язного мовлення, зокрема твір-опис за картиною, під час якого з'ясовуються відомості про художника, малярська технологія (образотворче мистецтво) і реалізуються вимоги чинної програми з мови.

- Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; За ред. Ю.І. Мальованого. – К., 1992.
- Інтеграція елементів змісту

освіти // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 11–12 травня 1994. – Полтава, 1994.*

Кабінет української мови – спеціально обладнане класне приміщення для проведення уроків і позакласних занять з української мови.

Основне обладнання: підручники, словники, інші друковані джерела (посібники, збірники диктантів, переказів), комплекти газет, журналів); дидактичний матеріал до уроків – опорні конспекти, узагальнюючі таблиці, тестові завдання, комплекти роздавального матеріалу (карток), ТЗН тощо.

Стіни кабінету оформлені стендами, постійними та змінними експозиціями. На стінах портрети учених-мовознавців, висловлювання про мову, картини, словникові таблиці тощо.

У кожному кабінеті треба мати господарське обладнання: 1) учнівські столи і стільці на 35–45 місць; 2) робоче місце вчителя; 3) різні пристрої для встановлення апаратури; 4) класну дошку, обладнану в повній відповідності до сучасних вимог; 5) шафи для збереження літератури, наочних посібників, роздавального матеріалу, картотеки тощо; 6) стенди, портрети, турнікет та ін.

Кабінет української мови має бути місцем усіх форм позакласної роботи.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. *Методика навчання української мови в середній школі.* – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі.* – К., 1987. • *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк.* – К., 2000.

Календарне планування – коротка програма, система заздалегідь визначених на певний термін тем уроків, позакласних заходів. Учителі здійснюють К.п. уроків відповідно до чинних програм здебільшого терміном на навчальний рік.

• *Календарне планування. 5–11 класи. Рідна мова / Укладачі Л. Скуратівський, Г. Шелехова.* – К., 2001.

Класифікація методів. *За джерелами знань* С. Чавдаров, О. Теучов, Л. Федоренко видаляють такі методи навчання мови,

як: розповідь, бесіда аналіз мови, вправи, використання наочних посібників, робота з підручником. *За рівнем пізнавальної діяльності учнів* визначають методи І. Лернер, М. Скаткін: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемно-пошуковий, дослідницький. О. Біляєв, М. Пентилюк, Л. Рожило класифікують методи *за взаємодією учителя й учнів*: усний виклад матеріалу, бесіда, спостереження й аналіз мовних явищ, робота з підручником, метод вправ. На думку лінгводидактів, вибір того чи іншого методу залежить від матеріалу, що пропонується для вивчення, зв'язку виучуваного матеріалу з попереднім і наступним, співвідношення в ньому елементів теоретичного і практичного характеру, рівня загального розвитку учнів та їхньої підготовки з предмета.

• Алексюк А. М. Ефективність методів навчання на уроці. – К., 1965. • Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. – М., 1981. • Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С.Х. Чавдарова і В.І. Масальського. – К., 1962. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Федоренко Л. П. Принципы обучения русскому языку. – М., 1973.

Класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення:

У сучасній лінгводидактиці існує декілька класифікацій уроків розвитку зв'язного мовлення:

– *залежно від виду творчої роботи й мети її проведення* (О. Біляєв): уроки, присвячені виконанню учнями творчих робіт малих жанрів і уроки проведення великих за обсягом письмових переказів і творів та їх аналізу з учнями;

– *залежно від дидактичної мети та виду творчої роботи* (автори посібника «Технологія сучасного уроку рідної мови»): урок підготовки: і побудови усного висловлювання; уроки написання докладного або стислого переказу, урок підготовки й написання твору-розповіді, твору-опису, твору-роздуму, урок підготовки й написання творів газетних жанрів, урок підготовки і складання ділових документів;

– *відповідно до провідної мети уроку української мови* – інтелектуального й мовленнєвого розвитку учнів, збагачення

їхнього емоційного й духовного світу (Г. Шелехова): уроки формувати нових понять, уроки формування комунікативних умінь і навичок, уроки вдосконалення усних і письмових висловлювань.

• Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981.
• Иваницкая Г. М. Уроки развития связной речи. – К., 1990. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект. – Х., 1995. • Технологія сучасного уроку рідної мови / За ред Н.М. Остапенко. – Черкаси, 1999.

Класифікація уроків української мови. Типи уроків класифікують залежно від того, що покладено в основу характеристики:

– відповідно до *навчальної мети* (О. Біляєв): вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого, перевірки й обліку набутих знань, умінь та навичок, аналізу контрольних робіт, узагальнення та систематизації вивченого, повторення певної теми розділу.

– залежно від *стадії засвоєння матеріалу* (М. Поздняков): повідомлення нового матеріалу, закріплення одержаних відомостей; перевірки засвоєння знань і навичок, узагальнення засвоєного;

– залежно від *завдань, за якими проводиться урок* (О. Текучов): повідомлення нових знань, закріплення вивченого, перевірки знань і навичок.

– *за метою організації уроку* (К. Плиско): вивчення інформації (формування нових понять і явищ, формування нових способів дій, формування нових понять і способів дій); закріплення інформації (зміцнення інформації, повторення інформації, узагальнення і систематизації інформації); застосування інформації (удосконалення зв'язного мовлення, перевірки і корекції вивченої інформації, аналізу, контрольних робіт).

• Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Методика вивчення української мови в школі / О.М. Біляєв, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилюк та ін. – К., 1997. • Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Онищук В. Типы, структура и

методика урока в школі. – К., 1976. • Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе. – М., 1980.

Коментоване письмо – вид орфографічної вправи, різновид орфографічного розбору. Полягає в тому, щоб учень під час написання (найчастіше під диктовку) слів, речень чи тексту пояснював усі орфограми (або пунктограми), називав їх типи, наводив правила, добирав перевірені слова, робив висновок.

Поступово оволодіваючи коментуванням, школярі «згортають» пояснення, роблять їх лаконічними. Систематичне застосування К.п. сприяє виробленню в учнів правописної пильності, добре відпрацьовуються кроки орфографічних дій. К.п. може бути усним (частіше) і письмовим, повним і вибіркоким, розгорнутим і стислим.

Важливо, щоб у коментуванні брали участь усі учні класу. Це забезпечить достатню самостійність.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі – К., 1987.

Комплексні завдання до вправ допоможуть повторити орфографію, пунктуацію, розвивати мовлення учнів (усне й писемне, монологічне й діалогічне, уміння сприймати текст, вступаючи в „діалог” з автором тощо).

Учитель повинен мати змогу обирати з низки завдань ті, що є особливо корисними, цікавими, дозволять іти вперед в опануванні українською мовою.

Комплект – 1. Набір засобів навчання, що забезпечують навчальний процес (підручник, робочий зошит, методичні рекомендації тощо). Практикується видання підручників-комплектів, які містять теоретичний матеріал та методичні поради до нього, систему завдань і вправ, питання для самоперевірки, тексти для аудіювання, переказів, диктантів, варіанти контрольних робіт тощо. (Див. Пентилюк М. І., Іващенко О. В. Українська мова: Підручник-комплект. – К., 2001.)

2. Розподіл по класах зарахованих до школи учнів за віком, рівнем їхньої підготовки й нормами наповнення класів. Проводиться на початку навчального року. Дедалі частіше практикується диференціація навчання в школі, коли класи комплектуються учнями з приблизно однаковим рівнем розвитку, однаковими здібностями, спільними інтересами.

Компресія тексту – один із способів номіналізації тематичної і рематичної інформації у реалізованій частині тексту для перекладу за темою чергового речення тексту.

• Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М., 1998. • Мурзин Л. Н., Штерн А. С. Текст и его восприятие. – Свердловск, 1961.

Комп'ютерна техніка – сучасний засіб навчання, що має змогу методично яскраво представити мовленнєву наочність, «матеріалізувати» її за допомогою кольору, графіки, системи підкреслювань, динаміки зображення тощо, дає змогу учневі активно взаємодіяти з динамічними таблицями, опорними схемами, сигналами й алгоритмами. Такий вид роботи допомагає учителеві реалізувати низку дидактичних завдань: інтенсифікувати навчальний процес, активізувати пізнавальну діяльність учнів, пробудити інтерес до навчання.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000.

Комунікативна компетенція – здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання. К.к. складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями) мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання), предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати у свідомості картину світу), прагматичної

компетентності (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стильових різновидів мовлення).

- Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К., 1999. • Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под. ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М., 1998.

Комунікативні уміння й навички формуються під час роботи над зв'язним усним і писемним мовленням. До К.у.н. відносять:

- уміння правильно визначати тему висловлювання та чітко дотримуватися її меж;
- будувати висловлювання відповідно до його мети, основної думки, адресата мовлення;
- використовувати найбільш вагомі факти й докази для розкриття теми та основної думки;
- будувати висловлювання логічно й послідовно, тобто встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами та явищами, робити необхідні узагальнення й висновки;
- вибирати тип і стиль мовлення залежно від мети й ситуації спілкування;
- використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру, висловлювання;
- удосконалювати висловлювання (коректувати усне й редагувати писемне мовлення).

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000.

Констатуючий експеримент – різновид педагогічного експерименту, який широко використовуються дослідниками, переважно у формі діагностичних завдань (тестів) з метою виявлення рівня володіння учнями певними уміннями, з'ясування труднощів, що виникають у процесі навчання і т. ін.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Контрольний диктант – вид слухового диктанту, що проводиться з метою перевірки знань і навичок учнів, виявлення прогалин в опрацюванні певного матеріалу. К.д. – одна з найбільш поширених форм перевірки засвоєння граматико-правописних знань, умінь і навичок учнів. Використовується цей диктант не тільки як засіб контролю, але й як засіб навчання, і в цьому полягає його цінність.

До К.д. учнів слід готувати заздалегідь. Йому передують низка попереджувальних, пояснювальних, коментованих, вибіркових та інших вправ, проведених з метою вироблення в учнів правописних навичок під час вивчення того чи іншого граматичного розділу.

Текст К.д. має бути зв'язний. Розмір тексту для кожного класу й насиченість орфограмами та пунктограмами визначається нормативними документами.

Іноді К.д. супроводжується додатковими завданнями, що мають назву граматичні. Це завдання у формі граматичного розбору, добору синонімів, пояснення значень слів тощо.

Оцінюється диктант за «Нормами...». Граматичне завдання оцінюється окремо. На основі перевіреного К.д. складається класифікація помилок, проводиться робота над помилками – колективна або індивідуальна.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Бардаш М. В. Навчання орфографії у восьмирічній школі. – К., 1966.

Конференція – збори, нарада, у ході якої відбувається обговорення певного питання. Використовується в школі з метою розвитку усного мовлення учнів. Найчастіше проводяться читацькі конференції, К. – обговорення переглянутого кінофільму, вистави та ін. Традиційно на конференції зачитується основна доповідь, співдоповіді, учасники К. Виступають із повідомленнями, відбуваються дискусії. Іноді К. проводяться як підсумкові заняття після вивчення розділу або теми, наприклад: «Словотвір» (10 клас). Орієнтовні теми доповідей – «Пісня – душа народу», «Особливості префіксального способу творення слів» (на матеріалі народних пісень), «Особливості суфіксального способу

творення слів» (на матеріалі народних пісень), «Особливості словотворення на сучасному етапі» (на матеріалі сучасних пісень).

К. – ефективний засіб розвитку зв'язного мовлення учнів, формування культури дискусії, що забезпечує мотивацію мовлення, наближає учнів до життєвих умов мовленнєвої діяльності.

• Забашта Л. І. Узагальнення і систематизація знань з української мови 10 клас: Посібник для вчителя – К., 1991. •
Форми навчання в школі: Книга для вчителя / Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; За ред. Ю.І. Мальованого. – К., 1992.

Концепція навчання української мови – основоположні орієнтири, що визначаються зміст, форми, закономірності, аспекти, методи, прийоми і засоби навчання. К.н.у. м. ґрунтується на концепції мовної освіти в Україні як системі поглядів, що має не тільки визначальне значення для мовознавчих наук, але й практичне спрямування, зумовлене демократичними перетвореннями, що відбуваються в суспільстві та реформуванням самої освіти.

Концепція мовної освіти передбачає:

– Навчання рідної і вивчення державної мови в усіх типах освітніх закладів. Знання рідної мови для кожного громадянина України вкрай необхідне, воно позитивно позначиться на інтелектуальному розвитку й полегшить професійну підготовку кожного. Державну мову згідно з відповідним законодавством України обов'язково повинні вивчати в усіх виховних та освітніх закладах починаючи від дитячого садка й закінчуючи вищим навчальним закладом.

– Неперервну мовну освіту громадян від материнської (родинної) школи до вищого освітнього закладу включно. Неперервна мовна освіта орієнтована на формування мовної особистості, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, відродження традицій, прагнення до вироблення зразків висококультурного спілкування;

– Комунікативно-прагматичну мету: формування комунікативної компетентності учнів на основі знань мовної системи і володіння мовленнєвими навичками, що забезпечили б

людині вільне володіння мовою у різних життєвих ситуаціях;

– Українознавчий підхід до навчання мови, що виражається у включенні в навчальний процес всебічної інформації про Україну, її історію, культуру, звичаї, традиції тощо.

К.н.у.м. у школах України визначає освітню мету, спрямованість змісту та його компоненти, етапи й технологію навчання. Основою навчання мови є мовленнєва діяльність (говоріння і слухання), яка включає психолінгвістичну орієнтацію на сприймання, розуміння, засвоєння, відтворення та активне продукування мовленнєвих текстів в усній і писемній формі.

• Біляєв О. М., Вашуленко М. С., Плахотник В. М. Концепція мовної освіти в Україні // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С. 71–73. • Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–33. • Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в Україні // Дивослово – 1996. – № 1. – С. 16–21. • Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000.

Критерії оцінювання – підстава для оцінки, визначення або класифікації об'єктів оцінювання, визначення й вираження за допомогою умовних знаків, балів умінь та навичок учнів відповідно до вимог шкільних програм, рівня старанності. У процесі оцінювання враховується повнота, свідомість і міцність засвоєння найважливішої наукової інформації, уміння творчо застосовувати її. Вимоги до знань, умінь і навичок учнів різних класів визначаються диференційовано, з урахуванням вікових особливостей дітей.

• Рідна мова. Програми для шкіл з українською мовою навчання. – К., 2001. • Українська мова. Програми для шкіл з російською мовою навчання. – К., 2001.

Культура мовлення – дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів; нормативність усної й писемної мови, що виражається в її правильності, точності, ясності, чистоті, логічності, доречності, виразності, а також у різноманітності граматичних конструкцій, багатстві словника, дотриманні в

писемному мовленні орфографічних і пунктуаційних норм. Робота з К.м. супроводжує весь процес навчання мови у школі, що передбачено чинними програмами.

• Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. • Куньч З. Риторичний словник. – К., 1997.

Культурологічна змістова лінія – передбачає ознайомлення учнів з національною і загальнолюдською культурою, бо знання мови забезпечують доступ до джерел української і світової культури; являє собою перелік культурологічних тем, які орієнтують учителів-словесників на добір і використання текстів, що знайомлять учнів з історією, мистецькими скарбами, духовною і матеріальною культурою народу тощо і становлять певну цілісну систему.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Програми для середньої загальноосвітньої школи: Рідна мова 5–11 класи. – К., 2001. • Стельмахович М. Г. Етнопедагогічні основи методики української мови // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6. – С. 19–21.

Лабораторна робота – один із видів самостійної роботи учнів, що проводиться за визначеними завданнями пошукового, дослідницького характеру. Л.р. на уроках української мови самостійне або за зразком учителя розв’язування певної лінгвістичної задачі та формулювання висновків.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; За ред. Ю.І. Мальованого. – К., 1992.

Лексичні вправи застосовуються для збагачення словникового запасу учнів, розвитку мовного чуття, перевірки знань з лексики, фразеології. Наприклад: знайдіть у тексті незнайомі для вас слова, з’ясуйте їх лексичне значення, користуючись словником; доберіть синоніми (антоніми) до слів; уведіть запропоновані слова у речення; з’ясуйте значення

фразеологізму, уведіть його у речення та ін. Див. літ. до статті **Вправи.**

Лексичні помилки – помилки у слововживанні, у виборі слова: неточність вибору слова (помилки при доборі синонімів, у вживанні паронімів), вживання діалектних і розмовних слів у літературному мовленні, уживання слів різної стильової приналежності, повторення одних і тих же слів або спільнокореневих, неправильне вживання фразеологізмів та ін. Виділяють такі причини Л.п.: недосконале володіння літературною мовою, бідний лексичний запас, невміння користуватися словниками, нерозвиненість мовного чуття та ін.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. *Методика навчання української мови в середній школі.* – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі.* – К., 1987.

Лекція – форма навчання, що передбачає логічний довготривалий виклад підготовленого вчителем заздалегідь навчального матеріалу із застосуванням засобів і прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів. Ефективність Л. забезпечують їх висока цілеспрямованість, підвищена інформативність, пошуковий характер і новизна матеріалу, що подається, активізація пізнавальної діяльності учнів.

• *Форми навчання в школі: Кн. для вчителя /* Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; *За ред* Ю.І. Мальованого. – К., 1992.

Лінгводидактика – загальна теорія навчання мови. Цей термін уживається для позначення фундаментальної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння матеріалу та їх причини, визначаються принципи і методи, форми і засоби навчання мови. У навчанні української мови як нерідної досліджуються процеси інтерференції рідної мови, особливості засвоєння державної мови на основі комунікативно-діяльнісного підходу та ін.

- Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. – К., 1997.
- Шанский Н. М. Русская лингводидактика и языкознание // Русский язык в школе. – 1976. – № 6.

Лінгвоукраїнознавство – спеціальна технологія подання українознавчих знань культурного й мовного планів на уроках української мови, що орієнтує на творчий підхід, пошук відповідних текстів, створення методичного апарату. На уроках української мови це знаходить відбиток у показі краси й можливостей мови. Така технологія дає змогу розвивати мовлення й мислення учнів, формувати та збагачувати їхню образно-емоційну пам'ять.

- Огнович В. Українознавство і лінгводидактика. – К., 1997.
- Український рік у прикметах та прикметниках: Навч. посібн. / Г.В. Онкович, Г.А. Барабаш, А.Д. Онкович. – К., 2000.
- Горошкіна О., Колесникова Є. І., Нікітіна А. В. Повторюймо українську: 5 клас. – К., 2001.

Мета уроку – передбачення результату роботи на уроці, на здобуття якого спрямована діяльність учителя й учнів; прагнення вчителя до зразкової діяльності на уроці. М.у. має велике значення для організації уроку, постановки конкретних завдань. М.у. рідної (української мови) триєдина – навчально-розвивально-виховна. Навчальна М.у. передбачає засвоєння лінгвістичної теорії, вироблення системи мовних і мовленнєвих умінь і навичок. Розвивальна М.у. реалізується у процесі володіння учнями досвідом пошукової, творчої діяльності, передбачає розвиток умінь переносу знань, умінь і навичок у нову ситуацію на основі проблемно-пошукової діяльності, мовної інтуїції, фонетичного й інтонаційного слуху, логічного викладення думок, інтелектуальних і пізнавальних здібностей (слухової й зорової, оперативної та тривалої пам'яті, довільної та мимовільної уваги, уяви тощо), психологічної готовності до спілкування в різних ситуаціях. Виховна М.у. реалізується шляхом добору навчального матеріалу (текстів, ілюстрацій, малюнків ситуацій тощо), в якому відображені загальнолюдські моральні цінності, який спрямований на формування національної свідомості, розуміння законів рідної мови й суспільства, пов'язаний із провідними

ідеями мовознавчої науки, що дає можливість учням усвідомити історію розвитку мови, засвоїти багатство виражальних засобів. Виховна М.у. досягається також застосуванням проблемних завдань, вирішення яких потребує від учня висловлювання власних думок, поглядів, почуттів, критичної оцінки щодо різних фактів, подій, стосунків.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. – К., 2000. • Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К., 1999.

Методи навчання – способи, прийоми, методика дослідження мовних явищ. За допомогою цієї категорії реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукаюча, контрольна-корекційна та ін. Вчення про систему М.н. мови склалося історично. Але немає єдиної точки зору щодо класифікації М.н. На сьогодні відомі класифікації М.н. мови за джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності учнів, способом взаємодії учителя й учнів на уроці та ін.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентиліук. – К., 2000. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х., 1995.

Методика викладання української мови – наука, що визначає мету, засади, зміст, форми і методи навчання цього предмета, зокрема в загальноосвітній школі.

М.в.у.м. ґрунтується на загальнодидактичних і специфічних засадах навчання – своєрідних правилах взаємодії вчителя й учнів у процесі навчання.

Серед існуючих форм навчання (урок, факультативні заняття, позакласна робота, екскурсії тощо) методика викладання

української мови виділяє класно-урочну систему як основну форму.

Як наука М.в.у.м. має свої методи дослідження 1) теоретичні (критичний аналіз науково-методичної літератури, теоретичне осмислення передового досвіду роботи вчителів) 2) емпіричні (констатуючий зріз, педагогічний експеримент (пошуковий, навчальний, контрольний), спостереження й аналіз уроків, бесіди з учителями й учнями, анкетування, аналіз планів і стенограм уроків, учнівських робіт, вивчення шкільної документації).

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в середній школі.* – К., 1987.
• Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П. та ін. *Методика викладання української мови в середній школі.* – К., 1989. • *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк.* – К., 2000. • Караман С. О. *Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти.* – К., 2000.

Міжпредметні зв'язки – взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою. Предмет «українська мова» тісно пов'язаний з літературою – мистецтвом слова, скарбницею духовних цінностей, що сприяє розвиткові моральної, естетичної, комунікативної культури учнів, що демонструє учням зразки використання мовних засобів для висловлення думок, почуттів, опису зображуваного і т. ін.; з історією – виникнення й розвиток мов, значення слів, фразеологізмів та іншими предметами. Крім того, кожен навчальний предмет має свою систему термінів, що спирається на загальні лексичні закономірності.

• *Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; За ред. Ю.І. Мальованого.* – К., 1992. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі.* – К., 1987.

Мовленнєва компетенція – складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або

створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності.

- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000.

Мовленнєва ситуація – сукупність позалінгвістичних чинників, що зумовлює потребу у висловлюванні. М.с. може створюватися штучно на уроці з метою розвитку комунікативних умінь і навичок.

М.с. забезпечує мотивацію навчання української мови, стимулює мовленнєву активність школярів.

- Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителя. – К., 1987.
- Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994.

Мовленнєвий етикет – мікросистема національно-специфічних стереотипних стійких формул спілкування, прийнятих суспільством для встановлення контакту співрозмовників, дотримання або ж припинення спілкування.

М.е. орієнтує на ті правила мовлення, за якими досягається ефективне спілкування.

Правила М.е. залежить від конкретних ситуацій, до яких відносять знайомство, вітання, прощання, вибачення, прохання, поздоровлення, запрошення, пропозицію, пораду, згоду, відмову, співчуття, комплімент, схвалення.

Кожна ситуація вимагає використання характерних для неї мовних засобів. Наприклад, згоду висловлюємо за допомогою формул: *Будь ласка! З радістю! (із задоволенням). Відмову – на жаль, не можу.*

Для мовленнєвого етикету важливими є й певні заборони: голосно говорити, надміру жестикулювати, штовхати співрозмовника, смикати за одяг, плескати по плечу, нашіптувати щось одному в присутності кількох співбесідників, нагадувати людині про її вік, фізичні вади; говорити суржилом, виражати своє ставлення до чогось вигуками *ага, угу, ой* та ін., вживати слова до дідька, біс і под., повторювати слова *жах, страх, Боже*, називати конкретну людину займенниками (він, вона).

Найголовніші вимоги М.е. – ввічливість, уважність, чемність, стриманість співрозмовників – людина засвоює з дитинства й користується ними протягом усього життя. Це має бути нормою поведінки кожного.

• Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. • Стельмахович М. Г. Мовленнєвий етикет // Культура слова. – Вип. 20. – К., 1981. • Формановская Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М., 1982.

Мовленнєві таблиці – таблиці, що містять конкретний мовленнєвознавчий матеріал, який слід запам'ятати. Використання мовленнєвих таблиць, схем розвиває у школярів звичку свідомо контролювати якість писемного й усного монологічного та діалогічного мовлення з боку його змісту і форми, стилю і типу, сприяє ефективності у формуванні мовленнєвих умінь і навичок. дає змогу ефективно організувати підготовчу роботу над зв'язним висловлюванням, учить критично ставитися до сприйнятих і створених висловлювань, полегшує процес редагування написаного та аналізу творчих робіт.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителя. – К., 1987. • Методика преподавания русского языка в школе / Под. ред. М. Баранова. – М., 2000.

Мовленнєві уміння – уміння аналізувати тексти-взірці різних типів і стилів мовлення, визначати функції мовних одиниць у тексті, створювати власні висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителя. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку.

М.о. – мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою.

Формування М.о. здійснюється на всіх етапах мовної освіти.

• Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. • Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–31. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Мовний тиждень – одна з масових форм позакласної роботи. Тиждень мови найкраще проводити в третій або четвертій чверті. А підготовку розпочати з першого півріччя. Організаторами М.т. є члени гуртка, але до участі в цьому заході залучаються і негуртківці. Це учні різних класів, які допомагають учителеві добирати потрібний матеріал, виготовляти таблиці, плакати. Альбоми, стінгазети тощо.

М.т. охоплює різні види позакласної роботи – заняття гуртка, випуск радіожурналів, проведення конкурсів, вікторин, олімпіад тощо. Завершується М.т. вечорами, присвяченими підсумкам проведеної роботи.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Потапенко О. І. Гурткова робота з рідної мови в 4–6 класах. – К., 1989.

Мовні уміння – готовність до виконання теоретичної або практичної дії на основі засвоєних знань з мови. Мовні уміння виявляються у процесі спостереження над мовними явищами, виконання різних видів розбору, списування з певними завданнями, конструювання слів, словосполучень і речень.

М.у. виявляються на різних рівнях мови: фонетичні і графічні, словотворчі, граматичні, лексичні і стилістичні. Унаслідок тренування М.у. стають навичками, автоматизуються. У

шкільному курсі української мови учні оволодівають такими уміннями: читати, тобто розрізняти букви, співвідносити їх зі звуками, поєднувати звуки у склади і слова. Вимовляти без помилок і швидко читати надрукований текст, розуміти прочитане; уміння писати, тобто правильно і швидко переводити звуковий текст у буквені комплекси, дотримуючись правил орфографії і пунктуації, знаходити орфограми і пунктограми й пояснювати їх; уміння будувати словосполучення, речення, текст; уміння відмінювати іменні частини мови й утворювати дієслівні форми; уміння здійснювати мовний аналіз: фонетичний, словотворчий, синтаксичний, морфологічний, синтаксичний; уміння розрізняти тип і стилі мовлення та ін.

М.у. органічно пов'язані з мовленнєвими і разом складають комунікативні уміння.

• Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000. • Лингвистические знания – основа учений и навыков. – М., 1985. • Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Моделювання уроку – проектування навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці, що забезпечує високу стабільність мовних знань, мовленнєвих умінь і навичок. М. у. є ефективною формою технологічного підходу до уроку, що забезпечує системний спосіб його організації, спрямований на оптимальну побудову та реалізацію навчально-виховних цілей. М.у. ґрунтується на діяльнішому підході, що спрямований на інтенсифікацію навчання мови. М.у. вимагає від учителя умінь діагностувати, моделювати загальнолінгвістичну (в ЗОШ) та профільну філологічну (у класах гуманітарного профілю, ліцеях, гімназіях), розробляти опорні конспекти, схеми, організовувати роботу з комп'ютером, створювати нові види наочності. Моделюванню, основаному на логічному осмисленні, піддаються наявні в мові закономірності, структури. Моделі мовного явища створюються за допомогою символів, схем, графічних позначок. Учитель використовує умовні позначення, що містяться в чинних підручниках «Рідна мова», «Українська мова», або створює свої, моделюючи окремий урок, тему, розділ. Моделі формують

концентрований образ мовного явища, подають інформацію про структурно-змістову цілісність теми.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000.

Модульне навчання – це пакет науково адаптованих програм для індивідуального навчання, що оптимізує на практиці академічні та особистісні досягнення учня з певним рівнем попередньої підготовки. Воно здійснюється за окремими функціонально автономними вузлами, відображеними в змісті, організаційних формах і методах, тобто за модулями, призначення яких – розв’язати конкретне коло психолого-педагогічних завдань.

• Мацюл В. Експериментальне об’єднання шкільних модулів // Освіта. – 1994. – 25 травня. • Щербатенко І. Модульно-розвивальна система // Освіта. – 1996. – 10 січня.

Монолог – розгорнуте висловлювання однієї особи, звернене до однієї людини або певного колективу одночасно для повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії.

До засобів формування в учнів умінь будувати власні монологічні висловлювання в усній та писемній формі належать твори і перекази, висловлювання на лінгвістичну тему, усна відповіді учнів, доповіді і т. ін.

• Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995. • Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. • Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974.

Мотивація – система мотивів, або стимулів, що спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Мотивами можуть бути потреби, інтереси, захоплення, емоції, установки, ідеали та ін. В одних випадках виникає інтерес до отримання високої оцінки, в інших – інтерес до змісту навчання.

Значення мотивів для поведінки, діяльності, формування особистості учні надзвичайно велике. Одне із завдань учителя полягає у вихованні правильної мотивації школярів.

Особливим видом М. є навчальна, що характеризується складною структурою. Однією з форм цієї структури є структура внутрішньої (орієнтованої на процес і результат) і зовнішньої (нагороду, уникнення) М. Визначальними є такі характеристики навчальної М., як сталість, зв'язок із рівнем інтелектуального розвитку й характером навчальної діяльності.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М., 2000.

Навички – дії, складові частини яких у процесі формування автоматизуються. Н. формуються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії шляхом цілеспрямованого планомірного тренування.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Навчальна мета – навчання рідної мови підлягає певним закономірностям, урахування яких сприяє ефективній організації навчального процесу. Рідна мова є важливим засобом пізнання дійсності, тому дуже важливо пробудити в дитини цінителя образного слова, вдумливого й захопленого читача творів фольклору і художньої літератури. Такі уроки повинні стати уроками словесності. Н.м. полягає ще в тому, щоб забезпечити право учня у виборі варіантної навчальної програми, спецкурсів, спецсеминарів, що відповідали б його нахилам та інтересам, виробити вміння пізнавати за словами й граматичними формами національне світобачення, ментальність українського народу; формувати творчі вміння й навички, мовленнєву компетентність.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Навчальна програма – документ, затверджений Міністерством освіти й науки, визначає мету й завдання курсу, обсяг і систему знань, коло умінь і навичок з української мови, які їх мають обов'язково отримати учні в процесі навчання.

Програма визначає зміст роботи з культури мовлення, міжпредметні зв'язки.

Сучасні програми істотно відрізняються від попередніх: зміст програми диференційовано на взаємопов'язані змістові лінії, що співвідносяться зі стандартом мовної освіти. Це зумовлено змінами стратегії і тактики в навчання мови під впливом сучасного соціального замовлення. Новизна програм полягає в посиленні уваги до формування етнокультурознавчої компетенції, яка містить відомості про мову як генетичний код народу, національно-культурний феномен, що відображає духовно-моральний досвід народу-носія цієї мови. Формування етнокультурознавчої компетенції сприяє реалізації культурологічної, українознавчої лінії.

Останнім часом з'явилися програми різних рівнів: для поглибленого вивчення мови, для гімназії, ліцеїв, авторські програми. Крім того, розробляються програми спецкурсів для середніх освітніх закладів нового типу, наприклад: «Культура мови і стилістика» (автор М. Пентилюк), «Мова як генетичний код народу» (автор В.І. Цимбалюк) та ін. На основі програм розробляються підручники, методичні посібники, робочі зошити, комп'ютерні програми тощо.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Пентилюк М. І. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. – К., 2000.

Навчальний диктант – вид диктантів, що допомагають виявити рівень засвоєних знань учнів і проводяться з навчальною метою.

Н.д. поділяють на 1) диктанти без зміни у продиктованому тексті (зоровий, попереджувальний, пояснювальний) – обґрунтування проводяться після записування тексту; 2) вільні

диктанти (зоровий, попереджувальний, коментований, пояснювальний, з обґрунтуванням); 3) вибіркові диктанти (зоровий, попереджувальний, пояснювальний, коментований).

Учитель-словесник, добираючи текст для Н.д., повинен ураховувати: ступінь складності виучуваного матеріалу, характер конкретної вправи, прийоми активізації роботи учнів та ін.

• Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення: Посібник для вчителя. – К., 1989. • Плиско К. Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (у таблицях і схемах). – Х., 1998.

Навчальний переказ – один із видів переказів за метою застосування. Ці перекази передбачають з'ясування рівня сформованості навичок і вмінь учнів здійснювати аналіз тексту з погляду доцільності використання виражально-зображальних засобів, визначення теми й основної думки тексту, комунікативного наміру автора й переказувати зв'язні висловлювання.

• Голуб Н. Б., Остапенко Н. М. Уміння спілкуватися. Уроки розвитку зв'язного мовлення учнів. – Черкаси, 2001. • Изложения: тексты с лингвистическим анализом: 5–9 кл. / В.И. Капинос, Н.Н. Сергеева, М.С. Соловейчик. – М., 1994. • Мацько Л. І., Караман С. О. Українська мова: як писати переказ (навчально-методичний посібник). – К., 1998. • Українська мова: Збірник текстів для переказів / Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, М.Г. Парфьонов.

Навчальний твір – самостійна письмова робота учня, у якій викладені його думки, переживання, міркування; вид письмових вправ. У сучасній лінгводидактиці визначені конкретні уміння і навички, якими повинні оволодіти учні під час написання Н.т.: визначати ситуацію й умови спілкування, адресата висловлювання, формулювати тему й основну думку висловлювання; прогнозувати його загальний характер на основі формулювання теми; складати простий або складний план майбутнього висловлювання; визначати композицію висловлювання залежно від його типу та стилю мовлення; збирати

матеріал для висловлювання; систематизувати матеріал (вибирати потрібне і визначати послідовність викладу), використовуючи різні джерела інформації; відтворювати висловлювання у зовнішньому мовленні (усному або писемному) відповідно до орфоепічних норм, орфографічних і пунктуаційних норм; знаходити помилки й виправляти їх. аргументовано робити висновок про тип, стиль і жанр мовлення.

• Голуб Н. Б., Остапенко Н. М. Уміння спілкуватися. Уроки розвитку зв'язного мовлення учнів. – Черкаси, 2001. • Довга О. М. Як писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. – К., 1995. • Кравчук Д. М. Творчі роботи з української мови в IV–VII класах. – К., 1971. • Методика розвитку речі на уроках русского языка / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1990. • Програми для середньої загальноосвітньої школи: Рідна мова 5–11 класи. – К. 2001. • Система обучения на уроках сочинениям на уроках русского языка (4–8 классы) / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1978.

Наочність – 1. Один з основних принципів дидактики, відповідно до якого навчання базується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями. 2. Один з основних засобів навчання мови, як-от: таблиці (демонстраційні, порівняльні, узагальнюючі, текстові, словникові, динамічні), схеми-моделі, картини, малюнки тощо.

• Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 1999.

Наступність у навчанні мови реалізується через опору на засвоєний і вивчений учнями матеріал, на основі якого взаємодіють старі й нові знання, у результаті чого утворюється система міцних і глибоких знань, умінь і навичок, пов'язана з перспективністю навчання мови.

• Вашуленко М. С. Перспективність і наступність у навчанні української мови в початковій і середній школі // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8.– С. 15–20. • Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Олійник І. С. та

ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект. – Х., 1995.

Опис – тип мовлення, що передбачає розкриття ознак предмета (постійних, однорідних). Перерахування ознак відбувається у різній послідовності залежно від мети висловлювання, композиційної структури, теми і плану тексту.

Виділяють науковий, художній, діловий О. Структура О. однакова: оцінка, загальний вигляд, призначення.

Чинною програмою передбачено опис зовнішності, інтер'єру, пейзажу, картини, тварини.

• Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1989. • Методика розвитку речі на уроках русского языка / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1980. • Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981. • Довга О. М. Як писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. – К., 1995. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Опитування – усна перевірка знань учнів шляхом постановки питань з метою контролю, закріплення вивченого матеріалу, актуалізації опорних знань.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Орфограма – написання, що вимагає застосування правил орфографії. О. бувають буквені й небуквені. Наприклад, буквені О.: «М'який знак», «Букви **И, І** в словах іншомовного походження»; небуквені О.: «Апостроф», «Написання слів окремо» (суспільно-корисний, у день приїзду).

• Шкуратяна Н.Г. Методика вивчення орфографії. – К., 1985.

Особистісний підхід – послідовне ставлення педагога до учня як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку та суб'єкта виховної взаємодії.

З цього випливає, що в центрі навчання знаходиться учень як особистість. Виходячи з його інтересів, рівня знань і сформованості вмінь словесник визначає мету і спрямовує навчальний процес на розвиток особистості кожного. Отже, способи репрезентації навчальної теорії, добір ілюстративного матеріалу, вибір методів, прийомів відбувається крізь призму особистості учня його потреб, мотивів, інтелекту, здібностей тощо.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Оцінювання – визначення й вираження в умовних знаках ступеня засвоєння учнями знань, умінь та навичок відповідно до вимог шкільних програм, рівня дисципліни та старанності. Під час оцінювання враховується свідомість та міцність засвоєння наукової інформації, яка передбачається чинною програмою; знання й розуміння зв'язків і взаємозалежностей між вивченими законами, явищами, закономірностями та правилами, вміння користуватися набутими знаннями для правильного пояснення конкретних фактів і явищ реальної дійсності, самостійність суджень. О. здійснюється у процесі повсякденного вивчення вчителем результатів навчальної роботи учнів на уроках і вдома, за результатами спеціальної перевірки знань, умінь і навичок. Враховується ставлення учнів до навчання, творчий підхід, самостійність, виконання Правил для учнів. Оцінка успішності учнів виражається в балах (у сучасних школах України впроваджено дванадцятибальну систему оцінювання). О. здійснюється згідно з нормативними документами Міністерства освіти і науки України.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Педагогічний експеримент – один із емпіричних методів дослідження в методиці навчання мови, головною ознакою якого є

цілеспрямована й точно зафіксована зміна умов, які впливають на якість навчання мови. Констатуючий Е. полягає у з'ясуванні відомостей про рівень сформованості знань, умінь і навичок, способів діяльності пізнавальних здібностей. Формуючий Е. полягає в цілеспрямованій зміні умов навчання відповідно до гіпотези та вивчення процесу дослідного навчання. У ході контрольного Е. вивчається своєрідність формування в учнів експериментальних і контрольних класів певних знань, умінь і навичок. Виділяють також зондуєчий (пошуковий) Е., що означає вибіркоче вивчення якогось питання в процесі з'ясування стану проблеми дослідження. Природний Е. проводиться в класі. лабораторний Е. – у спеціальних лабораторних умовах.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект. – Х., 1995. • Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. – К., 1999.

Переказ – вид роботи з розвитку мовлення, що передбачає відтворення змісту сприйнятого на слух або прочитаного тексту.

Виділяють такі види П.: за характером: близькі до тексту, творчі, навчальні, контрольні, із завданням і без нього; за функціональним типом: розповіді, описи, роздуми; за повнотою викладу: детальний, стислий, вибіркочий, повний.

• Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник) / Л.І. Мацько, С.О. Караман, О.В. Караман. – К., 1998. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Писемне мовлення – форма мовлення; вид мовленнєвої діяльності, що передбачає графічне оформлення інформації. П.м. заздалегідь підготовлене, розраховане на зорове сприйняття, здебільшого монологічне, не залежить від реакції адресата. Викладаючи власні думки на письмі, автор може повертатися до них, виправляти, перефразувати, доповнювати.

У школі розвиток П.м. реалізується через написання письмових робіт.

• Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителя. – К., 1984. • Синиця І. О. Психологія

усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Письмові роботи учнів – завдання, спрямовані на розвиток писемного мовлення учнів, засвоєння орфографічних та пунктуаційних правил. До П.р.у. належать: списування тексту з його аналізом, конструювання словосполучень, речень, трансформація тексту, ведення термінологічних словників, щоденників, конспектів, диктанти, перекази, переклади, твори, складання ділових паперів.

• Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителя. – К., 1984. • Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – К., 2000.

Підготовка до уроку – послідовне, завчасне виконання учителем дій, що забезпечують проведення уроку. П.д.у. складається з опрацювання вчителем наукової педагогічної літератури, осмислення власного й чужого досвіду, складання конспекту уроку, підготовки необхідного обладнання, прогнозування ситуації спілкування з учнями. Полегшує П.д.у. систематична робота вчителя над складанням бібліографічного покажчика фахової літератури, конспектів методичних джерел, ксерокопій, збирання власної бібліотеки тощо. П.д.у. повинен передувати самоаналіз попередніх уроків.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Підручник – книга, в якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури. П. повинен відповідати програмам і завданням певних навчальних закладів, віковим особливостям учнів. П. з української

мови визначає обсяг знань з кожної програмової теми, містить визначення лінгвістичних понять, формулює різноманітні правила, подає дидактичний матеріал. П. привчає дітей до самостійної роботи над книгою в класі та вдома, дає змогу закріпити набуті знання, забезпечує систематичне повторення матеріалу. Над теоретичним обґрунтуванням та створенням підручників з української мови працювали такі лінгводидакти, як Є. Дмитровський, В. Масальський, А. Медушевський, С. Чавдадов та інші. Упродовж багатьох років школи працювали за підручниками О. Блик, В. Ващенко, А. Загородського, Б. Кулика, П. Плюща та інших авторів. Нині учні загальноосвітніх шкіл, ліцеїв і гімназій користуються підручниками таких авторів, як О. Біляєв, С. Караман, Л. Мацько, Я. Остаф, М. Пентилюк, Г. Передрій, Л. Симоненкова, Л. Скуратівський, В. Тихоша. Г. Шелехова. І. Ющук та інші.

• Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000.

Підсумок уроку – один з основних структурних елементів уроку, що відіграє важливу роль у засвоєнні, узагальненні вивченого, його систематизації. На цьому етапі уроку учні усвідомлюють вивчене в узагальненій формі, поєднують нове у системі знань, умінь і навичок.

Найпоширеніші форми підведення П.у. – бесіда, зв'язна розповідь, класифікація матеріалу, робота з підручником, самостійна робота за картками.

• Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981.

Поглиблене вивчення – це навчання предмета, що, на відміну від загальноосвітнього, охоплює частину школярів, які проявляють підвищений інтерес до предметів філологічного циклу та прагнуть поглибити коло своїх знань, тобто набути знання понад програму.

Ґрунтом для П.в. предмета є загальноосвітній курс української мови. Зміст поглибленого вивчення визначається спеціальними програмами, однак до системи філологічної освіти у школах (класах) із П.в. української мови і літератури належать, крім

основних дисциплін, різноманітні факультативи, спецкурси, наприклад: «Риторика», «Стилістика», «Старослов'янська мова», «Культура спілкування» та ін.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000. • Вітренко Р. І. Поглиблене вивчення рідної мови і літератури: знання й духовність // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 7. • Караман С. О. Поглиблене вивчення української мови в гімназіях та загальноосвітніх школах // Дивослово. – 1994. – № 7.

Позакласна робота – спеціальні цілеспрямовані мовні заняття з учнями, що відбуваються в позаурочний час. Зміст цих занять часто виходить за межі програми з метою поглиблення знань, умінь і навичок учнів з предмета, розвитку їхньої пізнавальної активності, творчих здібностей, забезпечення виховної спрямованості предмета.

Зміст П.р. складають загальні відомості про мову, питання з лексики, фразеології, граматики, стилістики, ознайомлення з науково-популярною лінгвістичною літературою, довідковими, лексикографічними виданнями, питання походження імен, прізвищ, географічних назв, відомостями про видатних мовознавців, ознайомлення з сучасною мовною ситуацією в Україні.

П.р. ґрунтується на таких принципах: взаємозв'язку позакласної роботи з класними заняттями; урахування віку, ступеня підготовленості учнів; вибіркової; наукового підходу; зацікавленості; емоційності; системності, високої інтелектуальної активності учнів, мовленнєвої спрямованості.

Розрізняють систематичні й епізодичні види П.р. Систематичні види проводяться протягом навчального року з постійним складом учнів, до них належать: мовний гурток, підготовка й випуск лінгвістичних стіннівок, радіопередачі, усні журнали тощо. Епізодичні проводяться 1–2 рази на рік. Залучаються бажуючі. П.р. – передусім мовні вечори, конкурси, олімпіади, мовні тижні, конференції, виставки тощо.

З 2000 р. з метою утвердження державного статусу української мови, піднесення її престижу серед учнівської та студентської молоді, виховання шанобливого ставлення до культури і традицій українського народу проводиться Міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика.

Порівняно новим видом П.р. є заходи Малої академії наук (МАН), то систематично проводяться з обдарованими учнями. Мета полягає у залученні школярів до пошуково-дослідницької діяльності. Кінцевим результатом є захист наукових робіт.

• Плиско К. М. Довідник з теорії і методики української мови в таблицях і схемах. – Х., 2000. • Потапенко О. І. Гурткова робота з української мови в 4–8 класах. – К., 1989.

Помилка – порушення мовної норми. З метою уникнення П. необхідно з'ясувати причини їх виникнення. Відомо, що на основі кількості П. у письмовій роботі виставляється оцінка за неї. У всіх учнівських роботах оцінюється рівень орфографічної й пунктуаційної грамотності. У творчих роботах беруться до уваги також П. в змісті, мовному оформленні, в утворенні і вживанні морфологічних форм, у побудові словосполучень, речень, тексту.

Розрізняють такі види П.: змістові, що свідчать про неточне розуміння автором роботи змісту тексту, недостатньо знає фактичний матеріал, не вміє підпорядкувати його задумові, не володіє умінням скласти план викладу змісту й реалізувати його; лексичні і стилістичні, пов'язані з невмінням добирати мовні засоби, адекватні змістові думки, які б забезпечували стильову виразність: граматичні, що виникають унаслідок порушення словотвірних, морфологічних, синтаксичних норм.

• Мельничайко В. Я. Українська мова, письмовий екзамен. Як уникати помилок. – Тернопіль, 1998. • Пентиліук М. І. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 2.

Посібник – книга, в якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки. Для кожного типу навчальних закладів виділяються П. для ширшого, глибшого наукового вивчення курсу. В основному П.

рекомендовані студентам, учителям, а також усім тим, хто детально вивчає чи цікавиться предметом.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Поточний контроль – форма перевірки рівня набутих учнями знань, сформованих умінь і навичок. Проводиться як на кожному уроці під час вивчення теми, розділу, так і на уроках перевірки та обліку якості засвоєних знань в усній або письмовій формі. Усна перевірка здійснюється шляхом бесіди з учнями, виконання усних вправ, роботи з підручником, виконання різних видів мовного розбору, формулювання певних висновків і правил. Письмова перевірка включає такі види: текстові завдання, мовний аналіз за схемою, складання словосполучень, речень або текстів на основі зразка, стилістичні вправи тощо.

• Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект. – Х., 1995. • Технологія сучасного уроку рідної мови / За ред Н.М. Остапенко. – Черкаси, 1999.

Пошукові завдання з української мови – тип завдань, що містить елементи пошуку в царині структури мовних одиниць, їх семантики, доступні узагальнення, творчі елементи, – те, що належить до методичного арсеналу частково-пошукових, проблемних і дослідницьких методів (за класифікацією М. Скаткіна, І. Лернера). Наприклад: ознайомтеся з програмою телепередач на тиждень, випишіть із неї слова іншомовного походження, що стали загальноновживаними, поясніть їх значення і правопис, користуйтеся, у разі потреби, відповідними словниками.

• Власенков А. И. Развивающее обучение русскому языку. – М., 1983. • Лернер И. Я. Дидактическая система методов обучения. – М., 1976. • Львов М. Р. Школа творческого мышления. – М., 1993. • Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1997.

Пояснювальна записка – складова частина навчальної програми певного курсу, у якій, посилаючись на чинні програми, державні документи про освіту, автори дають характеристику

структури програми, визначають основні завдання вивчення курсу та подають методичні рекомендації щодо їх реалізації.

Пояснювальний диктант – вид диктантів, при якому учні спочатку записують текст, а потім пояснюють (коментують) наявні в тексті орфограми і пунктограми.

Серед П.д. виділяють: текстуальні та словникові; слухозорові, з письмовим обґрунтуванням.

П.д. доцільно проводити після вивчення теми або розділу з метою перевірки засвоєння учнями вивченого матеріалу, а також його практичного використання.

• Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення: Посібник для вчителя. – К., 1989. • Плиско К. Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (у таблицях і схемах). – Х., 1998.

Принципи навчання – основні вихідні положення теорії і практики навчання. Виділяють загальнодидактичні, на яких базуються цільовий, змістовий, діяльніший та результативний компоненти освіти; лінгводидактичні, основні положення функціонально-технологічної організації навчання мови, які мають у своїй основі загальнодидактичні принципи, та власне методичні, що впливають із специфіки навчального предмета.

• Олійник І. С., Іваненко В. К. та ін. Методика навчання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Плиско К. Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (у таблицях і схемах). – Х., 1998.

Проблемна ситуація – ситуація, яка виникає тоді, коли в учнів для успішного розв'язання певного пізнавального (пошукового) завдання не вистачає потрібних знань. В її основі лежить суперечність між тим, що учні знають, і тим, що вони повинні знати, ця суперечність - своєрідна рушійна сила

навчального процесу. Завдяки їй створюються умови для активного засвоєння учнями нового матеріалу. Створення системи П.с. у навчальних цілях є сутністю проблемності навчання.

• Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Проблемне навчання – така навчально-виховна система, в якій постійно створюються проблемні ситуації. П.н. мови – один з типів розвивального навчання, істотною відмінністю якого є розвиток творчого мислення і мовлення як єдиного процесу. Суть П.н. полягає в пошуковій діяльності учнів, Ідо починається з постановки питань, розв'язання проблем і проблемних завдань, закладених у навчальних програмах і підручниках, у проблемному викладі й поясненні знань учителем, у різноманітній самостійній роботі учнів. У проблемному запитанні завжди прихована суперечливість. Усвідомлена суперечність – одна сторона проблемної ситуації. Застосування П.н. сприяє творчій діяльності учнів і формуванню творчих здібностей. Велике значення має мотиваційна сторона проблемної ситуації, наявність в учня такого рівня знань мови і мовленнєвих умінь і навичок, який був би достатнім, щоб почати пошук відповіді на нові питання і способу виконання практичних завдань.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988. • Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з рідної мови. – К., 1987.

Проблемний виклад знань – метод навчання, при якому вчитель ставить проблему, створюючи проблемну ситуацію, вказує шлях до їх розв'язання. Технологія П.в.з. має такий вигляд: учитель формулює проблему, виявляє внутрішні протиріччя, які виникають, а під час її розв'язання, міркує, висловлює припущення, обговорює його, доводить істинність, формує висновок залучаючи до цих дій учнів, учитель таким чином розкриває учням шляхи і способи наукового мислення, спонукає їх до активної участі в науковому пошуку.

Прийоми застосування П.в.з. з української мови різні-застосування мовного аналізу, елементи лінгвістичного експерименту, Історичні екскурси при вивченні фонетики і граматики порівняння мов, етимологічний аналіз слів, введення алгоритму тощо. Елементи П.в.з. знань можуть уводитися в відповіді учнів що забезпечує розумовий їх розвиток.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназіях. – К., 2000.

Програмоване навчання – метод навчання української мови, що виконує навчаючу і контролюючу функції і забезпечує постійний зворотний зв'язок, індивідуалізує процес навчання, розвиває навички самостійної роботи.

Основні риси П.н.: 1) членування навчального матеріалу на мінімальні елементи, дози, їх сувору послідовність, що забезпечує кроки в діяльності учнів; 2) висока самостійність школярів при виконанні навчальних дій; 3) зворотний зв'язок після кожного кроку, кожної елементарної дії, після засвоєння кожної дози матеріалу.

Під час П.н. весь матеріал теми розташовується в логічній послідовності. Перелік кроків, що подають теоретичні відомості розміщено в лівій частині сторінки, а відповіді, правильне написання – у правій або на звороті.

Кроки і відповіді нумеруються, щоб їх можна було швидко знайти. Існує лінійна і розгалужена системи програмування Різновидом програмування є алгоритмізація.

• Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Програмоване

навчання в школі / За ред. Г.С. Костюка та М.А. Хлоп'ячого. – К., 1966.

Реферат – короткий виклад основних положень учення, наукової праці, дослідження або змісту книги. Р. повинен дати уявлення про характер роботи, методику проведення дослідження. його результатів. В основі Р. лежить процес реферування. Основні компоненти Р.: заглавна частина (бібліографічний опис, прізвище автора, вихідні дані тексту, обсяг сторінок); реферативна частина (включає в себе основну інформацію джерела); довідковий апарат.

За видами інформації та способу її викладу Р. поділяються на інформативні, індикативні, аспектні, пофрагментні, авторські. Мова реферативного тексту характеризується загальними для наукового стилю рисами: ясністю, точністю, логічністю і доказовістю.

• Білоусенко П. І. та ін. Учність висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К., 1990.

Рідна мова – базове поняття психології, лінгводидактики, соціолінгвістики, демографії, етнології, мовленнєвознавства. У лінгводидактиці воно важливе для вироблення стратегії оволодіння мовою, вибору оптимальних методів навчання. Р.м. вважається мова своєї нації, мова предків, що пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їхніми культурними надбаннями. Р.м. виконує насамперед дві соціальні функції – постає засобом розвитку особистості та засобом пізнання й комунікації. Учні повинні усвідомити, що Р.м. – це духовне багатство, яке вони повинні розвивати й примножувати. Мовна особистість людини з високими інтелектуальними й моральними якостями може формуватися лише за умов чільного місця Р.м. в системі навчання й виховання.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000. • Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М., 1998. • Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Робота над помилками – робота, спрямована на попередження й усунення помилок, допущених у письмовій роботі, та повторення правил, на які було допущено помилки, закріплення матеріалу на майбутнє.

Робота над помилками проводиться після написання письмових робіт; диктантів, переказів, перекладів, творів.

• Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. *Методика вивчення української мови в школі.* – К., 1987.

Розбір – методичний прийом, що ґрунтується на аналізі мовних явищ і використовується для поглиблення і систематизації знань мовних явищ. Р. забезпечує формування мовної компетентності учнів.

Об'єктом мовного аналізу можуть бути усі мовні одиниці й елементи мовної структури: звук, морфема, лексема та ін. Порядок Р., перелік ознак, за якими аналізується мовне явище, визначаються завданнями і дидактичною метою та функцією аналізу (у школі чи ВЗО, у молодших чи старших класах тощо). За обсягом Р. може бути повним або частковим, за формою проведення усним або письмовим.

За змістом Р. буває фонетичний, лексичний, морфемний, словотвірний, етимологічний, стилістичний, пунктуаційний та орфографічний. При розборі активно використовуються схеми.

У сучасній школі все більшого застосування набуває цілісний Р. тексту (повний лінгвістичний аналіз тексту).

• Біляєв О. М. *Сучасний урок української мови.* – К., 1981. • *Українська мова: Енциклопедія.* – К., 2000. • Пентилюк М. І. *Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово.* – 1999. – № 3.

Розвивальна мета навчання – компонент мети уроку української мови, що передбачає розвиток мовлення, мислення, пам'яті, творчих здібностей учнів.

Р.м.н. полягає у засвоєнні понять і правил учнями, осмисленні навчального матеріалу, в умінні робити самостійні узагальнення і висновки, творчо підходити до використання синтезу, порівняння, зіставлення, систематизації, узагальнення.

• *Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк.* – К., 2000.

Розвивальне навчання – спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності засвоєння мови і розвитку мовлення. Р.н. формує мисленнєві і мовленнєві здібності, сприяє формуванню мовної і мовленнєвої компетенції.

Р.н. передбачає активну розумову діяльність учнів шляхом залучення їх до розв'язання проблемних завдань на уроці, використання системи пізнавальних завдань і розвитку комунікативних умінь і навичок.

• Власенков А. И. Розвивающее обучение русскому языку. – М., 1983. • Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Розвиток мовлення у школі – формування в учнів умінь і навичок усного і писемного мовлення. Розвивати мовлення школярів означає вчити їх вільно і правильно, відповідно до вимог шкільної програми користуватися мовою як засобом спілкування в різних життєвих ситуаціях. У методиці роботи з Р.м. розрізняють поняття «розвиток мовлення» і «розвиток зв'язного мовлення». Перше з них ширше і включає в себе: 1) збагачення словникового запасу учнів; 2) засвоєння норм літературної мови 3) формування умінь і навичок будувати висловлювання в усній і писемній формі певного типу і стилю мовлення гучнів відбувається в процесі мовленнєвої діяльності і включає аудіювання, говоріння, читання і письмо. Збагачення словникового запасу здійснюється шляхом лексичної роботи яка включає засвоєння нових слів, уміння з'ясовувати їх семантику і використовувати у власному мовленні.

Оволодіти нормами літературної мови передбачає засвоєння усіх рівнів мовної системи (фонетики, морфеміки, словотвору морфологі, синтаксису) та формування орфоепічних і правописних навичок.

Р.м. здійснюється на всіх уроках української мови: по-перше, у процесі вивчення лінгвістичної теорії (лінгвістична змістова лінія програми); по-друге, на специфічних уроках розвитку зв'язного мовлення; по-третє, на уроках української літератури повні вимога до мовлення в школі: змістовність, правильність, логічність, чистота, виразність та ін.

• Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. • Методика навчання рідної мови у середніх навчальних закладах / За ред М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Роздум – тип мовлення, в основі якого лежить виявлення причинових зв'язків. Основна мета Р. – ствердження або втрушування якоїсь тези за допомогою аргументів.

Структура Р. така: теза, докази (аргументація) і висновок. Докази виділяють прямі (теза обґрунтовується безпосередньо) і непрямі (тезу доводять через спростування протилежних думок).

Починають працювати над творами-роздумами у 5 класі, доводячи правильність твердження за допомогою міркувань.

Чинною програмою передбачено написання творів-роздумів на тему, пов'язану з життєвим досвідом учнів, вчинками людей на основі власних спостережень і вражень, дискусійного характеру, на морально-етичні та суспільні теми.

• Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1989. • Методика розвитку речі на уроках російського мови / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1980. • Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981. • Довга О. М. Як писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. – К., 1995. • Галетова А. Г. Навчання способів доказу при написанні творів-роздумів у V–VI класах // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 9.

Розповідь – тип мовлення, в основі якого лежать часові відношення, розвиток подій, процесів; повідомлення про дії предмета у певній послідовності.

Мета Р. – передати хід розвитку подій у певних просторових і часових умовах. Серед ознак Р. можна виділити: використання дієслів-присудків; сувору послідовність присудків відповідно до ходу дій; основна думка змісту тексту найчастіше передається в заголовку.

• Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1989. • Методика розвитку речі на уроках російського мови / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1980. • Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах. – К., 1981. • Довга О. М. Як

писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. – К., 1995.

Самостійна робота – різноманітні види колективної або індивідуальної діяльності школярів, які здійснюються ними на Уроках і в позаурочний час за завданнями вчителя, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі. У процесі С.р. учні вдосконалюють уміння й навички пошуку потрібної наукової інформації у навчальній літературі, різних словниках та розвивають творчі здібності.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Семінар – форма навчання, що передбачає самостійне, переважно в позаурочний час, здобуття знань учнями з використанням найрізноманітніших джерел і подальшим колективним обговоренням у класі результатів цієї роботи.

С. сприяють формуванню в учнів стійкого інтересу до предмета, критичного мислення, умінь самостійно здобувати знання, працювати з науково-популярною лінгвістичною літературою, лексикографічними виданнями, висловлювати власну думку. За способом проведення виділяють такі види семінарів: учнівська конференція, інтегрований С., С.-диспут; за джерелом знань: аналіз мовних спостережень, вивчення наукової на науково-популярної літератури; за дидактичною метою: вивчення нового матеріалу, узагальнення й повторення, комбінований.

- Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І. Мальований, В.Є. Римаренко, Л.П. Вороніна та ін.; За ред Ю.І. Мальованого. – К., 1992.

Словникова робота в школі – система навчально-виховної роботи над словом, яка охоплює засвоєння учнями нових слів і значень, відтінків значень, емоційно-експресивного забарвлення слів, сфер їх уживання, їх багатозначності і переносних значень, засвоєння синонімів, антонімів, паронімів омонімів тощо.

Словникова робота проводиться на всіх уроках: української мови, літератури та інших предметів. У словниковій роботі

активно використовуються словники – синонімів, тлумачні, фразеологічні, іншомовних слів, перекладні та ін.

Система словникової роботи передбачає щоденне засвоєння 5–10 нових слів, постійну роботу над уточненням значень слів, з'ясуванням їх виражальних можливостей. Форми словникової роботи різні: тлумачення нових слів, добір синонімів, антонімів, розмежування значень паронімів, омонімів тощо.

На уроках літератури словникова робота пов'язана з аналізом мовних засобів художнього твору.

• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000. • Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

Словниковий диктант – вид диктантів, що добирається з окремих слів. Виділяють такі види С.д. попереджувальні, пояснювальні, вибіркові, розподільні, вибірково-розподільні, творчі, словниково-сміслові. Попереджувальні та пояснювальні диктанти відрізняються не матеріалом, а методикою їх проведення. На етапі закріплення матеріалу застосовується вибірковий диктант, що передбачає виділення певних словоформ, словосполучень і пояснення орфограм. Умова розподільного диктанту – розподіл усіх його слів, словосполучень у певні групи. При проведенні творчого диктанту пропонується замінити одні граматичні форми іншими. Словниково-смісловий диктант передбачає формування узагальнюючих понять з певної теми.

• Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення: Посібник для вчителя. – К., 1989. • Плиско К. Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (у таблицях і схемах). – Х., 1998. • Сікорська З. С. та ін. Словникові диктанти з української мови для 5–7 кл. – К., 1999.

Слово вчителя – один з методів навчання української мови, що полягає. С.в. можна застосовувати на будь-якому етапі уроку: під час викладу нового матеріалу, узагальненні та систематизації вивченого і т. ін. Сприймаючи розповідь учителя учні активно слухають, сприймають, засвоюють нові знання. Монологічне

мовлення учителя може виконувати роль зразка монологу для учнів.

• Основы методики русского языка в 4–8 классах: Пособие для учителя / Под ред. А.В. Текучова и др. – М., 1983. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. – К., 1981. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Методика викладання української мови в середній школі / За ред. С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського. – К., 1962.

Спецкурс – лекційний курс у вищому навчальному закладі, ліцеї, гімназії, спрямований на поглиблення знань з певної теми або на виділення інтегральних зв'язків між суміжними науками. У педагогічних університетах і інститутах читаються С. психолого-педагогічного та філологічного спрямування. Наприклад, «Інноваційні педагогічні технології», «Психолінгвістичні основи навчання мови», «Актуальні питання сучасної лінгводидактики», «Лінгвістичний аналіз тексту» тощо.

Списування – вид письмових робіт, що використовується з метою закріплення вивченого матеріалу. Виділяють С. творче, вибіркоче, із завданням. Найчастіше використовують С. із завданням: списати текст і підкреслити орфограми або пунктограми, що вивчаються і т. ін. Вибіркове С. передбачає виписування з тексту слів, словосполучень, речень. В основі творчого С. лежить передача змісту тексту своїми словами.

• Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988.

Стандарт мовної освіти – система основних параметрів, які приймаються за норму освіченості, що відображає соціальний ідеал і враховує можливості особистості й системи освіти. До основних об'єктів стандартизації мовної освіти належать зміст, обсяг навчального навантаження й рівень підготовки учнів. С.м.о. визначає обов'язковий зміст програми, максимальний обсяг навчального навантаження учнів або студентів, вимоги до рівня підготовки випускників.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова // Дивослово. – 1997. – № 7.

Стилістичні вправи – усні й письмові вправи, що допомагають учням зрозуміти завдання функціональних стилів, основні загальні риси й мовні особливості па фонетичному, лексичному, граматичному рівнях мови. Виділяють такі С.в.: лексико-стилістичні, фонетико-стилістичні, граматико-стилістичні.

• Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 4–6 класах. – К., 1984.
• Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Стислий переказ – вид переказу, що передбачає виділення із сприйнятого тексту найсуттєвішого, головного. Завдання С.п. – лаконічно, стисло передати основний зміст тексту, випустивши деталі.

• Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник) / Л.І. Мацько, С.О. Караман, О.В. Караман. – К., 1998. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987.

Сучасний урок відзначається постійним прагненням до новизни й удосконаленням змісту, впровадженням передових інновацій. С.у. вимагає від учителя-словесника творчості, високої професійної майстерності, глибоких знань мови, літератури, історії, народознавства, застосування найновіших здобутків психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, прагматики, риторики та інших наук. Критерії С.у. відображають рівень розвитку сучасної лінгводидактики та зміни, що відбуваються в системі освіти. До критеріїв С.у. відносять: розвивальний потенціал, використання активних форм, методів і засобів навчання, блочний спосіб викладання теоретичного матеріалу, мотивацію навчальної діяльності, індивідуалізацію навчання, системність знань учнів, якісне методичне забезпечення уроку, сучасну технологію (моделювання, навчальний кабінет, ТЗН), творчі можливості уроку, інтеграцію навчання,

використання досягнень сучасної методичної науки, вивчення кращого педагогічного досвіду.

- Біляєв О. Концепція інтенсивного навчання мови // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 6. – С. 26–30.
- Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000.
- Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000.
- Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. – Х., 1999.

Твір – вид письмових робіт з розвитку зв'язного мовлення, пов'язаний із самостійним викладом учнями думок, міркувань. Шкільні Т. розрізняють за характером матеріалу для твору (на літературну тему, на основі власного життєвого досвіду, за картиною та ін.), за типом мовлення (розповідь, опис, роздум), за жанром (нарис, рецензія, стаття, листа ін.), за стильовою приналежністю (художні, публіцистичні та ін.), за місцем написання (домашні, класні).

- Білоусенко П. І. та ін. Учїться висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К., 1990.
- Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителя. – К., 1984.
- Кравчук Д. М. Творчі роботи з української мови в 4–8 класах. – К., 1971.
- Система обучения сочинениям в 5–7 классах / Под ред. Т.А. Ладыженской. – М., 1973.

Творчий диктант – вид диктанту, гад час написання якого учні вносять у диктований текст конкретні зміни, указані вчителем.

Завдання Т.д. полягає як у виробленні орфографічних та пунктуаційних навичок учнів, так і у розвитку творчого мислення учнів.

Різновидами Т.д. є: 1) розширення, доповнення тексту; 2) зміна в продиктованому тексті граматичних форм; 3) заміна одних слів або словосполучень іншими.

Серед Т.д. виділяють: текстуальні, словникові, вибіркові, графічні.

• Болтівець С. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. • Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення: Посібник для вчителя. – К., 1989. • Плиско К. Довідник з теорії і методики навчання української мови в середній загальноосвітній школі (у таблицях і схемах). – Х., 1998.

Творчий переказ передбачає не тільки переказування змісту прочитаного тексту, а й внесення певних змін, визначених учителем.

Завдання Т.п.: вироблення орфографічних і пунктуаційних умінь і навичок, удосконалення монологічного мовлення учнів, виконання мовностилістичних завдань, розвиток творчого мислення, формування комунікативної компетентності учнів.

Під час написання Т.п. можна запропонувати учням такі завдання: доповнити певну частину тексту; розширити абзац тексту; висловити власні думки з порушеної автором теми та ін. Т.п. – основна форма державної атестації випускників середньої школи з української мови.

• Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник) / Л.І. Мацько, С.О. Караман, О.В. Караман. – К., 1998. • Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителя. – К., 1987.

Текст – це закінчений твір, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом монологічного або діалогічного мовлення, вираженим в усній і писемній формі. Виділяють такі текстові категорії: інформативність, завершеність, цілісність, зв'язність, послідовність. Т. характеризується приналежністю до певного стилю мовлення (художнього, наукового, публіцистичного і т. ін.), структурною організацією (складається зі вступу, основної частини, заключної частини).

У шкільному курсі української мови подаються теоретичні відомості про Т., типи тексту, абзац, засоби зв'язку речень у тексті, тему, основну думку.

Як синоніми до поняття текст використовують терміни висловлювання, зв'язне мовлення.

На сучасному етапі розвитку лінгводидактики посилена увага до Т. як ефективного засобу навчання мови, оскільки він дає можливість показати функціонування мовних одиниць і є основним засобом формування комунікативних умінь і навичок учнів.

• Борисюк І. В. Роль тексту в розвитку мовлення учнів // Мовознавство. – 1988. – № 1. • Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1986.

Тема – проблема або питання, що покладено в основу твору. Робота над визначенням Т. – одне з першочергових завдань у роботі над написанням твору, бо від вибору Т., її розуміння, оцінки, обсягу залежить уміння написати твір. У середніх класах Т. твору пропонується учням учителем, у старших класах визначається учнями.

• Білоусенко П. І. та ін. Учність висловлюватися / П. І. Білоусенко, Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр та ін. – К., 1990. • Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Посібник для вчителя. – К., 1984. • Кравчук Д. М. Творчі роботи з української мови в 4–8 класах. – К., 1971. • Система обучения сочинениям в 5–7 классах / Под ред. Т. А. Ладыженской. – М., 1973.

Тест – завдання стандартної форми, виконання яких повинно виявити певний рівень знань, умінь і навичок, зокрема уміння слухати, сприймати і запам'ятовувати почуте (аудіювання), читати текст, а потім відтворювати в усній чи писемній формі (говоріння і письмо).

Тестування здійснюється за стандартною формою (вибір з кількох варіантів правильної відповіді). Для оцінювання Т. використовуються спеціально розроблені кількісні норми. Тестові завдання широко використовуються на уроках української мови.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Власенков А. И. Развивающее обучение русскому языку. – М., 1983. • Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988.

Тестовий контроль означає у вузькому смислі використання й проведення тесту, а в широкому – сукупність етапів планування, складання й випробування тестів, обробки й інтерпретації результатів проведення тесту. Лінгводидактичний тест – це підготовлений відповідно до певних вимог комплекс завдань, які пройшли попереднє випробування з метою визначення якісних показників. Т.к. дозволяє виявити в учасників тестування рівень їх знань, умінь і навичок та оцінити результати тестування за заздалегідь визначеними критеріями.

• Караман С. О. *Методика навчання української мови в гімназії.* – К., 2000. • *Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Кол. авторів під керівництвом С.Ю. Ніколаєвої.* – К., 1999.

Технічні засоби навчання (ТЗН) – сучасне обладнання навчального процесу, що дозволяє впливати на зорові, слухові аналізатори учнів, реалізувати принципи наочності, емоційності в навчанні, посилювати інтерес учнів до навчання з метою підвищення ефективності навчального процесу.

• Кулінська Л. П. *Екранна і звукова наочність на уроках української мови: Посібник для вчителів.* – К., 1986. • Чешко Л. В. *Графопроєктор на уроках.* – К., 1981. • Духовна М. М. *Технічні засоби навчання.* – К., 1982.

Технологія уроку – система змісту, форм, методів та засобів навчання і виховання щодо конкретної триєдиної мети, яку вчитель реалізує на уроці з урахуванням технічних можливостей, учнівського потенціалу, спрямовує на досягнення певного розвитку школярів. Т.у. передбачає індивідуальну педагогічну творчість, яка визначається рівнем професіоналізму вчителя. Проте існують певні елементи уроку: організація учнів на початку уроку, вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого, контроль знань, умінь і навичок, доцільність домашнього завдання, узагальнення і систематизація знань учнів, підсумок уроку.

• Пентилюк М. І. *Особливості технології уроку мови // Дивослово.* – 1998. – № 4.

Типи мовлення. Залежно від змісту і будови тексту та його частин виділяють три смислові типи: розповідь, опис і роздум. Див. статті розповідь, опис, роздум.

• Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: Посібник для вчителя. – К., 1984. • Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Типологія уроку – класифікація уроків залежно від тих чи інших ознак: навчальної мети, етапів пізнання, ступеня сформованості умінь і навичок тощо. Типи уроків розглядаються як цілісна система. Склад системи визначається з урахуванням її основи (етапи пізнання змісту) і меж(цілі навчання та ланки засвоєння інформації).

• Біляєв О. М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. • Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. – К., 2000. • Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989. • Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови. Теоретичний аспект. – Х., 1995. • Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995.

Українознавча змістова лінія передбачає ознайомлення учнів з культурними й духовними цінностями українського народу. Реалізація цієї лінії спонукає учнів до активної комунікації, а також дозволяє ознайомитися з фактами історії, географії, економіки, культури.

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Уміння – здатність незалежно виконувати певні дії на основі набутих знань і навичок. У. передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань. Для методики навчання мови велике значення має формування мовленнєвих У. – тобто здатності виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування. Розрізняють мовленнєві У.

некомунікативні (формуються в процесі засвоєння учнями літературної норми) та комунікативні (формуються під час роботи над зв'язним мовленням).

• Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000.

Усне мовлення – форма мовлення; тип мовленнєвої діяльності, при якому мовленнєва інформація передається за допомогою звуків. У.м. – це мовлення ситуативне, що створюється у процесі спілкування, розраховане на слухове сприйняття і залежить від реакції слухачів. У.м. передбачає безпосередню присутність адреса мовлення, що дає можливість мовцеві змінювати своє мовлення залежно від реакції слухача. В У.м. велику роль відіграють невербальні засоби спілкування (міміка, жести). Залежно від мовленнєвої ситуації виділяють заздалегідь підготовлене (сплановане) і спонтанне У.м. На відміну від писемного мовлення усне не допускає великої кількості виправлень, помилок.

У навчальній діяльності виділяють такі жанри У.м.: бесіда, лекція, доповідь, виступ.

• Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984. • Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2000.

Факультатив – форма поглибленого вивчення предмета за вибором, засіб розвитку пізнавальних інтересів учнів, їхніх здібностей, а також професійної орієнтації. Факультативні заняття проводяться за розкладом з постійним складом учнів.

• Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищих закладів освіти. – К., 2000. • Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М., 1988. • Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика. – К., 1994.

Форми мовлення – усне і писемне мовлення, що співвідносять між собою. Для Ф.м. характерні такі ознаки:

змістовність, ясність, точність, логічна послідовність, переконливість, правильність і т. ін. У той же час вони мають свої особливості. Усне мовлення первинне за своїм походженням, а писемне – вторинне, усне мовлення відтворюється за допомогою звукової сторони мови, а писемне за допомогою графічних знаків тощо.

• Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984. • Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів. – К., 1974. • Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк. – К., 2000.

Фронтальне опитування – одна з форм опитування, яка найчастіше проводиться після вивчення теми або розділу шкільного курсу української мови. Мета Ф. о. – перевірити одночасно знання у великої кількості учнів. Ф.о. відбувається таким чином: учитель формулює ряд запитань, що будуть задані всьому класу. Далі пропонує учням дати на них відповіді. Під час проведення Ф.о. необхідно дотримуватися таких вимог: 1) чітко й логічно правильно формулювати запитання й завдання для учнів, 2) пропонувати учням не тільки репродуктивні знання, а й проблемні; 3) під час оцінювання враховувати не тільки фактичну правильність відповіді, а і її мовленнєве оформлення. Однак Ф.о. має і свої недоліки: обмежена можливість учнів давати розгорнуті відповіді, бо превалюють лаконічні, короткі, і тому учні майже не готуються до уроку.

• Методика преподавания русского языка в школе: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. М.Т. Баранова. – М., 2000.

Читання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, що полягає в декодуванні графічних символів, тобто перекладі буквеного коду в мислительні образи, який реалізується в зовнішньому або внутрішньому мовленні.

Мотивом Ч. як комунікативної діяльності є спілкування, метою – одержання потрібної інформації. При цьому робота з текстом може мати різні цілі: отримати загальне уявлення про зміст книги (статті); отримати загальне уявлення про коло питань, висвітлених у тексті, шляхи їх розв'язання; максимально повно

зрозуміти наявну в тексті інформацію. Від мети Ч. залежить спосіб (режим) Ч.: ознайомче (Ч. з розумінням основного змісту тексту), вивчаюче (Ч. з певним розумінням тексту), вибіркоче (переглядове) (Ч. з метою пошуку потрібної інформації).

- Беркли-Аллен Т. Забытое искусство слушать. – СПб., 1994.
- Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации. – М., 1997.
- Шелехова Г. Т. Формування умінь читати на уроках української мови // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 6.

Шкільне методичне об'єднання – одна з організаційних форм колективної методичної роботи та підвищення кваліфікації учителів-словесників окремої школи. Діяльність Ш.м.о. спрямована на ознайомлення учителів з досягненнями сучасної лінгводидактики та передовим досвідом, сприяє поглибленню фахових знань та удосконаленню професійних умінь і навичок.

У завдання Ш.м.о. входить опрацювання і проведення заходів з підвищення рівня навчально-виховного процесу, обговорення питань теорії і практики навчання української мови, організація обміну досвідом кращих учителів, ознайомлення з новинками методичної літератури.

Зміст роботи Ш.м.о. включає підготовку доповідей і рефератів з актуальних проблем лінгводидактики, проведення й аналіз відкритих занять, організацію семінарів, конференцій тощо.

- Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
- Олійник І. С. та ін. Методика викладання української мови в середній школі. – К., 1989.

Школи нового типу – навчальні заклади нового типу, до яких відносять гімназії, ліцеї, коледжі, колегіуми.

Термінологічний словник

Актуалізація (лат. *actualis* — *дійсний, справжній*) **опорних знань** — методичний прийом, який використовується у навчальній діяльності на етапі підготовки учнів до свідомого засвоєння нового матеріалу і передбачає максимальну опору на активну розумову діяльність школярів із метою первинного узагальнення відомих понять і нової інформації.

Аспект (лат. *aspectus* — *погляд*) **навчання мови** — погляд, з якого сприймають або оцінюють певне явище, предмет, подію.

Аудіювання (лат. *audio* — *чую, слухаю*) — розуміння сприйнятого на слух мовлення.

Бесіда — метод навчання, за якого вчитель, опираючись на наявні в учнів знання і досвід, з'ясовує, пояснює, розповідає, узагальнює, ставить питання, організовує роботу з підручником, інструктує, контролює виконання завдань із метою ефективнішого засвоєння нових знань чи повторення і перевірки навчального матеріалу.

Вибірковий диктант (лат. *dictare* — *повторювати*) — вид слухового або зорового диктанту, що передбачає запис тільки тих слів, словосполучень, речень, у яких є орфограми (граматичні форми) на виучуване правило.

Вибірковий переказ — вид переказу, що передбачає переказ одного-двох порушених у тексті питань або переказування певного уривка, епізоду.

Виховна мета уроку — мета, яку реалізують шляхом добору навчального матеріалу (текстів, ілюстрацій, малюнків ситуацій тощо), в якому відображені загальнолюдські моральні цінності і який спрямований на формування національної свідомості, розуміння законів рідної мови й суспільства, пов'язаний із провідними ідеями мовознавчої науки, що дає змогу учням усвідомити історію розвитку мови, засвоїти багатство виражальних засобів.

Вільний диктант — вид диктанту, завдання якого — навчити школярів правильно визначати в тексті основну думку, ділити текст на частини тощо.

Внутрішньопредметні зв'язки — зв'язки між різними мовознавчими темами, розділами, що забезпечують системність засвоєння мови, формування комунікативних умінь і навичок.

Говоріння — продуктивний вид мовленнєвої діяльності, що передбачає висловлення людиною власних думок або ретранслявання чужих в усній формі.

Граматичний (грец. *grama* — літера, написання) **розбір** — специфічний прийом вивчення граматики, який сприяє засвоєнню й систематизації основних ознак морфологічних та синтаксичних одиниць.

Граматичні помилки — помилки, допущені учнями в усному й писемному мовленні, пов'язані з неправильним використанням словозміни та словосполучень.

Гуманізація (лат. *humanus*, від *homo* — людина) **освіти** — посилення спрямованості освіти на формування особистості, активне засвоєння в школі моральних норм, вироблених людством протягом багатомісячної історії.

Гуманітаризація (лат. *humanitas* — людство) **освіти** — визначення предметів гуманітарного циклу серед інших шкільних дисциплін як найважливіших і найбільш значущих для формування особистості.

Дидактика (грец. *didaction* — навчальний) — розділ педагогіки, що розробляє теорію навчання й виховання в процесі навчання.

Дидактичний матеріал з української мови — вид навчального матеріалу (звуки, які виділяють у потоці мовлення й розглядають як фонетичні одиниці мови, окремі слова, словосполучення, речення, тексти), який використовують із певною метою, наприклад для демонстрування функції мовних одиниць у мовленні, мовного розбору, навчання орфографії й пунктуації та ін.; завдання, переважно індивідуального, диференційованого характеру, які пропонують учням для виконання: картки з вправами, питаннями й завданнями різного характеру, картки з текстом для лінгвістичного аналізу й коментування, трансформації тексту, ілюстрації й репродукції, картки для бесід і творів тощо; вид методичного (навчального) посібника для вчителя, що пропонує завдання для певного класу або з відповідного розділу.

Дидактичні ігри — ігри, ігрові ситуації, які використовуються в навчально-виховному процесі з метою розвитку інтелекту, пізнавальної активності, творчого мислення учнів і спонукають їх до самостійного пошуку наукової інформації.

Диктант — прийом організації навчальної діяльності на уроці, оснований на адекватному писемному відтворенні сприйнятого на слух тексту або окремих його елементів.

Динамічні (грец. *dynamics* — *сильний*) **таблиці** — рухомі таблиці, що дають змогу вчителю унаочнити лінгвістичні процеси, зміни в системі мовних явищ, сконцентрувати увагу учнів на найважливіших властивостях матеріалу.

Дискусія (лат. *discussio* — *розгляд, дослідження*) — усна (писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядають протилежні позиції; комунікативна взаємодія групи учнів, організована для обміну думками, обговорення спірного питання.

Диспут (лат. *disputo* — *досліджую, сперечаюся*) — форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання (про переглянутий кінофільм, виставу тощо), під час якого наявні різні (іноді протилежні) погляди.

Диференційоване (лат. *diferentia* — *різниця*) **навчання мови** — навчання, що виявляється у варіантності змісту навчання, використанні різних за ступенем складності та мотиваційним спрямуванням завдань, застосуванні групової, парної форм роботи.

Діалог (грец. *dialogos* — *бесіда, розмова*) — вид усного мовлення; результат взаємного (колективного) мовленнєвого процесу, ланцюг відносно коротких словесних акцій і реакцій; мовленнєвий акт, у якому говоріння і слухання — нерозривно пов'язані види мовленнєвої діяльності.

Евристична (грец. *heuriskō* — *знаходжу, відкриваю*) **бесіда** — метод (прийом) навчання, коли в процесі взаємодії вчитель і учні ставлять запитання з виучуваної теми, обмінюються думками, завдяки чому роблять певні висновки й узагальнення.

Засоби навчання української мови — навчальний матеріал, що становить зміст навчання: мовні поняття і терміни шкільної програми, їх визначення, правила, приклади мовних одиниць, ужитих у текстах вправ і завдань, тексти для аналізу; методи і прийоми навчання, спрямовані на засвоєння мовної теорії і формування комунікативних умінь і навичок; організація навчально-виховної роботи, зокрема таких її форм, як система

уроків, лабораторні та семінарські заняття, екскурсії, позакласні і позашкільні заняття, самостійні домашні заняття тощо.

Зв'язне мовлення — мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає завершену думку і членується на частини; у лінгводидактиці — діяльність мовця, процес вираження думки; висловлювання, текст, продукт мовленнєвої діяльності; назва розділу методики розвитку мовлення: методика переказів, творів та інших творчих робіт.

Зміст курсу української мови — система знань, умінь і навичок, визначених програмою й підручником.

Знання — перевірений суспільно-історичною практикою й підтверджений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій.

Інтегрований (лат. *integrare* — відновлювати) **урок** — урок, на якому вивчають складні питання, що є предметом розгляду різних навчальних дисциплін, наприклад мови й літератури, мови й історії, мови, літератури та образотворчого мистецтва, меншою мірою мови й математики, мови й географії.

Інтерактивне (лат. *inter* — між і *actio* — дія) **навчання** — спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має на меті створення комфортних умов навчання, за яких кожен учасник навчального процесу відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Інтерактивний метод — посилена педагогічна взаємодія, під впливом учасників педагогічного процесу крізь призму власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності, що реалізується у процесі інтенсивної, міжсуб'єктної комунікації вчинити і учнів.

Комунікативна компетентність (лат. *comunicatio* — зв'язок, повідомлення) (лат. *comptens* — належний, відповідний) **учителя** — сукупність сформованих професійних знань, комунікативних та організаторських здібностей, здатності до самоконтролю, емпілічної культури вербальної та невербальної взаємодії.

Комунікативна компетенція — здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої

особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання.

Комунікативна ситуація — ситуація мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії, що виникає в реальному житті або який моделюють на уроці з певною дидактичною метою.

Комунікативно-діяльнісний підхід — підхід до навчання мови, що полягає в організації навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної або модельованої) діяльності з метою оволодіння комунікативними вміннями й навичками.

Контрольний диктант — вид слухового диктанту, який проводять із метою перевірки знань і навичок учнів, виявлення прогалин в опрацюванні певного матеріалу; одна з найбільш поширених форм перевірки засвоєння граматико-правописних знань, умінь і навичок учнів; засіб не тільки контролю, а й навчання.

Курс української мови — цілеспрямована система виховних і пізнавальних можливостей української мови.

Лінгводидактика (*лат. lingua — мова і грец. didaktikos — по-вчальний*) — загальна теорія навчання мови; фундаментальна частина методики, в якій досліджують закономірності засвоєння мови, вирішують питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчають труднощі засвоєння матеріалу та їх причини, визначають принципи і методи, форми і засоби навчання мови.

Мета уроку — передбачення результату роботи на уроці, на досягнення якого спрямована діяльність учителя й учнів; прагнення вчителя до зразкової діяльності на уроці.

Методи (*грец. methodos — спосіб пізнання*) **навчання** — спосіб дослідження мовних явищ, за допомогою якого реалізуються освітня, виховна, розвивальна, контрольно-корекційна тощо функції навчання.

Мовленнєва компетенція — складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності.

Мовленнєвий етикет — мікросистема національно-специфічних стереотипних стійких формул спілкування,

прийнятих суспільством для встановлення контакту співрозмовників, дотримання або припинення спілкування.

Мовленнєві вміння — уміння аналізувати тексти-взірці різних типів і стилів мовлення, визначати функції мовних одиниць у тексті, створювати власні висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації.

Мовна особистість учителя-словесника — особистість, що досконало знає мову, володіє нею як засобом спілкування, самотворення, самоствердження і самореалізації в суспільстві; поважає рідну мову, яка для неї є частиною світогляду та світосприйняття; за будь яких ситуацій спілкування виявляє україномовну стійкість.

Мовні уміння — готовність до виконання теоретичної або практичної дії на основі засвоєних знань із мови, яка виявляється у процесі спостереження над мовними явищами, виконання різних видів розбору, списування з певними завданнями, конструювання слів, словосполучень і речень.

Модуль — логічно завершена частина навчального матеріалу, що обов'язково передбачає наявність етапів контролю знань та вмінь учнів; основною структурною одиницею є навчальний модуль, який утворюється на основі зв'язку між тематичним змістовим модулем та формою його презентації.

Мотивація (*лат. motus — рух*) — система мотивів або стимулів, що спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки.

Навички — дії, складові яких у процесі формування автоматизуються і які розвиваються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії шляхом цілеспрямованого планомірного тренування.

Навчальна мета уроку — мета, спрямована на засвоєння лінгвістичної теорії, вироблення системи мовних і мовленнєвих умінь та навичок.

Навчальна програма — документ, що визначає мету й завдання курсу, обсяг і систему знань, коло умінь і навичок з української мови, які мають обов'язково отримати учні в процесі навчання.

Навчальний диктант — вид диктанту, що допомагає виявити рівень засвоєних знань учнів і який проводять з навчальною метою.

Навчальний переказ — вид переказу, що передбачає з'ясування рівня сформованості навичок і вмінь учнів здійснювати аналіз тексту з погляду доцільності використання виразально-зображальних засобів, визначати тему й основну думку тексту, комунікативний намір автора, переказувати зв'язні висловлювання.

Навчальний твір — самостійна письмова робота учня, у якій викладено його думки, переживання, міркування; вид письмових вправ.

Наочність — принцип дидактики, відповідно до якого навчання ґрунтується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями; засіб навчання мови, наприклад таблиці (демонстраційні, порівняльні, узагальнювальні, текстові, словникові, динамічні), схеми-моделі, картини, малюнки тощо.

Нестандартний урок — урок, що має довільну структуру, не відповідає стандартним типам, якому притаманні оригінальність, незвичність, підвищена емоційність.

Обладнання уроку — спеціально дібрані навчальні посібники, словники, дидактичний матеріал, апаратура тощо, які відповідають темі й необхідні для роботи учнів на уроці.

Опис — тип мовлення, що передбачає розкриття ознак предмета (постійних, однорідних) у різній послідовності залежно від мети висловлювання, композиційної структури, теми і плану тексту.

Оцінювання — визначення й вираження в умовних знаках ступеня засвоєння учнями знань, умінь та навичок відповідно до вимог шкільних програм, рівня дисципліни та старанності.

Переказ — вид роботи з розвитку мовлення, що передбачає відтворення змісту сприйнятого на слух або прочитаного тексту.

Підсумок уроку — етап уроку, на якому учні усвідомлюють вивчене в узагальненій формі, поєднують нове в системі знань, умінь і навичок.

Пояснювальний диктант — вид диктанту, при якому учні спочатку записують текст, відтак пояснюють (коментують) наявні в ньому орфограми і пунктограми.

Принцип навчання — вихідне положення теорії і практики навчання. Виокремлюють загально дидактичні принципи, на яких ґрунтуються цільовий, змістовий, діяльнісний та результативний компоненти освіти; лінгводидактичні, тобто основні положення функціонально-технологічної організації навчання мови, які ґрунтуються на загальнодидактичних принципах, та власне методичні, що впливають із специфіки навчального предмета.

Проблемна ситуація — ситуація, яка виникає, коли в учнів для успішного розв'язання певного пізнавального (пошукового) завдання не вистачає потрібних знань; суперечність між тим, що учні знають, і тим, що вони повинні знати; своєрідна рушійна сила навчального процесу, завдяки якій виникають умови для активного засвоєння учнями нового матеріалу.

Проблемне навчання — навчально-виховна система, в якій постійно створюють проблемні ситуації.

Програмоване навчання — метод навчання української мови, що виконує навчальну і контролювальну функції, забезпечує постійний зворотний зв'язок, індивідуалізує процес навчання, розвиває навички самостійної роботи.

Проект — у філологічній освіті — продукт, презентований учнем (групою учнів) за наслідками його (їхньої) самостійної творчо-пошукової роботи, який має різні види (лінгвістичний, культурологічний, груповий, міжпредметний, інтерактивний, креативний тощо).

Професійна мовнокомунікативна компетенція вчителя-словесника — наявність в особистості професійно-комунікативних умінь спілкуватися в типових умовах професійної діяльності, володіти потенціалом дидактичного дискурсу, репрезентувати нормативні та доступні для сприйняття навчальні тексти; здатність розв'язувати комунікативні завдання в ситуаціях професійного спілкування.

Рефлексія (*лат. reflexus — відбиття*) — самоаналіз, самооцінка учасниками педагогічного процесу своєї діяльності, взаємодії; актуалізація педагогом і учнями своїх знань, досвіду діяльності в педагогічній ситуації.

Робота над помилками — робота, спрямована на попередження й усунення помилок, допущених у письмовій роботі,

повторення правил, на які було зроблено помилки, закріплення матеріалу на майбутнє.

Розвивальна мета уроку — мета, що передбачає розвиток умінь переносу знань і навичок у нову ситуацію на основі проблемно-пошукової діяльності, мовної інтуїції, фонетичного й інтонаційного слуху, логічного викладення думок, інтелектуальних і пізнавальних здібностей (слухової й зорової, оперативної та тривалої пам'яті, довільної та мимовільної уваги, уяви тощо), психологічної готовності до спілкування в різних ситуаціях.

Розвивальне навчання — спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності засвоєння мови і розвитку мовлення; формує мисленнєві і мовленнєві здібності, сприяє розвитку мовної і мовленнєвої компетенції.

Роздум — тип мовлення, оснований на виявленні причинових зв'язків, основна мета якого — ствердження або обґрунтування тези за допомогою аргументів.

Розповідь — тип мовлення, в основу якого покладено часові відношення, розвиток подій, процесів; повідомлення про дії предмета у певній послідовності.

Словниковий диктант — вид диктанту, який складається з окремих слів. Виокремлюють такі його види: попереджувальний, пояснювальний, вибіркового, розподільний, вибірково-розподільний, творчий, словниково-смысловий.

Стислий переказ — вид переказу, що передбачає визначення у сприйнятому тексті найсуттєвішого, головного, лаконічне, стисле передавання основного змісту тексту.

Твір — вид письмової роботи з розвитку зв'язного мовлення, що передбачає самостійний виклад учнями думок, міркувань.

Творчий диктант — вид диктанту, під час написання якого учні вносять у диктований текст конкретні зміни, указані вчителем.

Творчий переказ — вид переказу, у який учні вносять певні зміни, визначені вчителем.

Текст (*лат. textum* — тканина, сплетіння) — закінчений твір, що має внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом

монологічного або діалогічного мовлення, вираженим в усній чи писемній формі.

Тест — завдання стандартної форми, виконання якого повинно виявити певний рівень знань, умінь і навичок, зокрема уміння слухати, сприймати і запам'ятовувати почуте (аудіювання), читати текст, від так відтворювати в усній чи писемній формі (говоріння і письмо).

Технічні засоби навчання — сучасне обладнання навчального процесу, що дає змогу впливати на зорові, слухові аналізатори учнів, реалізувати принципи наочності, емоційності в навчанні, посилювати інтерес учнів до навчання з метою підвищення ефективності навчального процесу.

Технологічний підхід до уроків української мови в школі — організоване застосування на уроках української мови комплексу педагогічних та авторських педагогічних технологій, які забезпечують формування комунікативної компетенції учнів.

Технологія уроку — система змісту, форм, методів та засобів навчання і виховання щодо конкретної триєдиної мети, яку вчитель реалізує на уроці з урахуванням технічних можливостей, учнівського потенціалу, спрямовує на досягнення певного розвитку школярів.

Типологія уроку — класифікація уроків залежно від певних ознак (навчальної мети, етапів пізнання, ступеня сформованості умінь і навичок тощо). Типи уроків розглядають як цілісну систему.

Уміння — здатність незалежно виконувати певні дії на основі набутих знань і навичок.

Усні вправи — вправи, спрямовані на формування умінь і навичок усного мовлення учнів.

МЕТОДИЧНІ ОРІЄНТИРИ ЩОДО НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Підготовка вчителів української мови передбачає засвоєння комплексу навчальних дисциплін, серед яких особлива ролі належить предметам мовознавчого циклу та методиці навчання української мови. У процесі вивчення зазначених вище курсів студенти-філологи пишуть відповідні курсові роботи. Такий вид роботи з методики навчання української мови виконується згідно з навчальним планом на одну з тем, запропонованих кафедрою або викладачем цієї кафедри.

Разом із лекціями, практичними та лабораторними заняттями, спецкурсами написання курсової роботи сприяє поглибленому, самостійному вивченню певної проблеми, виявляє нахили та наукові зацікавлення студентів, виробляє в них уміння працювати з літературою, формує та вдосконалює дослідницькі навички, допомагає закріпити та практично використати знання із певного кола дисциплін.

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження, що синтезує аналіз напрацьованого матеріалу з проблеми, а також елементи творчого пошуку студента. Підготовка такого виду роботи значною мірою свідчить про рівень засвоєний студентом здобутих знань, його грамотність, загальну культуру та ерудицію.

Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України курсова робота виконується з *метою* закріплення, поглиблення й узагальнення знань, одержаних студентами за час навчання, та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання. Така форма професійно-методичної підготовки допомагає студентові систематизувати набуті теоретичні знання з вивченої дисципліни, перевірити якість цих знань; критично оцінити використані джерела; вивчати й узагальнювати досвід роботи вчителів з певної проблеми; удосконалювати власну педагогічну практику; оволодівати первинними навичками проведення сучасних досліджень.

Основні завдання курсової роботи такі:

- 1) розвивати самостійне наукове мислення студентів-філологів;
- 2) удосконалювати навички опрацювання науково-методичної

літератури, її систематизації;

3) формувати навички творчого осмислення досліджуваної проблеми, використання досвіду роботи вчителів і власного досвіду педагогічної практики;

4) формувати такі дослідницькі вміння:

- визначати актуальність теми, відповідність її сучасному стану педагогічної галузі та перспективам розвитку, практичним завданням відповідної сфери;

- з'ясувати предмет і об'єкт дослідження;

- чітко характеризувати мету дослідження;

- визначати дослідницькі методи;

- розробляти систему навчання і здійснювати експериментальну перевірку її;

- вивчати, аналізувати й узагальнювати досвід вчителів-словесників;

- описувати й аналізувати проведений експеримент;

- узагальнювати експериментальні результати, обґрунтовувати їх, формулювати висновки й укладати практичні рекомендації;

5) удосконалювати навички логічного й аргументованого висловлювання своєї думки;

6) розвивати вміння публічно захищати підготовлену роботу (здійснювати наукові повідомлення, відповідати на запитання, обстоювати свою думку тощо). Наукова робота повинна мати практичне значення, після редагування її можна використовувати як методичний посібник.

Курсова робота з методики навчання української мови як самостійне навчально-наукове дослідження студента-філолога

Курсова робота з методики навчання української мови сприяє поглибленому самостійному вивченню певної проблеми, виявляє нахили та наукові зацікавлення, виробляє у студентів вміння працювати з літературою, формує та вдосконалює дослідницькі навички, допомагає закріпити та практично використати знання із певного кола суміжних наук.

Написання курсової роботи з методики навчання української мови є складним і відповідальним видом навчального заняття, що вимагає від студентів-філологів ґрунтовних знань з предмета,

умінь критично оцінювати використані джерела, вивчати й узагальнювати досвід роботи вчителів, удосконалювати свою педагогічну практику та здійснювати самостійні наукові дослідження.

Виконання курсової роботи з методики навчання української мови передбачає досягнення одночасно як навчальної, так і дослідницької мети, оскільки автор роботи, з одного боку, повинен продемонструвати повноту засвоєння навчального матеріалу, широту ознайомлення з літературою з певної проблеми, а з іншого – виявити вміння аналізувати конкретні лінгводидактичні факти, узагальнювати їх і робити обґрунтовані та правильні висновки. Отже, самостійна науково-дослідна робота покликана поглибити знання студентів з лекційного курсу методики навчання української мови, сформувати такі уміння і навички:

1. Методологічні: здійснювати порівняльний аналіз дидактичних систем. їх методологічних засад, знати зміст новітніх педагогічних технологій; критично оцінювати та переосмислювати традиційні підходи, методи, засоби навчання; застосовувати набуті знання на лекційних, практичних, лабораторних заняттях з методики навчання української мови.

2. Коиcтруктивно-планувальні: створювати власні методичні розробки занять; конструювати оптимальну систему занять; складати плани-конспекти окремих уроків та серії уроків за темою з урахуванням різних умов навчання та рівня підготовленості учнів; визначати цілі та завдання кожного уроку з урахуванням етапу навчання; обирати ефективні прийоми досягнення сформульованих цілей з урахуванням вікових особливостей учнів за етапом навчання; визначати типи вправ та послідовність їх виконання згідно з етапами оволодіння мовленнєвими уміннями та навичками, а також з урахуванням труднощів засвоєння навчального матеріалу та рівня підготовленості учнів; використовувати реальні та проектувати навчальні мовленнєві ситуації, а також відповідний їм мовленнєвий матеріал для сприймання і засвоєння мовних одиниць, що вивчаються, їх застосування у мовленнєвій діяльності; проектувати та створювати необхідні наочні

посібники для проведення уроків мови; скласти план і сценарій позакласного заходу.

3. Організаційні: організувати виконання накресленого плану; забезпечувати мовленнєву діяльність учнів на уроках української мови; вносити методично виправдані корективи в плани уроків з урахуванням умов навчання; навчати учнів найбільш раціональних прийомів самостійної роботи; раціонально поєднувати колективні й індивідуальні форми роботи з урахуванням особливостей кожної з них та етапу навчання; здійснювати різноманітні прийоми активізації учнів залежно від їх вікових особливостей; методично доцільно використовувати традиційні наочні посібники, аудіативні, аудіовізуальні та візуальні технічні засоби навчання; організувати позакласні заходи з української мови відповідно до складеного плану, сценарію.

4. Діагностичні: володіти навичками вчителя-дослідника, прогнозіста, а саме: вивчати інтереси, здібності учнів; здійснювати діагностику колективу; здійснювати самоаналіз, самооцінку ефективності своїх уроків і позакласних заходів; уміти об'єктивно оцінювати знання, навички, рівень навченості кожної особистості.

5. Розвивально-виховні: реалізувати загальноосвітній, розвивальний і виховний потенціал мовленнєвого матеріалу уроку або серії уроків; формувати та розвивати інтелектуальну й емоційну сферу особистості учня, його пізнавальні інтереси; вирішувати засобами мови та літератури завдання морального, культурного, естетичного, гуманістичного виховання учнів.

6. Дослідницькі: вивчати ставлення учнів до предмета та виявляти рівень сформованості їхніх мовленнєвих навичок і вмінь; проводити з урахуванням етапу навчання методичний аналіз мовного матеріалу з метою прогнозування можливих труднощів його засвоєння та добору оптимальних шляхів попередження помилок; проводити спостереження та комплексний аналіз відвіданих уроків з теоретичним обґрунтуванням різних сторін навчальної діяльності; спостерігати, аналізувати й узагальнювати досвід вчителів і студентів, переносити ефективні прийоми та форми роботи в практику своєї педагогічної діяльності; вивчати методичну

літературу та теоретично осмислювати навчальний процес у формі виступів на методичних семінарах, а також удосконалювати свою роботу, використовуючи нові форми та прийоми навчання.

Тематика курсових робіт своїм змістом не виходить за межі програми з методики навчання української мови й охоплює всі її основні розділи. Зміст курсової роботи з методики навчання української мови залежить від об'єкта дослідження, тобто від того, яка складова частина мовної освіти школярів стає предметом вивчення. Загальною умовою успішного виконання курсової роботи на будь-яку тему є глибоке й усвідомлене розуміння сутності досліджуваного питання. Саме тому варто починати роботу із засвоєння програмового матеріалу з обраної теми, який викладено в курсі методики навчання української мови. Це дасть змогу скласти попередній план майбутньої роботи.

До курсової роботи ставляться основні вимоги: актуальність тематики, відповідність її сучасному стану та перспективі розвитку загальноосвітньої школи; науковий виклад проблеми у всіх її аспектах – лінгвістичному, психологічному, педагогічному, методичному; опис пропонованої методичної системи тощо; узагальнення результатів, обґрунтування висновків, практичних рекомендацій.

Для написання курсової роботи необхідно чітко уявляти її структуру.

Структура курсової роботи

- титульна сторінка;
- зміст;
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- вступ;
- основна частина;
- висновки;
- список опрацьованої літератури;
- додатки (за необхідності).

На особливу увагу заслуговує визначення теоретичного підходу до розв'язання проблеми та розробка методики й дослідження. Усі складові курсової роботи мають бути взаємопов'язаними між собою та розкривати зв'язок методики як науки з практикою навчання української мови.

Обсяг курсової роботи – 20-25 машинописних сторінок, рукописних – 30-35 сторінок.

Послідовність виконання курсової роботи

Раціонально організувати роботу, правильно розподілити свій час, спланувати його, глибоко та своєчасно розробити обрану тему допоможе **алгоритм написання курсової роботи** (за В. Шейко Н. Кушнарєнко). Він дисциплінує виконавця, лімітує термін відведений на вибір теми, та аналіз літератури з теми дослідження, написання, оформлення і захист курсової роботи.

Алгоритм виконання курсової роботи

Отже, курсову роботу доцільно виконувати в такій послідовності: вибір теми – з'ясування об'єкта та предмета дослідження – визначення мети та завдань дослідження – виявлення і добір літератури з теми – її вивчення – складання попереднього плану – написання вступу – виклад теорії і методики – вивчення досвіду роботи – формулювання висновків і рекомендацій – оформлення списку використаних джерел і додатків – здійснення літературного та технічного оформлення роботи, рецензування науковим керівником, підготовка до захисту, захист роботи.

Виконання курсової роботи організується відповідно до графіка, затвердженого кафедрою, деканатом.

Процес роботи над дослідженням поділяється на три основні етапи:

- 1) підготовчий етап;
- 2) етап роботи над змістом;
- 3) заключний етап.

Підготовка дослідження вимагає наполегливості, систематичності в праці упродовж навчального семестру, року.

Курсову роботу доцільно виконувати в такій послідовності:

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ З МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Формування національно-мовної особистості на уроках рідної мови в основній школі.
2. Шляхи оптимальної організації сучасного уроку української мови в основній школі.
3. Шляхи інтегральної організації сучасного уроку української мови в основній школі.
4. Проблемне навчання на уроках рідної мови як засіб розвитку пізнавальної самостійності старшокласників.
5. Особистісно-зорієнтоване навчання рідної мови як засіб створення умов для самовизначення та самореалізації школярів.
6. Когнітивний підхід до навчання української мови як шлях до удосконалення комунікативної компетенції учнів.
7. Інтерактивні методи навчання як засіб розвитку в старшокласників комунікативних і мовних умінь.
8. Система творчих вправ як засіб розвитку в учнів мотивації до вивчення рідної мови.
9. Метод бесіди на уроках рідної мови в основній школі та шляхи його вдосконалення.
10. Умови ефективності різних видів лінгвістичного аналізу на уроках української мови.
11. Роль наочності у вивченні явищ української мови.
12. Сучасні комп'ютерні технології на уроках української мови.
13. Повторення як результат пізнавальної діяльності старшокласників на уроці української мови.
14. Застосування самостійної роботи на різних етапах вивчення української мови.
15. Вивчення фонетичної системи української мови в основній школі.
16. Методика роботи над орфоепічними навичками старшокласників.
17. Наступність і перспективність у засвоєнні фонетики та графіки.

18. Шляхи подолання фонетичних діалектизмів у мовленні учнів.
19. Попередження помилок в мовленні учнів, викликаних явищем інтерференції.
20. Реалізація мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної (стратегічної) ліній змісту навчання під час вивчення фонетики й орфоепії в 5 класі.
21. Методика роботи над формуванням у старшокласників орфографічних навичок.
22. Види орфографічних вправ та методика їх проведення.
23. Диктант як прийом організації навчальної діяльності у засвоєнні української орфографії.
24. Робота з орфографічним словником на уроках української мови.
25. Система роботи над виправленням орфографічних помилок.
26. Методика виправлення, обліку та класифікації орфографічних помилок в учнівських письмових роботах.
27. Особливості засвоєння старшокласниками української лексики.
28. Фразеологічна робота як засіб збагачення словника старшокласників.
29. Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування учнів 10 класів.

ТЕМАТИКА БАКАЛАВРСЬКИХ РОБІТ З МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Збагачення словникового запасу учнів основної школи лексичними синонімами.
2. Методика роботи зі словниками: тлумачним, фразеологічним, словниками синонімів, антонімів, паронімів, іншомовних слів, перекладними словниками.
3. Лінгвокультурологічний аспект вивчення української лексики в старших класах.
4. Лінгвістичний аналіз (лексичний, стилістичний, лексико-стилістичний) на уроках лексикології та фразеології.
5. Методика роботи над лексичними помилками у мовленні старшокласників.

6. Методика подолання лексичної інтерференції в усному україньському мовленні російськомовних учнів.
7. Методика вивчення «Будови слова» у 5 класі.
8. Методика вивчення «Словотвору» у 5 класі.
9. Методика ознайомлення учнів 5 класу із способами словотворення.
10. Типи вправ, що сприяють усвідомленню функцій морфем і формуванню орфографічних навичок учнів під час вивчення «Будови слова».
11. Місце морфемного та словотвірного розборів у шкільному курсі української мови.
12. Труднощі у вивченні морфемної будови слова, словотворення та шляхи подолання їх.
13. Проблемний підхід до вивчення дієслівних форм (дієприкметника, дієприслівника).
14. Зв'язок орфографії з граматиною як умова ефективності формування правописних умінь школярів (тема «Прикметник»).
15. Розвиток культури мовлення учнів під час вивчення числівників.

ТЕМАТИКА ДИПЛОМНИХ РОБІТ З МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Методика формування граматичного поняття прислівник на уроках української мови.
2. Навчання мови та розвиток мовлення на основі тексту (тема «Займенник»).
3. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів (на матеріалі теми «Способи дієслів»).
4. Формування в учнів основної школи комунікативних якостей мовлення у процесі вивчення прийменників.
5. Шляхи попередження та подолання граматичних помилок у письмовому й усному мовленні старшокласників.
6. Структурно-семантичний підхід до вивчення синтаксису.
7. Пояснювально-репродуктивні методи вивчення синтаксису на уроках української мови у 5 класі.

8. Пояснювально-пошукові та спонукально-пошукові методи вивчення синтаксису на уроках української мови у 8 класі.
9. Формування мовленнєво-комунікативних умінь на синтаксичній основі.
10. Умови ефективності синтаксичного аналізу речення на уроках рідної мови.
11. Шляхи попередження та подолання граматичних (синтаксичних) помилок у письмовому й усному мовленні старшокласників.
12. Методика формування в учнів 8 класу пунктуаційних навичок.
13. Шляхи попередження та подолання пунктуаційних помилок у письмовому мовленні старшокласників.
14. Формування у п'ятикласників умінь аудіювання на уроках рідної мови.
15. Удосконалення навичок читання учнів на уроках рідної мови.
16. Розвиток діалогічного мовлення як один із аспектів формування мовленнєвої компетенції учнів.
17. Методика формування монологічного мовлення старшокласників на уроках рідної мови.
18. Формування в учнів поняття про типи мовлення та структуру тексту на уроках української мови.
19. Усні й письмові перекази у системі роботи з розвитку зв'язного мовлення старшокласників.
20. Розвиток творчих здібностей в учнів основної школи.
21. Методика роботи над творами розповідного характеру на уроках рідної мови.
22. Навчання старшокласників складати твори-описи.
23. Особливості методики навчання старшокласників будувати твори-міркування (роздуми).
24. Ситуативні завдання як засіб розвитку зв'язного мовлення учнів 5-7 класів.

ТЕМАТИКА МАГІСТЕРСЬКИХ РОБІТ З МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Мовленнєва ситуація як прийом розвитку мовленнєвих умінь в умовах білінгвізму.
2. Вироблення у старшокласників умінь редагувати власний текст.
3. Розвиток в учнів 5 класу культури ділового мовлення під час опрацювання теми «Лист. Адреса».
4. Методика роботи зі стилістики під час вивчення словосполучення і простого речення у 8-9 класах.
5. Методика роботи зі стилістики під час вивчення складного речення у 8-9 класах.
6. Формування в учнів стилістичних умінь і навичок під час вивчення словотвору в основній школі.
7. Формування в учнів стилістичних умінь і навичок під час вивчення морфології в основній школі.
8. Розвиток в учнів текстоутворювальних навичок на уроках рідної мови.
9. Формування в учнів 5 класу соціокультурної компетенції у процесі вивчення теми «Текст».
10. Лексико-стилістичний аналіз тексту як засіб удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів 5-7 класів.
11. Шляхи попередження та подолання стилістичних помилок у мовленні старшокласників.

ЗМІСТ

Програма навчальної дисципліни.....	4
Список основної навчальної літератури	8
Література для конспектування	11
Структура програми навчальної дисципліни «Методика навчання української мови».....	13
Тематика практичних і лабораторних занять	30
Основи методики української мови в таблицях і схемах	120
Термінологічний словник	245
Методичні орієнтири щодо написання курсової роботи.....	255
Тематика робіт з методики навчання української мови	262

Навчально-методичне видання

**В. О. КОВАЛЬ,
К. А. МАСЛЮК**

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Дизайн обкладинки – Поліщук П. М.

Підписано до друку 06.10.2014. Формат 60x90 1/16
Обл.-вид. арк. 10,0. Ум. друк. арк. 8,4.
Тираж 100. Зам. № 1018.

**Віддруковано з оригінал-макета
ПП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань вул. Садова, 28
(УДПУ, навчальний корпус № 3, кімн. 112, 327, 328)
Тел. 067 77 30 197
097 94 67 467

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.

Віддруковано на цифровому дублюкаторі Ricoh